

HAK-İŞ KONFEDERASYONU

REFAHIN ADİL PAYLAŞIMINDA
VERGİ ve SOSYAL
POLİTİKALAR

HAK-İŞ KONFEDERASYONU

REFAHIN ADİL PAYLAŞIMINDA VERGİ ve SOSYAL POLİTİKALAR

Ankara - 2024

REFAHIN ADİL PAYLAŞIMINDA VERGİ ve SOSYAL POLİTİKALAR

EDİTÖR
Fatma ZENGİN

YAZARLAR
Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Mustafa YILDIRAN

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Uğur AKKOÇ

Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Cavit DEMİRAL

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Öğretim Üyesi

KAPAK ve İÇ SAYFA TASARIM
Mehmet İhsan BAKAR

ULUSLARARASI ÜYELİKLER

HAK-İŞ Konfederasyonu

ETUC (Avrupa Sendikalar Konfederasyonu), **ITUC** (Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu) ve **TUAC** (OECD Sendikal Danışma Komitesi) Üyesidir.

İLETİŞİM: Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere/ANKARA
Tel: +90 312 417 80 02-417 79 00 Faks: +90 312 425 05 52

Web: <http://www.hakis.org.tr> **e-mail:** hakis@hakis.org.tr **X:** hakiskonf
Facebook: hakiskonfederasyonu **Instagram:** hakiskonf

HAK-İŞ Konfederasyonu Yayın No: 105 / **ISBN:** 978-975-7820-70-3
Baskı: Semih Ofset Matbaa San. Tic. Ltd. Şti. **Sertifika No:** 40581

TAKDİM

HAK-İŞ Konfederasyonu olarak gerek temsil ettiğimiz işçi sınıfının gerekse içerisinde bulunduğumuz toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarına daha yakından ve derinlemesine temas etmek, bu sorunlara ilişkin bilimsel çalışmalar, araştırmalar yaparak çözüm önerileri oluşturmak amacıyla 2023 yılı sonunda HAK-İŞ Akademisini kurmuş bulunuyoruz.

Elinizde bulunan bu çalışma da kurmuş olduğumuz bu akademinin ilk bilimsel ürünü niteliğindedir. Söz konusu çalışma ile ülkemizdeki gelirin servetin ve refahın paylaşımına bir ışık tutulmuş ve mevcut eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla gerek vergi politikaları gerekse de bu eşitsizlikten etkilenen toplumsal gruplara yönelik olarak geliştirilmesi gereken sosyal politika önerileri ortaya konulmaktadır.

Gerek küresel düzeyde yaşanan pandemi gerekse ülkemizde son dönemlerde yaşanan büyük yıkıma neden olan depremler karşısında ekonomimizin olumsuz etkilenmesi belirli bir noktaya kadar olağan karşılanabilir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, son dönemde gerek büyüme gerekse kişi başı milli gelirdeki artış bizleri fevkalade mutlu etmektedir. 2023 yılında kişi başı milli gelir 13.000 dolara yükselerek yeni bir rekor kırmıştır. Ülkemizde yaşanan bu ekonomik büyüme, esasen ekonominin temel unsurlarının sağlıklı bir şekilde ayakta olduğunu göstermektedir. Üretim çarkları işlemeye, ihracat artmaya, işsizlik azalmaya devam etmektedir. Bütün bu göstergeler bizleri elbette mutlu etmektedir.

Ancak öte yandan gerek temsil ettiğimiz işçi kesiminin gerek düşük gelirlili sosyal grupların gerekse de emeklilerimizin, bu büyümeye rağmen ekonomik olarak ayakta durmakta zorlandıklarını, geçim sıkıntısı çektiklerini, toplumun önemli bir kesiminin ekonomiden şikayetçi olduklarını da görmekteyiz. Söz konusu şikâyet ve serzenişlerin sadece ideolojik fanatizmle açıklanamayacağı da ortadadır.

Ekonomik büyümeye rağmen toplumda suç oranlarının arttığı, evlilik oranlarının düştüğü, boşanmaların arttığı, doğum oranlarının azaldığı da toplumsal gerçeklikler olarak karşımızda durmaktadır. Sanayileşmiş toplumlar karşısında sahip olduğumuz güçlü aile yapısı ve genç nüfus avantajını da kaybetmekte olduğumuz bir dönemden geçmekteyiz.

Kişi başı milli gelirden yaşanan artışa rağmen toplumsal sorunlarımızın azalmak yerine artmaya devam ediyor olması nedeniyle her şeyden evvel bir sivil toplum kuruluşu olarak toplumsal sorumluluğumuz gereği olarak bu yönde bir çalışmanın ülkemiz bakımından gerekli olduğuna inanarak HAK-İŞ Akademimiz tarafından elinizdeki bu çalışma ortaya konulmuştur.

Çalışmanın içeriğinden de anlaşılacağı üzere büyüyor ve zenginleşiyoruz, bu konunun iyi tarafı. Ancak madalyonun diğer yüzünde de bu büyümeden toplumun çok küçük bir

kesiminin en büyük payı aldıkları, düşük gelir grupları, aileler ve ücretli çalışan kesimin ise bu büyümeden hakkettikleri payı alamadıkları görülmektedir. Bir başka ifade ile toplumun elde etmiş olduğu milli gelir adil ve hakkaniyetli bir şekilde paylaşılammakta, toplumda gittikçe büyüyen bir gelir ve servet eşitsizliği oluşmaktadır. Toplumsal sorunlarımızın birçoğunun temelinde bu eşitsizliğin yattığına inanıyoruz.

Çalışma ile bu eşitsizliği gidermeye yönelik vergi ve sosyal politika araçları ortaya konulmaktadır. Çalışma, özellikle ailenin korunması ve güçlendirilmesine yönelik olası politikalarla, düşük ve orta gelir guruplarının artan refah düzeyinden alacakları payın adil ve hakkaniyetli olarak tespitine yönelik politika önerileri içermektedir.

Rapor üç ana bölümden oluşmaktadır. Raporun birinci bölümünde küresel düzeyle ve ülkemizde gelirin, servetin ve refahın paylaşımı analiz edilmiş ve özellikle pandemi sonrası küresel düzeyde de etkili bir şekilde hissedilen eşitsizliğin bir fotoğrafı çekilerek, olası nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Raporun ikinci bölümünde ise refahın adil paylaşımı için hakkaniyetli vergi sisteminin analizi yapılmaktadır. Öncelikle Türk vergi sisteminin temel yapısal özellikleri ortaya konularak, vergi sistemindeki önemli sorunlara ışık tutulmaktadır. Bunun dışında yaşanan gelir eşitsizliğini gidermeye yönelik hakkaniyetli ve adil bir vergi sisteminin mümkün olup olmadığı sorusunun peşine düşülerek, çözüm önerileri ortaya konulmaktadır.

Raporun üçüncü bölümünde ise elde edilen milli gelirin ve ulaşılan refahın adil paylaşımına yönelik sosyal politika önerilerine yönelik iyi uygulama örnekleri ortaya konulmaktadır. Bu konuda geliştirilecek politikalar da üç alt başlık altında incelenmektedir. Öncelikle gelir eşitsizliğinin en çok etkilediği, düşük gelir gruplarının ulaşılan refah düzeyinden hakkaniyetli bir şekilde faydalandırılmasına yönelik sosyal politika önerileri üzerinde durulmaktadır. Diğer yandan ulaşılan refah düzeyinden ailelere ayrılacak payın artırılmasına yönelik sosyal politika önerileri de ikinci alt başlıkta incelenmektedir. Raporun etkin sosyal politikalar bölümünün son alt başlığında ise, milli hasılanın ve ortaya çıkan refah düzeyinin oluşumuna en çok katkı veren çalışan sınıfının milli hasıladan ve refahtan hak ettikleri payı almalarına yönelik adil paylaşım politikaları incelenmiştir.

Bu amaçla HAK-İŞ Akademi Kurulu faaliyeti kapsamında hazırlamış olduğumuz çalışma ile refahın adil dağılımında yaşanan sorunlar sebepleri ile ele alınarak, iyi uygulama örneklerinin de yer almış olduğu çözüm önerileri sunulmuştur.

HAK-İŞ Konfederasyonu olarak refahın adil dağılımında yaşanan sorunların çözümünün sosyal diyalog ile olacağı inancından hareket ile çalışmanın Türk Çalışma Hayatının her bir aktörüne referans olmasını temenni ediyor, çalışmaya katkı sağlayan arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz.

Mahmut ARSLAN

HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI RAPORU

Sayfa 7-36

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Uğur AKKOÇ

Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası
Ticaret ve Finansman Bölümü Öğretim Üyesi

İKİNCİ BÖLÜM

-Ekonomik Refahın Adil Paylaşımı Açısından- HAKKANİYETLİ VERGİ SİSTEMİ MÜMKÜN MÜ?

Sorunlar-Yaklaşımlar ve Çözümler

Sayfa 37-96

Prof. Dr. Mustafa YILDIRAN

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü
Öğretim Üyesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFAHIN ADİL PAYLAŞIMINDA ETKİN SOSYAL POLİTİKALAR

Sayfa 97-136

Dr. Cavit Demiral

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku
Öğretim Üyesi

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI RAPORU

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur AKKOÇ
Pamukkale Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Gelir Dağılımı: Tanımlar, İlişkili Kavramlar ve Ölçütler	11
1.1. İlişkili Kavramlar.....	13
1.2. Eşitsizlikler ve İktisadi Kriz.....	14
1.3. Eşitsizlik Ölçütleri	15
2. Dünyada Gelir Dağılımı: Refah Paylaşımı ile İlgili Mevcut Durum	17
2.1. Gelir Dağılımında Küresel Trendler	17
2.2. Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin Nedenleri.....	21
2.2.1. Covid 19 Pandemisinin Mirası: Artan İşsizlikler ve Servet Eşitsizliği...22	
2.2.2. Enflasyon Eşitsizliği: Yüksek Enflasyon Ortamının Eşitsizliğe Etkisi ...23	
3. Türkiye’de Gelir Dağılımı: Refah Paylaşımı ile İlgili Mevcut Durum	24
3.1. Literatür Özeti.....	24
3.2. Türkiye’de Gelir Dağılımının Mevcut Durumu	26
4. Sonuç ve Genel Değerlendirme	33
Kaynaklar	35

1. Gelir Dağılımı: Tanımlar, İlişkili Kavramlar ve Ölçütler

Gelir düzeyi, toplumların ve toplumu oluşturan bireylerin ekonomik refahlarının en önemli ölçütlerinden biridir. Makro ölçekte ülkenin toplam gelirindeki büyümeyi sağlamak tüm ülkelerin iktisadi politikalarının başlıca amacı iken, ülke içerisinde toplumun farklı kesimlerindeki hanelerin ya da bireylerin bu gelirden ne kadar pay aldığı toplumsal refahı belirleyen önemli bir olgudur. Gelir dağılımı ekonomik eşitsizliklerle ilgili olarak en sık kullanılan kavramdır ve temelde ülke gelirinin bireyler ya da toplumun farklı grupları arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Gelirin ve zenginliğin bireyler arasındaki bölüşümü toplumsal refah ve adalet ile birlikte sosyal bütünlük, toplumsal barış ve politik kutuplaşma üzerinde etkilidir.

Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, uyumlu bir bütün oluşturması gereken toplumun farklı sosyoekonomik kesimleri arasındaki dayanışmayı ve sosyal bütünleşmeyi sekteye uğratmakta ve gelirden daha yüksek pay almak için mücadele etme gereksinimine neden olabilmektedir. Bu durum, toplumsal refahı ve ekonomik kalkınmaya öncülük eden sosyal uyum, ortak hedef ve yardımlaşma gibi faktörleri zayıflatmaktadır. Bunun yanı sıra, gelir dağılımı eşitsizliğinin ortalama yaşam beklentisi, obezite, doğurganlık ve sağlık hizmetine erişimin kısıtlanması gibi sağlık alanındaki birtakım eşitsizliklerle beraber intihar, yasaklı madde kullanımı, suç oranları ve mental sağlık gibi sosyal alanlarda olumsuz etkileri olabileceği literatürde belirtilmektedir (Polacko, 2021). Gelir eşitsizliğinin psikososyal stresi artırdığı, toplumdaki suç oranları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu ve düşük gelirli hanelerdeki çocukların eğitim fırsat ve imkanlarını daraltarak sosyal hareketliliği azalttığı çok sayıda çalışmada vurgulanmıştır.

Gelir dağılımı aynı zamanda yoksulluk üzerinde de belirleyicidir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, ülkenin ekonomik büyüme performansına rağmen ücretli çalışanlar başta olmak üzere ekonomik olarak dezavantajlı grupların büyümeden yeterince pay alamamasına neden olur. Bu durum, ekonomik büyümeye rağmen gelir dağılımının bozulmaya devam etmesine ve hatta yoksulluğun artışına neden olabilir. Özetle, gelir dağılımı adil değilse ekonomik büyüme hanelerin ekonomik refahlarının ve yaşam standartlarının iyileşmesi için yeterli olmamaktadır.

Gelir dağılımındaki bozulmaların sosyal ve toplumsal etkileri kadar ekonomik etkileri de yakıcı olabilmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliği; ekonomik olarak daha düşük büyüme oranları, ulusal tasarruf açığı ve dolayısıyla düşük yatırım düzeyi ve inovasyon kapasitesinin düşmesi ile ilişkilidir. Konuya ilişkin literatür, ülke içindeki gelir dağılımında eşit-

sizliğin belirli bir eşik seviyeye ulaşmasının ardından ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı etki yaptığı konusunda hemfikirdir (örn. Cingano, 2014). Gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle gelirin büyük bölümü yüksek gelirli hanelerde yığıldığında, bu hanelerin tüketim eğilimlerinin düşük olması nedeniyle oluşan talep yetersizliği uzun süreli iktisadi duraksamanın (secular stagnation) temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Eşitsizliklerin ekonomik performansa etkileri 2008 krizi sonrasında literatürde ve kamuoyunda daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni, 2008 krizinin küresel nedenlerinden birinin artan eşitsizlikler olduğunun düşünülmesidir. Konuyla ilgili yaygın görüşe göre, ekonomik eşitsizlikler ülke ekonomilerini zayıflatarak krizlere karşı daha savunmasız hale getirmektedir ya da krizin süresini ve etkisi arttırmaktadır (Bazillier ve Hericourt, 2017; Claessens ve Perotti, 2007). 2008 krizine dair Rajan (2010) hipotezi, tüketicilerin 1980'lerden beri azalan görece kalıcı gelirlerine tasarrufları azaltarak ve borçlanmalarını arttırarak tepki verdiklerini iddia etmektedir. Hipotez bu durumun sonucu olarak, özel tüketim düzeylerinin geçici olarak ayakta kaldığını ancak finansal piyasalarda kredi balonlarına ve cari açığa neden olduğunu ve bu gelişmelerin resesyon yarattığını ifade etmektedir (Treeck ve Sturn, 2012). 2008 krizinin önemli sebeplerinden birinin tüketim eşitsizliği olduğuna dair görüşler, finansal piyasalara (ve krediye) erişimdeki heterojenliklerin tüketim düzleşirmesinin önünde büyük engel yarattığını ve bunun sonucu olarak eşitsizliğin büyüdüğünü savunmaktadır.

Gelir dağılımındaki eşitlik, ülkelere özgü uzun vadeli sosyoekonomik ve yapısal faktörler tarafından belirlenirken bir yandan da hükümetlerin yeniden dağıtım ve gelir destekleyici politikaları ile iyileştirilmeye çalışılır. Bu noktada, sosyal devlet uygulamaları eşitsizliği düzeltici şekilde çalışmaktadır. Kamu otoritesi; sosyal devlet uygulamalarını ve kamu politikalarını var olan eşitsizlikleri azaltıcı yönde dizayn etme gayretindedir. Yeniden dağıtım mekanizmalarının en önemli iki bileşeni doğal olarak vergiler ve sosyal transferlerdir. Bireylerin elde ettiği her tür gelirden alınan vergilerin tipi ve oranı, bir başka deyişle bireylerin kazançlarından ne kadar vergi ödediği, vergilerin yeniden dağıtım etkisini doğrudan belirlemektedir. Örneğin, gelir vergisinin artan oranlı olması daha yüksek gelirli olanların daha yüksek vergi oranları ile karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda, gelir vergisinin artan oranlı olup olmadığı yeniden dağıtım etkisini önemli ölçüde belirlemektedir (Akkoc vd., 2023). Benzer bir etkiye sosyal transferler de sahiptir. Kamu otoritesi tarafından, düşük gelirli ya da ekonomik olarak dezavantajlı gruplara yönelik yapılan nakdi ya da aynı yardımlar, eşitsizlikle mücadelede en etkili kamu politikası araçlarından biridir.

Bununla beraber, kamu politikalarının yeniden dağıtım mekanizmalarının etkinliği, gelir vergisinin artan orantısı ile değerlendirilemeyecek kadar geniş ve karmaşık bir konudur. Bunun birinci nedeni, farklı gelir türlerinin vergilendirmesinde birbirinden farklı rejimlerin uygulanmasıdır. Örneğin sabit ücretli bir çalışanın ücret gelirinden alınan vergi, kaynağında kesilmekle beraber oran yönünden müteşebbis gelirlerini vergilendiren ve

beyana dayalı olan kurumlar vergisinden farklıdır. İkinci neden olarak, geçici ya da kalıcı olarak uygulanan vergi indirim ya da kesintileri genellikle belirli gelir türüne uygulanmaktadır ve bu durum yeniden dağıtım etkisini sınırlamaktadır. Üçüncü olarak, yüksek gelirli bireylerin elde ettiği gelir türleri oldukça çeşitli sayıdadır ve bunların önemli kısmını göz ardı edilebilecek düzeyde vergilendirilmektedir. Örneğin, daha çoğunlukla en yüksek gelirli kesimin sahip olduğu finansal gelirler, menkul kıymet gelirleri ve gayrimenkul gelirleri gibi gelir türlerinde oldukça düşük vergiler söz konusudur. Bu durum, oldukça eşitsiz dağılan servetten yaratılan gelirin vergilendirilmemesi ile ilişkilidir. Son olarak, küresel olarak vergi uygulamaları içerisinde ağırlığı son otuz yılda giderek artan tüketim vergileri çoğunlukla gelir dağılımını bozucu yöndedir. Nihai olarak, yürürlükte olan vergi politikalarının gelişmiş büyük ekonomiler özelinde gelir ve servet eşitsizliği artışının başlıca nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir (Joumard vd., 2013).

1.1. İlişkili Kavramlar

Ekonomik eşitsizliklere birbiriyle ilişkili birçok açıdan bakılabilmektedir. Bu açılardan en çok kullanılanı gelir dağılımı eşitsizliği olsa da bireylerin ekonomik refahlarındaki dağılımı gösteren ekonomik eşitsizlikler bununla sınırlı değildir. Bu noktada, ekonomik eşitsizliği incelerken kullanılacak refah değişkeninin seçimi önem taşımaktadır. Çünkü; gelir, harcanabilir gelir, vergi ve transferler sonrası gelir, yaşam boyu gelir, harcama ya da servet gibi refah değişkenlerinin her birinin dağılımı kendine has trendler içermektedir ve birbirinden oldukça farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu refah göstergelerinin her biri, toplumdaki ekonomik adalet ile ilgili farklı bir soruna dair bilgi sunmaktadır ve politika tasarımının farklı alanlarına ilişkin çıkarımlar üretmektedir.

Gelir dağılımı maaş ve ücretler gibi işgücü ödemeleri, kâr payı ödemeleri, tasarruf gelirleri, gayrimenkul gelirleri gibi çeşitli gelirlerin toplamının nasıl dağıldığının ölçülmesini ifade etmektedir. Birincil gelir dağılımı ya da piyasa geliri olarak ifade edebileceğimiz bu gelir dağılımı, vergilerin ve yeniden dağıtım politikasının etkilerini göstermemektedir. Birincil gelirden, gelirden ödenen vergilerin düşülmesi ile harcanabilir gelir elde edilmektedir. Refah ölçütü olarak harcanabilir gelirin seçilmesi durumunda, gelir dağılımı hesaplamaları verginin etkisini içermektedir. Ek olarak, birey ya da hane gelirinin dikkate alınması da mümkündür.

Ekonomik refahın dağılımındaki adaletin incelenmesi noktasında bir alternatif de gelir yerine tüketim ya da servet değişkenlerinin kullanılmasıdır. Harcanabilir gelirden tüketim vergilerinin ve her hane için farklı olan enflasyon oranının heterojen etkilerinin çıkarılmasının ardından, hanelerin tüketim düzeylerinin dağılımı elde edilebilmektedir. Tüketim eşitsizliğinin incelenmesi fikri, tüketim harcamalarının gelirin en yakın göstergesi olarak değerlendirilmesi ve beklenen yaşam boyu kaynakları daha iyi yansıttığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, mal ve hizmet tüketimi ekono-

mik refahın (wellbeing) birincil bileşenidir ve yaşam standardının en önemli göstergesidir. Gelir, servet ve çalışma koşulları gibi diğer her şey eşit olsa bile daha yüksek bir tüketim düzeyine sahip bir birey, daha düşük bir tüketim düzeyine sahip bir bireye göre daha yüksek ekonomik refah düzeyinde olarak değerlendirilir. Tüketim çok sayıda çalışma tarafından, gelire kıyasla daha isabetli bir refah göstergesi olarak kabul edilmektedir. Literatür, gelir ve tüketim eşitsizliğinin birbiriyle güçlü biçimde ilişkili olduğunu ve tüketim eşitsizliğinin gelir eşitsizliğini takip ettiğini raporlamaktadır (Krueger ve Perri, 2006).

1.2. Eşitsizlikler ve İktisadi Kriz

Gelir, tüketim ya da servet dağılımındaki eşitsizlikler bir sosyal sorun olmanın yanı sıra iktisadi riskler barındırmaktadır. İktisat literatürü, ekonomik eşitsizliklerin iktisadi krizlerin nedenlerinden biri olduğunu rapor etmektedir. İktisadi krizlerin ekonomik eşitsizlikler üzerinde etkileri belirsiz olsa da, artan eşitsizliklerin iktisadi riskler biriktirdiği ve krizlere karşı ekonomileri kırılgan hale getirdiği açıktır (Atkinson ve Morelli, 2011). Gelirin toplumun belirli gruplarında yoğunlaşmasının yarattığı risklerden biri toplumun büyük bölümünün düşük gelire sahip olmasıdır. Düşük gelire sahip haneler, kriz dönemlerinde tüketimlerini aynı seviyede sürdürecek imkana sahip olamamaktadır. Bununla birlikte, artan eşitsizlik ortamında düşük gelirli hanelerin finansal piyasalara erişimi kısıtlanmaktadır. Bu durum da finansal piyasalardan borçlanmayı zorlaştırmakta ya da imkânsız hale getirmektedir. Bu nedenle, eşitsiz bir ortamda toplumun düşük gelirli çoğunluğu gelirlerinde meydana gelen bir azalma karşısında tüketimlerini aynı düzeyde sürdürebilmeyi başaramamaktadır. Nihayetinde, düşük gelirli çoğunluğun krize karşı tüketimlerini düşürmek zorunda kalmaları ile krizlerin derinleştiği düşünülmektedir.

Benzer şekilde, eşitsizliğin artmasının borçların ve kredilerin geri ödenememe riski nedeniyle bankacılık krizlerine de neden olduğu gösterilmiştir (Morelli ve Atkinson, 2015). Eşitsizlikler ile iktisadi krizler arasındaki ilişkinin bir diğer kaynağı da servet eşitsizliğidir. Özellikle 2008 krizinde etkili olduğu savunulan bu etki, gelir eşitsizliği kadar servet eşitsizliğinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Buna göre, gelişmiş ülkelerde toplumun büyük bölümü net servetten yoksundur ve gelirlerini azaltıcı bir ekonomik durumla karşılaştıklarında kullanabilecekleri bir kaynağa sahip değildir. Bu nedenle, iş kaybı, reel gelir düşüşü gibi durgunluk dönemi etkileri ile karşılaştıklarında tüketimlerini sürdürecek bir mekanizma yaratamamaktadırlar. Özetle, ekonomik eşitsizliklerin üç etkiyle krizlere neden olduğu söylenmektedir: i) Zenginlerin marjinal tüketim eğilimi, yoksulların marjinal tüketim eğiliminden yüksek olduğu için eşitsizlik toplam talebi ve dolayısıyla ekonominin genel performansını düşürür, ii) Eşitsizlik düşük gelirli bireylerin daha çok borçlanmasına neden olur ve daha yüksek faiz oranları ile karşı karşıya kalma ya da finansal piyasalara erişememe gibi nedenlerle bireyler

yaşam standartlarını koruyamazlar, iii) eşitsizliğin artması ile birlikte zenginlerin yatırım amaçlı fon ve getiri arayışları ekonomideki risklerin artmasına neden olur. Ekonomik eşitsizliklerin 2008 küresel kriz ve Covid19 dönemi sonrası daha çok tartışılan bir diğer boyutu da servet eşitsizliğidir. Servetin farklı biçimlerine sahip olmanın dağılımını inceleyen servet eşitsizliği iki nedenle ekonomik olarak önem arz etmektedir. Bunlardan birincisine göre servet eşitsizliği diğer eşitsizlikleri arttıran bir dönüğe neden olmaktadır. Servet sahibi bireyler, servetten yaratılan gelir nedeniyle gelir dağılımında da üst dilimlere tırmanmaktadır. Servet eşitsizliğine atfedilen ekonomik önemin ikinci nedeni, genel eğilim olarak servet eşitsizliğinin gelir eşitsizliğinden çok daha yüksek gözlenmesidir. Gelir eşitsizliği sorununa yönelik politika tartışmalarının yardımıyla son yıllarda artan sosyal devlet ve yeniden dağıtım politikaları teorik olarak geliri düzeltici biçimde tasarlanmış olsa da servet üzerindeki etkileri oldukça sınırlıdır. Hem servet birikiminin doğası gereği hem de servet dağılımında yeniden dağıtıcı politikaların var olmaması nedeniyle servet eşitsizliği gelir eşitsizliğinden daha yüksektir. Bunlarla birlikte, 21. yüzyılın başlarında rekor düzeylere ulaşan eşitsizliklerin 2008 krizinin de başlıca nedenlerinden biri olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, eşitsizliklerin artışı tüketimi sınırlandırarak, reel sektörde karlı yatırım imkanlarını azaltarak ve zenginlerin finansal piyasalarda ucuz kredi ve yeni finansal enstrümanlarla getiri arayışının sonucu olarak 2008 krizi ortaya çıkmıştır (Wisman ve Baker, 2011). Ayrıca, kriz öncesi dönemde gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkelerde de eşitsizliğin artmış olması önemlidir. Artan eşitsizlik, özel tüketimin kısıtlanması, yüksek borçluluk, reel ücretlerde erime yaratarak kriz ortamını oluşturmuştur (Horn vd., 2009).

1.3. Eşitsizlik Ölçütleri

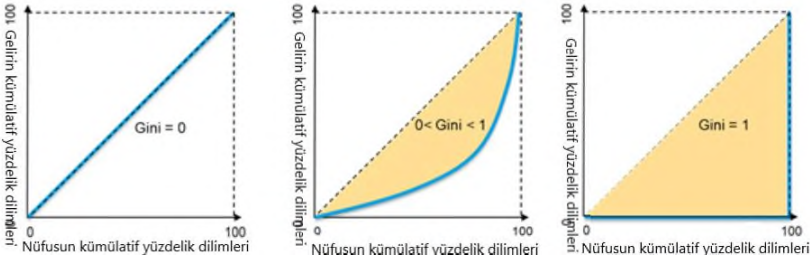
Bu bölümde, çalışmanın devamında eşitsizliklerin tespitine ilişkin olarak kullanılan eşitsizlik ölçütlerinin tanım ve özelliklerinden bahsedilmektedir. Ekonomik eşitsizliklerle ilgili en sık ve ortaklaşa kullanılan kavram gelir dağılımıdır. Gelir dağılımı, gelirin nüfus içinde ne ölçüde eşit dağıldığını ifade etmektedir. Gelir dağılımının ölçülmesinde yerleşik olarak en sık kullanılan ölçüt ise gini katsayısıdır. Literatürde gelir dağılımı ile ilgili analizlerin büyük çoğunluğunda, uluslararası olarak karşılaştırılabilir olması ve veriye ulaşılabilmesi nedeniyle gini katsayısı kullanılır. Gelir dağılımı için gini katsayısı hesaplanırken, harcanabilir gelir temel alınır ve vergiler ya da transferler yoluyla gerçekleştirilen yeniden dağıtımın etkilerini de yansıtır.

Gini katsayısı: Matematiksel olarak Lorenz eğrisi yardımıyla türetilmektedir. Lorenz eğrisi, bir ülkedeki gelir dağılımının düzeyini grafiksel olarak sunmanın geleneksel bir yoludur ve ülkeler arasında bir karşılaştırma sunmak için oldukça hızlı ve görsel bir yol sunması nedeniyle geniş kullanım alanı bulmuştur. Dikey ekseninde, en düşükten başlayarak her bir yüzdelik dilimin gelirden aldığı yüzde payı, yatay ekseninde tüm yüzdelik dilimlerle birlikte sunar. Bu durumda, 45 derece çizgisi gelirin nüfusun tümü arasında

eşit olarak paylaşıldığı durumu ifade eder. Bu çizginin altındaki her durum, tam eşitlikten sapmayı belirtmektedir ve gini endeksi Lorenz eğrisi ile 45 derece çizgisi arasında kalan alanın ölçülmesi ile hesaplanmaktadır. Lorenz eğrisinden türetilen gini katsayısı, ülkenin nüfus büyüklüğü ve ekonomik büyüklüğünden bağımsız olarak gelirin tüm nüfus boyunca dağılımı için bilgi sunmaktadır. Aynı zamanda, nüfusun farklı yüzdelik dilimlerinde gelir ortalamalarını izlemeye imkân verir. Daha düşük gini katsayısı daha eşit bir toplumu ifade ederken, gini katsayısının daha yüksek değerler alması gelir dağılımındaki bozulmayı gösterir. Bu katsayı sıfır ile bir arasında değerler alabilmektedir. Sıfır değeri gelir dağılımında tam bir eşitlik olduğunu ifade ederken, bir değeri ise tam eşitsizliği yani gelirin tümüne en yüksek gelirli olanların sahip olduğunu ifade etmektedir. Özetle, gini katsayısının daha yüksek değerler alması ve bir'e yaklaşması gelir dağılımının bozulması ve eşitsizliğin artması anlamına gelmektedir.

Şekil 1. Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı

Kaynak: IMF (2023)

● **Yüzdelik dilimler ve pay oranları:** Yaygın olarak kullanılan bir diğer eşitsizlik ölçütü, nüfusu yüzdelik dilimlere ayırarak bazı yüzdelik dilimlerin toplam içerisinde payını ölçmektir. Bu ölçütün avantajı, oldukça kolay biçimde hesaplanmasına rağmen eşitsizlik hakkında güçlü bir sezgisellik sağlamasıdır. Yüzdelik pay oranları içerisinde sık kullanılanlardan biri P90/P10 oranıdır. Bu oran, nüfusun en yüksek gelire sahip %10'luk diliminin başlangıç geliri ile en düşük gelire sahip %10'luk kesimin en yüksek gelirinin birbirine oranlarıdır. En yüksek gelirli grup ile en yoksul grubu karşılaştırdığı için tüm dağılımın uç noktaları arasındaki ekstrem eşitsizliği yansıtır. Bununla birlikte, nüfusun gelire göre üst yarım dilimindeki eşitsizliği ölçen P90/P50 oranı, en yüksek gelirli ile orta gelirli arasında farkı göstermektedir. Alt yarım dilimde, orta gelirli ile en yoksullara göre ne kadar daha fazla gelir elde ettiğini ise P50/P10 oranından takip etmek mümkündür. Bu üç oranda, tüm dağılım yerine dağılımın belirli noktalarında eşitsizlikleri takip etmeyi sağladığı için önem arz etmektedir.

- **Theil endeksi:** Tam eşitlik durumunda sıfır değerini alan Theil endeksi, nüfusun alt gruplarının gelirlerinin ortalamaya oranını ifade etmektedir. Öte yandan, birden fazla grubun varlığında, gruplar arası eşitsizlik ile grup içi eşitsizliklerin düzeyini ölçme imkânı sunmaktadır.
- **Varyasyon katsayısı:** Bir diğer eşitsizlik ölçütü ise, gelirdeki sapmaların büyüklüğünü ölçen varyasyon katsayısıdır. Her bir bireyin gelirinin ortalama gelirden ne kadar saptığını ifade eden standart sapmanın, ortalama gelire oranı biçiminde hesaplanmaktadır ve toplumda gelirin ortalama gelirden ne kadar farklı gerçekleştiğini ölçmektedir.
- **Atkinson endeksi:** Atkinson endeksi, refah temelli eşitsizliğin popüler ölçütlerinden biridir. Bir toplumun, vatandaşları arasında daha eşit gelir paylarına sahip olmak için vazgeçmek zorunda kalacağı toplam gelir yüzdesini gösterir. Bu ölçü, toplumun eşitsizlikten kaçınma derecesine bağlıdır. Atkinson endeksinin önemli bir özelliği, grup içi ve gruplar arası eşitsizlik olarak ayrıştırılabilmesidir. Ayrıca, diğer endekslerden farklı olarak, alternatif politikaların refah üzerindeki etkisini ölçülebilir ve araştırmacının analize bazı normatif içerikler eklemesine olanak tanır.

2. Dünyada Gelir Dağılımı: Refah Paylaşımı ile İlgili Mevcut Durum

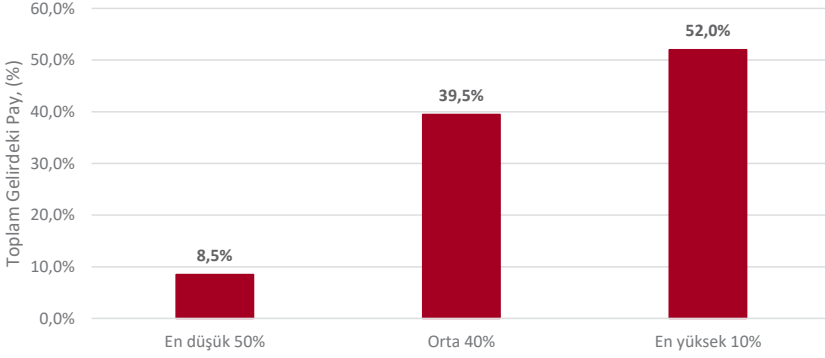
Hanelerin yaşam koşullarındaki eşitsizlik tüm dünyada oldukça derindir ve son yıllarda hızla artmaya devam etmektedir. Gelir dağılımına ilişkin tarihsel veri incelendiğinde, küresel ölçekte ülke içi eşitsizliklerin yirminci yüzyılın başındaki zirve seviyelere tekrar ulaştığı ve dünyada ülkelerin neredeyse hiçbirinin (kısa dönemli iyileşmeler hariç) söz konusu gidişattan azade olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde, küresel çapta gelir ve servet eşitsizliğindeki trendler son yıllara odaklanılarak sunulacaktır. Ardından, artan eşitsizliklerin nedenlerine ilişkin bulgular ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1. Gelir Dağılımında Küresel Trendler

Küresel düzeyde eşitsizliklerin seyrine ilişkin veriler ve çalışmalar bazı somut trendleri görünür hale getirmiştir. Bunlardan ilkinde göre, ülkeler arası eşitsizlikler 1980 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerin hızlı büyümesi ve artan verimlilik gibi nedenlerle ılımlı bir düşüş trendine sahiptir. Ancak küresel düzeyde ülkeler arası eşitsizlikler 1990'lardan bu yana hızla azalıyor olmasına rağmen, ülke içi eşitsizliklerde gelişmiş ülkeler başta olmak üzere artış trendi devam etmektedir. Üretilen gelirin ve ekonomik zenginliğin ülke içindeki dağılımı giderek bozulmaktadır ve gelir dağılımı eşitsizliği rekor düzeylere ulaşmaktadır.

Şekil 2. Küresel Gelir Eşitsizliği

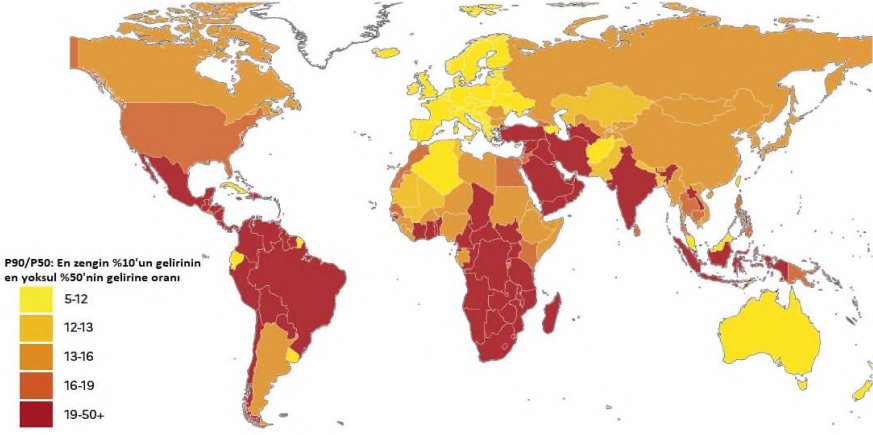
Kaynak: World Inequality Report 2022

Şekil 2. küresel gelir eşitsizliği için, nüfusun farklı yüzdelik dilimlerinin sahip olduğu gelirlere ilişkin çarpıcı bir bulgu sunmaktadır. Buna göre, küresel nüfus içerisinde en yüksek gelire sahip %10'luk nüfus toplam gelirin %52'sine sahiptir. Bir başka deyişle 2022 yılında üretilen küresel gelirin yarısından fazlasına, dünya nüfusunun yalnızca en zengin %10'u sahip olmuştur. Buna karşılık dünya nüfusunun en düşük gelirli yarısı ise, nüfustaki eşit payına rağmen toplam gelirin yalnızca %8,5'ine sahip olabilmıştır. Bu durum gelir adaletsizliğinin küresel düzeyde ulaştığı rekor seviyeyi göstermekle birlikte, sorunun yalnızca en yoksul kesimle ilgili olmadığını da göstermektedir. Gelir adaletsizliği sorunu yalnızca gelir dağılımının dibindeki en yoksul kesimi oluşturan bir azınlığın değil, dünya nüfusunun büyük bölümünün sorunu hale gelmiştir.

Küresel düzeydeki gelir eşitsizliği, ekonomik büyüklükleri ve gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun neredeyse tüm ülkeler tarafından paylaşılmaktadır. Şekil 3. dünyadaki tüm ülkelerin ülke içi gelir eşitsizliğini haritalandırmaktadır. Şekilde her ülkede en zengin %10'luk grubun gelirden aldığı payın, en düşük gelirli %50'nin gelirden aldığı payın kaç katı olduğu gösterilmektedir. Renklerin koyulaşması, bu oranın yükseldiği ve dolaşısıyla eşitsizliğin kötüleştiği anlamını taşımaktadır. Oldukça az sayıda ülkeden oluşan açık sarı renkli grupta dahi, en zengin %10'un gelirinin nüfusun düşük gelirli %50'sinin gelirin oranı 5 kat ile 12 kat arasında değişmektedir. Dünyanın çoğunluğunda ise bu oranın 13 ile 19 kat arasında olduğu görülmektedir. Öte yandan, Kuzey Afrika ve Orta-doğu (MENA) ülke içi eşitsizliklerin dünyada en yüksek olduğu bölgedir. Avrupa'da en zengin %10'un gelirdeki payı %36 iken, bu oran MENA ülkelerinde %58'i bulmaktadır. Özetle, en zengin %10'un gelirinin toplumun düşük gelirli yarısının gelirin oranı 10 katın altında olan çok az sayıda ülke olduğu ve bu ülkelerin dünya coğrafyasının ve nüfusunun oldukça küçük bir kısmını temsil ettiği söylenebilir.

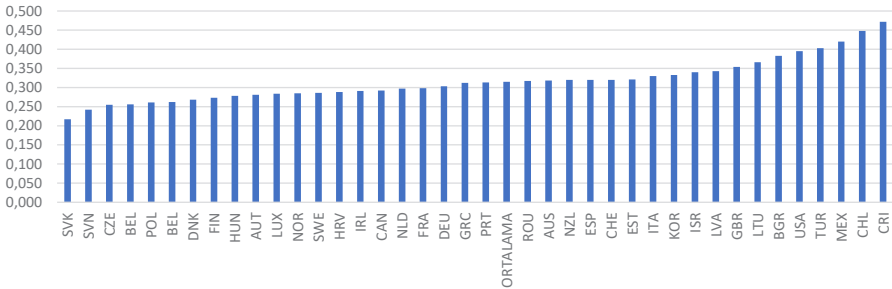
Şekil 3. Dünyada Ülke İçi Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Kaynak: World Inequality Report 2022

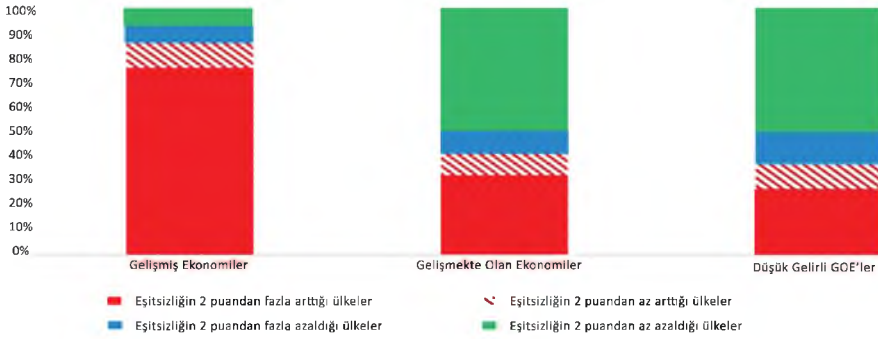
Ülkelerin gelir dağılımı eşitsizliklerini incelemenin klasik bir yolu da gini katsayılarıdır. Daha yüksek değerlerin daha yüksek eşitsizlik ifade ettiği gini katsayısı, OECD ülkeleri için Şekil 4.'te sunulmaktadır. Şekilde yer alan bilgilere göre, ilk olarak OECD ülkelerinde gini katsayısı ortalamasının 31,5 olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, OECD ülkelerinde gini katsayısının oldukça değişken olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinin gelişmiş ekonomiler olmasına rağmen, gelir dağılımı açısından heterojen bir yapıda oldukları anlaşılmaktadır. Bu grupta yer alan ülkeler arasında en yüksek gini katsayısına sahip olan Kosta Rika'da eşitsizlik, en düşük katsayıya sahip Slovakya'nın yaklaşık iki katı düzeyindedir. Son olarak, Türkiye'nin OECD ülkeleri içerisinde (Kosta Rika, Şili ve Meksika'dan sonra) en yüksek eşitsizliğe sahip dördüncü ülke konumunda olduğu vurgulanmalıdır.

Şekil 4. OECD Ülkelerinin Gini Katsayısı, (En güncel veriye göre)

Kaynak: OECD Gelir Dağılımı İstatistikleri, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2024

Gelir dağılımının güncel durumu kadar ne yönde ve ne kadar güçlü değiştiği de önem arz etmektedir. Şekil 5. dünya ekonomilerinde gini katsayısındaki değişimin görsel bir özetini sunmaktadır. Buna göre, 1985 ile 2015 arasındaki otuz yıllık dönemde dünyadaki ülkelerin çoğunda gelir dağılımında bozulmalar görülmektedir. Ülke grupları açısından değerlendirilecek olursa en kötü performansı gelişmiş ülkeler sergilemektedir. Gelişmiş ülkelerin %90'ında aynı dönemde gelir dağılımı bozulurken, %70'inde bozulma iki gini puanına ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise görece olarak daha iyi bir performans sergilemesine rağmen, bu ülkelerin yarısında gelir dağılımındaki bozulma sürmüştür. 2015 sonrası dönemde yaşanan Covid19 salgını ve buna bağlı olarak gelişen küresel enflasyonist ortam dikkate alınır, gelir dağılımında küresel ölçekte süregelen bozulma trendinin devam ettiği iddia edilebilir.

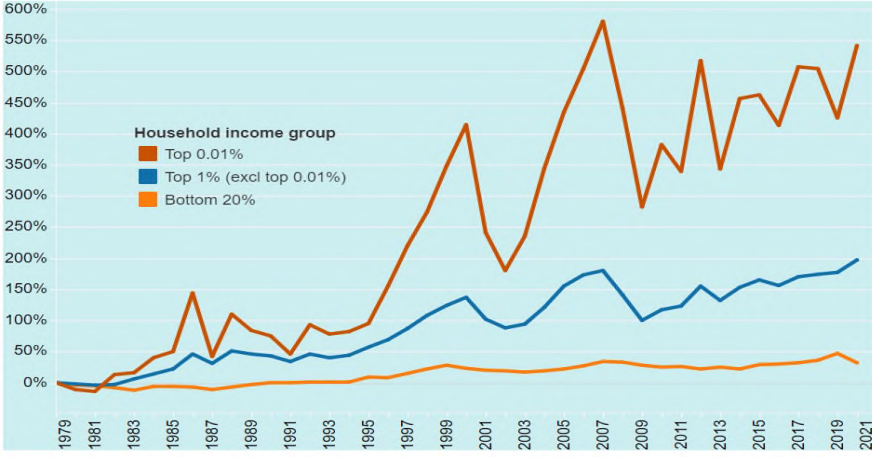

Kaynak: IMF (2023)

Küresel trendlerle ilgili tarihsel bir örnek de küresel ekonomik trendleri önemli ölçüde etkileyen Amerikan ekonomisinden gösterilebilir. Şekil 6. ABD'de 1980 yılından günümüze gelir gruplarının gelirlerindeki değişimi göstermektedir. Buna göre, en yüksek gelirli binde birin ortalama geliri 1980 yılından günümüze %550 artış göstermiştir. İlk %1'lik dilimin geliri ise %200 artışa yaklaşık 3 katına çıkmıştır. Buna karşın, en düşük gelirli %20'lik grupta yer alan hanelerin ortalama geliri izlenen 45 yıl boyunca %50'nin altında artabilmiştir.

Şekil 6. ABD'de Uzun Dönemli Gelir Eşitsizliği

Kaynak: www.inequality.org

2.2. Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin Nedenleri

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve artan bozulmanın birçok nedeni olabilir. Bu nedenleri küresel faktörler, ülkeye özgü nedenler ve dönemsel nedenler olarak değerlendirmek mümkündür. Gelir dağılımının küresel nedenleri arasında yapısal değişkenler öne çıkmaktadır. Teknolojik gelişme ve küreselleşme bunların başlıcalarıdır. Teknolojik ilerleme düşük gelirli bazı iş kollarını ortadan kaldırmanın yanı sıra, küreselleşmenin de etkisiyle üretimin ya da üretimin bazı parçalarının coğrafi olarak yer değiştirmesine neden oldu. Firma faaliyetlerinin tümünün ya da bazı parçalarının teknoloji ve küreselleşme sayesinde ucuz emek gücü ile gelişmekte olan ülkelerde ikame edilmesi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarında eşitsizliği arttırdı. Teknolojik yetenekleri güçlü işgücünün ücret priminin artmasına neden olarak ücret ve gelir eşitsizliğini besledi. Nihayetinde, teknolojik gelişme ve küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerde orta sınıf işleri ortadan kaldırarak işgücü piyasasında kutuplaşmaya ve derin bir eşitsizliğe neden oldu (Goos ve Manning, 2007).

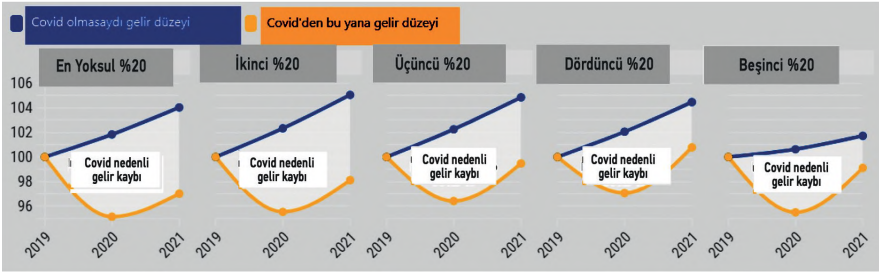
Küresel ve yapısal nedenlerin yanında, ülke içi gelir dağılımı eşitsizlikleri arttıran diğer bir unsur da ülkelere özgü nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel istikrarsızlıklar, finansal entegrasyon ve liberalizasyonun farklı aşamalarında olan ülkelerin bu alanlarda izlediği politikalar ve ülkelerin ekonomik büyümeyi destekleyici politikaları gelir dağılımı adaletsizliğindeki artışın öznel nedenleri olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, her ülkenin kendine özgü yeniden dağıtım politikaları bulunmaktadır. Bu yeniden dağıtım politikalarının hacmi ve etkinliği ise, politik tercih ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla, yeniden dağıtım politikalarındaki yetersizlikler bazı ülkelerde gelir dağılımının bozulmasının sürmesini sağlamıştır.

2.2.1. Covid19 Pandemisinin Mirası: Artan Eşitsizlikler ve Servet Eşitsizliği

Tüm bu küresel ve yerel nedenlerin yanı sıra, son yıllarda dönemsel bazı etkilerin de kuvvetli olduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlisi elbette Covid19 pandemidir. Dünya, 2020 yılından itibaren Covid19 pandemisinin güçlü ekonomik etkileri ile karşılaşmıştır. Pandeminin ekonomik etkilerinden biri de artan eşitsizlikler olmuştur. Covid19 döneminde gelir, tüketim ve servet yönünden ekonomik eşitsizlikler öylesine artmıştır ki, Covid19 pandemisinin mirasının artan eşitsizlikler olduğunu söylemek mümkündür. Covid19 pandemisi döneminde, dünya ekonomisinde uzun yıllardır görülmediği biçimde ülkeler arası eşitsizlikler ve aşırı yoksulluk artış göstermiştir. Covid19 pandemisi, ülkeler arası gelir farklılıklarında 2013 yılından pandemiye kadar olan dönemde görülen düşüşü sıfırlayacak kadar etki yapmıştır. Pandeminin başlangıcını takip eden 2021 yılında, dünya nüfusunun en yüksek gelirli %20'lik dilimi Covid19 ile ilgili ekonomik kayıplarının yarısını telafi etmeyi başarmış iken, en yoksul %20'lik dilimdekiler ise pandemi dönemi kayıplarına ek olarak gelirlerinin %2'sini daha kaybetmiştir (Yonzan vd., 2021). Şekil 7. tüm dünya nüfusu içerisinde farklı gelir gruplarının Covid19 pandemisi kayıplarını telafi hızlarını göstermektedir. 2021 yılı sonunda, kayıplarını telafi etmeye en yakın gruplar beklendiği gibi en yüksek gelirli iki gruptur ve bu durum Covid19'un eşitsizlikleri arttırıcı etkisini ortaya koymaktadır.

Şekil 7. Covid19 pandemisi sonrası gelir gruplarında toparlanma

Kaynak: Yonzan vd. (2021)

Covid19 pandemisi uzun süredir var olan ekonomik eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur. Dünya genelinde sıradan vatandaşlar pandeminin kişisel sağlıkları ve ekonomik refahları üzerindeki olası olumsuz etkilerinden kaçınmak için mücadele ederken, dolar milyarderlerinin serveti bir yılda %70 düzeyinde artış göstermiştir. Pandemi dönemi beraberinde küresel ölçekte tedarik zincirlerinin bozulmasına bağlı bir enflasyon sorunu getirmiştir. 2021 yılında küresel enflasyon %6,4'e yükselmiştir ki bu oran 2008 krizi sonrasında bile %4,3 düzeyindeydi. Bir diğer örnekte ise, ABD ekonomisi yine 2021 ortasında %5,4'lük tüketici fiyatları enflasyonu ile son 25 yıldaki zirvesine

çıkmıştır. Enflasyonun hane halkları üzerindeki heterojen etkisi ve yüksek enflasyonun eşitsizliği arttırıcı etkisi dikkate alındığında, Covid19 döneminin yarattığı enflasyonun da küresel eşitsizliklerin artışına neden olduğu söylenebilir.

Covid19 pandemisinin eşitsizlik mirasında dikkat çekici bir örnek de son yıllarda kamuoyunda ve literatürde ilgi gören servet eşitsizliğine ilişkindir. Dünyadaki en zengin 5 dolar milyarderinin serveti pandemi döneminde enflasyondan 3 kat daha fazla artmıştır. Pandemiden bu yana geçen dönemde dünyada yaratılan her 1 TL'lik yeni servetin yaklaşık üçte ikisi en zengin %1'in olurken, en yoksul %90'lık kesimin yeni servetten aldığı pay yalnızca onda birdir.

Yeni servet edinimindeki eşitsizlik, var olan servet birikimindeki eşitsizliği arttırmaya devam etmektedir. Şekil 8. servet dağılımının küresel düzeyini yüzdeler dilimleriyle açıklamaktadır. Buna göre, küresel servetin dağılımı gelirlerden de eşitsiz durumdadır. Dünya nüfusunun yoksul yarısı toplam servetin yalnızca %2'sine sahip olurken, en zengin %10 toplam servetin %76'sını elinde bulundurmaktadır.

Şekil 8. Dünyada Servet Dağılımı

En zengin %10 toplam servetin %70'ine sahiptir.

Orta %40 toplam servetin %22'sine sahiptir.

En yoksul %50 toplam servetin %2'sine sahiptir.

Kaynak: Development Initiatives

2.2.2. Enflasyon Eşitsizliği: Yüksek Enflasyon Ortamının Eşitsizliğe Etkisi

Küresel düzeyde ekonomik eşitsizlikleri arttıran unsurlardan biri de enflasyon eşitsizliğidir. Enflasyon, tanım olarak tüketim sepetindeki mal ve hizmetlerin fiyatlar genel seviyesindeki yüzde değişimi ifade etmektedir. Tüm ülkelerde de hanelerin ortalama tüketim kalıpları belirlenerek oluşturulan enflasyon sepetlerindeki mal ve hizmetlerin

fiyat değişimlerinin ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Ancak, her hanenin tüketim alışkanlıkları birbirinden farklıdır ve bu nedenle karşı karşıya kaldıkları enflasyon oranları da birbirinden farklıdır. Örneğin, bütçelerinin %90'ından fazlasını gıda, barınma ve ulaşım kalemlerine harcayan yoksul hanelerin enflasyonu; dünyadaki gıda enflasyonu ve barınma krizi nedeniyle ortalama enflasyondan daha yüksektir.

Hanelerin enflasyon oranlarının heterojen olması nedeniyle, fiyat değişimlerinin hane bütçeleri üzerindeki etkileri enflasyon eşitsizliği olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, bir hane için enflasyon oranı ortalama enflasyonun birkaç puan altında gerçekleşirken, tüketim kalıbı farklı olan bir hanenin fiyat artışları ortalamadan yüksek olabilir. Bu durumda, iki hanenin gelir düzeyi aynı olsa bile tüketim düzeyleri, satın alabildikleri mal ve hizmet miktarları ve nihayetinde yaşam standartları ve refahları aynı olmayacaktır.

Enflasyonun eşitsizlik yaratmasının iki koşulu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, düşük gelirli hanelerin tüketim sepetinde daha yüksek ağırlıkla bulunan mal ve hizmet gruplarında enflasyonun daha yüksek olmasıdır. İkincisi ise, enflasyon oranının aradaki farkların etkileyeceği kadar yüksek olmasıdır. Covid19 sonrası dönemde, tüm dünyada gıda fiyatlarının yüksek artışı ve barınma krizi ilk koşulun gerçekleşmesini sağlamaktadır. Küresel tedarik zincirlerindeki bozulma nedeniyle meydana gelen enflasyonist ortam küresel düzeyde yüksek enflasyon yaratarak ikinci koşulun da gerçekleşmesini sağlamıştır.

Özetle, Covid19 sonrası dönemde küresel düzeyde enflasyon oranlarının arttığı gözlemlenmektedir. Üstelik bu dönemdeki enflasyon artışı, gıda ve barınma gibi düşük gelirli hanelerin bütçelerindeki büyük yer tutan mal gruplarında daha yüksektir. Bu nedenle, Covid19 sonrası dönemde enflasyon eşitsizliği, var olan ekonomik eşitsizlikleri arttırıcı yönde etki yapmıştır. Öyle ki, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan görece olarak yüksek enflasyon oranları nedeniyle bu ülkelerde enflasyon eşitsizliği çalışmaları çok sayıdadır. Ancak, son dönemlerde artan enflasyon ortamında gelişmiş ülkelere ilişkin enflasyon eşitsizliği ölçümleri de giderek artmıştır (örn., Bobasu vd., 2023)

3. Türkiye'de Gelir Dağılımı: Refah Paylaşımı ile İlgili Mevcut Durum

3.1. Literatür Özeti

Öncelikle Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı sorunları ile ilgili yapılmış çalışmaların bulgularını kısaca özetlemek faydalı olacaktır. Türkiye literatüründe gelir eşitsizliğinin çeşitli boyutlarıyla ilgili yapılmış önemli çalışmalar bulunmaktadır. Öncelikle literatürde yer alan ortak ve genel bir bulgu, Türkiye'de eşitsizliğin yüksek olduğu yönündedir. Örneğin Torul ve Öztunalı (2018) Türkiye'nin gelir dağılımı açısından oldukça eşitsiz bir ülke olduğunu belirtirken, Filiztekin (2020) Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında en yük-

sek eşitsizliğe sahip ülkelerden biri olduğunu ifade etmektedir. Gürgen (2022) Türkiye’de yüksek eşitsizliğin kalıcı olmasında, işgücünün toplam gelirler içindeki düşük payının önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, Covid19 döneminin ve bu dönemde izlenen politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkilerini inceleyen önemli bir çalışma da Bayar vd. (2023) Covid19 sonrası dönemde gelir dağılımı eşitsizliğinin Türkiye ekonomisinde de küresel trende paralel biçimde arttığını göstermiştir.

Türkiye ekonomisinde gelir dağılımının seyrine ilişkin çalışmalarda, Filiz Tekin (2020)’in işaret ettiği gibi 2000’li yılların başında gini endeksinde yani eşitsizlikte düşüş görüldüğü ancak sonraki dönemlerde eşitsizliğin artmaya başladığı yine üzerinde genel bir uzlaşa bulunan bulgulardan biridir. Bu dönemde görülen iyileşmede hem Tamkoç ve Torul (2020) hem de Bakış ve Polat (2023) asgari ücret artışlarının payının olduğunu ifade ederken, Bayar ve Günçavdı (2021) eşitsizliği azaltmayı sağlayan önemli bir faktörün de sosyal transferler olduğunu bulmuştur. 2016 yılında izlenen asgari ücret artış politikasının da benzer şekilde ücret eşitsizliğinde düzelmeye neden olduğu ifade edilmektedir (Bakış ve Polat (2023). Ancak, Bayar ve Günçavdı (2021). Sosyal transferlerin eşitsizliği giderici etkisinin 2008 krizi dönemi ile ortadan kalktığını hatta kriz sonrası dönem olan 2008-2013 arasında sosyal transferlerin gelir dağılımını bozucu etki yaptığını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu bulgu, genel kanının aksine sosyal transferlerin gelir dağılımını her zaman düzeltmeyebileceğini ve sosyal devlet anlayışı gereği sosyal transferlerin tasarısının iyileştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye’de gelir dağılımının bir boyutu da kuşaklararası eşitsizliktir. Kuşaklararası eşitsizlik çalışmaları, bir anlamda gelir dağılımı eşitsizliğinin kuşaklar arasında ne kadar miras kaldığını ölçmektedir. Ekonomik durumun bir nesilden sonraki nesile aktarımını ifade eden kuşaklararası gelir hareketliliği, Türkiye ekonomisinde erkek çocuklar için ABD ekonomisinin yarısı kadardır (Demirtaş ve Torul; 2023). Daha anlaşılır bir ifadeyle, erkek çocuklar babalarının hanesindeki gelir durumundan büyük ölçüde etkilenmektedir ve yukarı yönde hareket imkanları kısıtlıdır. Kuşaklararası gelir hareketliliği, fırsat eşitsizliği ve gelir eşitsizliği ile güçlü biçimde ilişkilidir.

Literatürde son yıllarda araştırılan önemli bir konu da enflasyonun ve vergiler gibi unsurların eşitsizliğe etkisi ve tüketim eşitsizliğidir. Özellikle uluslararası literatür, benzer gelire sahip hanelerin tüketim düzeyleri farklı ise ekonomik refahlarının farklı olacağından hareketle tüketim eşitsizliğinin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, Türkiye ekonomisi için enflasyonun haneler arasında nasıl farklılaştığını ve tüketim eşitsizliğine etkisini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların tümü, Türkiye ekonomisinde farklı gelirdeki hanelerin enflasyon oranlarının birbirinde oldukça farklı olduğunu ve gelir azaldıkça karşı karşıya kalınan enflasyonun arttığını bulmuştur (örn., Akkoç ve Kızılırmak, 2020; Gürsel ve Acar, 2015). Tüketim eşitsizliğini etkileyen önemli unsurlardan biri de tüketimden alınan dolaylı vergilerdir. Gemicioğlu vd., (2024) Türkiye ekonomisinde dolaylı vergilerin oldukça yüksek olduğunu ve hem

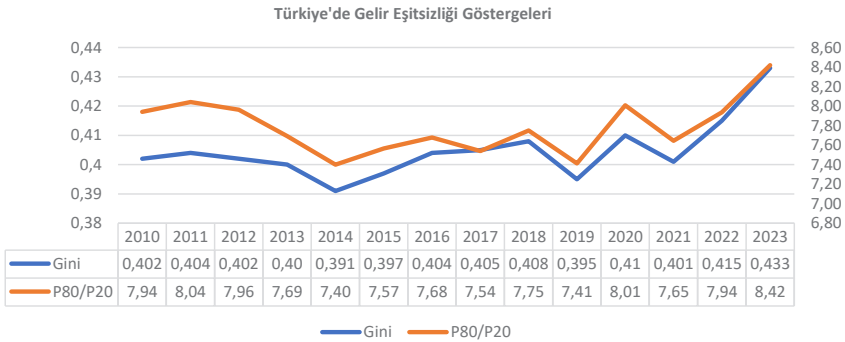
KDV'nin hem de ÖTV'nin tüketim eşitsizliğini arttırıcı yönde etki yaptığını göstermiştir. Son olarak, tüketim eşitsizliği ile önemli bir çalışmada Gemicioğlu vd., (2024) Türkiye ekonomisinde tüketim eşitsizliğinin gelir eşitsizliğinin yerini aldığı ve son yıllarda sürekli artış trendinde olduğunu belirtmektedir. Bu artışta, enflasyon ve dolaylı vergiler önemli pay sahibidir.

3.2. Türkiye'de Gelir Dağılımının Mevcut Durumu

OECD ülkeleri arasında en yüksek dördüncü eşitsizliğe sahip olan Türkiye ekonomisi, küresel ekonomide son on yıllardaki artan eşitsizlikler trendinden de etkilenmiştir. 2002 ile 2010 dönemi arasında oldukça başarılı biçimde azalan gelir eşitsizliği ile birlikte Türkiye ekonomisinin başarılı bir performans izlediği görülmektedir. Covid19 pandemisi ile beraber başlayan eşitsizlikler dönemi, Türkiye ekonomisinde de gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. İlk olarak Şekil 9. Türkiye'de gelir dağılımının 2010 yılından bu yana seyrini hem gini endeksi hem de P80/P20 oranı ile göstermektedir. Gelir dağılımının tümündeki eşitsizlikleri ifade eden gini katsayısında 2020 yılından bu yana gözlenen değişim dikkat çekicidir. 2010 ile 2019 yılları arasında 0.40 etrafında yatay bir seyir izleyen gelir dağılımı, 2020 yılından itibaren her yıl önemli ölçüde artmıştır. 2023 yılında gini endeksi 0.433 değeri ile son yirmi yıllık zirvesine çıkmıştır.

Gelir dağılımında gini endeksinde gözlenen keskin artış aynı dönemde P80/P20 oranında da gözlemlenmektedir. Nüfusun en yüksek gelirli %20'lik kesiminin en yoksul %20'lik kesime göre kaç kat gelir elde ettiğini ifade eden oran, 8 katın üzerine çıkmıştır. 2023 yılında en zenginlerin geliri, en yoksulların gelirinin yaklaşık 8,5 katına yükselmiştir.

Şekil 9. Türkiye'de Gelir Eşitsizliği Göstergeleri

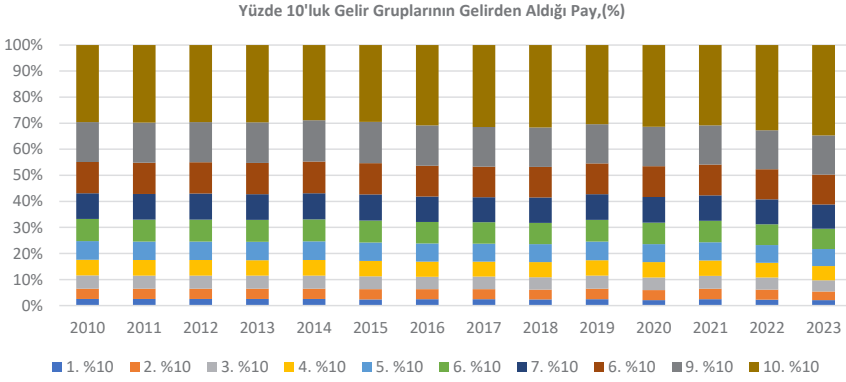

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

Gelirdeki yüzdeler dilimlere göre gelir dağılımının daha ayrıntılı bir incelemesi Şekil 10.'da sunulmuştur. Şekilde, gelire göre sıralanmış her %10'luk nüfus diliminin toplam gelirden aldığı pay 2010 sonrası dönemde izlenmiştir. Şekil 10. yüksek gelirli dilimlerin toplam gelirden aldığı payın 2010 yılından bu yana istikrarlı biçimde arttığını göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle en yüksek gelir gruplarının payı, önceki bulgularla paralel biçimde 2020 yılından bu yana artışını hızlandırmıştır. Özetle, gelir pastasından zenginlerin aldığı pay zenginlikleri ölçüsünde giderek artarken, bu artış Covid19 sonrası giderek artmaktadır.

Şekil 10. Yüzdeler Gelir Dilimlerinin Gelirden Aldığı Pay

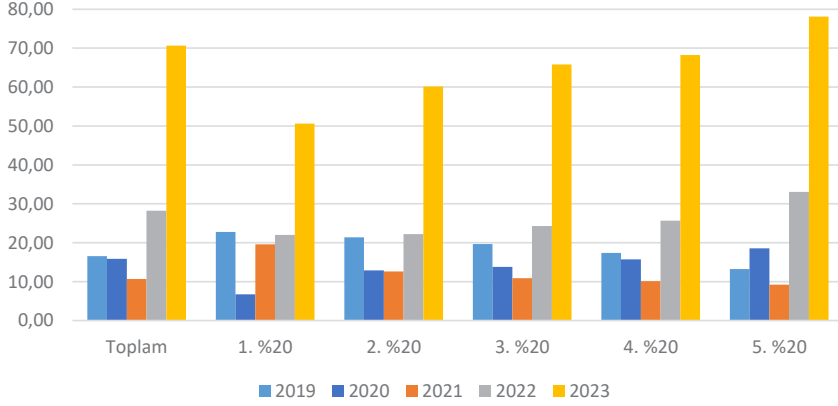
Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

Gelir gruplarına göre gelir dağılımının bozulma trendini, farklı gelir gruplarının ortalama gelirlerindeki büyüme oranlarını takip ederek anlamlandırmak mümkündür. Şekil 11. Hem Türkiye geneli hem de %20'lik gelir dilimlerinin ortalama gelirlerinin yıllık büyümesini göstermektedir. Şekilden çıkarılacak sonuç oldukça açıktır ki, gelir grubunda ilerledikçe ortalama gelirin büyüme hızı (2021 yılı hariç) tüm yıllar boyunca artmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye'de hanelerin sahip olduğu gelir ile gelirin büyümesi pozitif yönde ilişkili gözükmektedir. Bu durum başlı başına, gelir dağılımını bozmaktadır. Bu değişimde, her gelir grubunun toplam gelirinin gelir tiplerine göre dağılımı önemli bir bulguyu göstermektedir. Buna göre, finansal varlıklardan elde edilen gelirlerin toplam gelirler içindeki payı ilk üç gelir grubunda düşmektedir. Buna karşın en yüksek gelirli grupta ise, finansal varlıkların gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. Dolayısıyla, yüksek gelirli grupların gelirlerinde ortalama büyümenin daha yüksek olmasının bir nedeni de finansal gelirlerdir. Finansal varlıklardan elde edilen gelirler son yıllarda gelir eşitsizliğini arttırmaktadır.

Şekil 11. Gelir Gruplarında Gelir Artışı

Gelir Gruplarında Ortalama Gelir Büyümesi, (%)

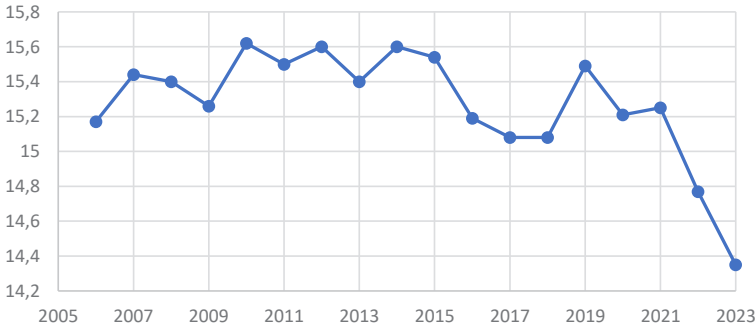

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

Gelir gruplarına göre gelirden alınan payın incelenmesi Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı adaletsizliğinin mevcut durumuna ışık tutmaktadır. Bu konuda dikkat çekici bir diğer bulgu da orta gelir grubuna ilişkindir. Şekil 12. orta gelir grubu olarak tanımlayabileceğimiz üçüncü yüzde yirmilik dilimin gelirden aldığı payın değişimi göstermektedir. Orta gelir grubunun payı, 2006 yılında %15,2 iken 2023 yılında %14,3'e gerilemiştir. Orta gelir grubu, 17 sene içerisinde toplam gelirin %1'ine eşdeğer ölçüde gelir kaybı yaşamıştır. Öte yandan, orta gelir grubundaki erime 2019 yılına kadar ılımlı ve dalgalı bir seyir izlemiş olmasına rağmen, son beş yılda dramatik biçimde artmıştır.

Şekil 12. Üçüncü Yüzde %20'lik Gelir Diliminin Gelirden Aldığı Pay

Orta Gelir Grubu

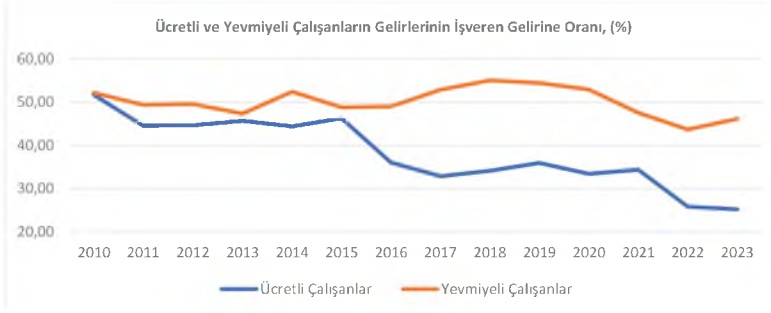

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

Gelir dağılımı ile ilgili önemli bir kırılım da gelir dağılımının fonksiyonel dağılımıdır. Gelirin, esas işteki gelir kazanma biçimine göre dağılımı Şekil 13.'de sunulmaktadır. Şekilde ücretli çalışanların ve yevmiyeli çalışanların gelirleri, işveren gelirine oranla sunulmuştur. Buna göre, ücretli ve yevmiyeli çalışan grupların her ikisi de 2010 yılında işverenlerin gelirlerinin yaklaşık yarısı kadar gelir elde etmişlerdir. Oldukça eşitsiz gözükken bu kompozisyon zaman içerisinde bilhassa ücretli çalışanlar aleyhinde bozulmaya devam etmiştir. 2023 yılına gelindiğinde ücretli çalışanların geliri işveren gelirinin sadece dörtte birine gerilemiştir. Bu durum, gelir dağılımında izlenen bozulmanın orta gelir grubundaki erime ile birlikte diğer bir kaynağının ücretli ve yevmiyeli çalışanların gelir kayıpları olduğunu göstermektedir.

Şekil 13. Gelir Türüne Göre Gelir Dağılımı

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

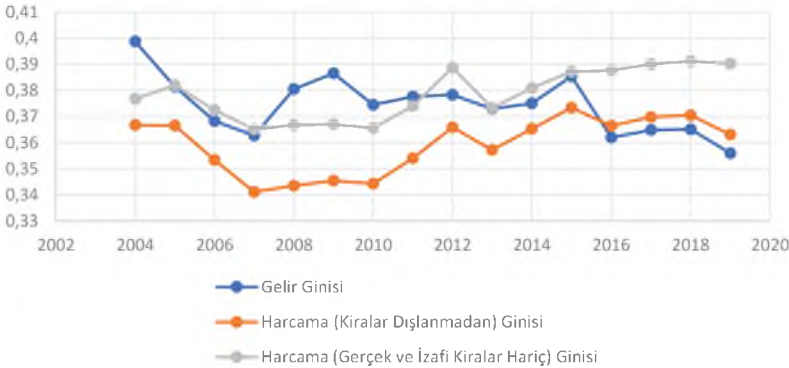
Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı adaletsizliği ile ilgili önemli bir olgu da bölgesel eşitsizliklerdir. Türkiye ekonomisinde ekonomik refah açısından bölgeler arasında önemli farklar bulunduğu uzun zamandır bilinen bir olgudur. Ancak uluslararası literatürde Covid19'un önemli etkilerinden biri olarak kabul edildiği biçimiyle, gıda ve konut enflasyonu ile işgücü piyasası dinamikleri nedeniyle büyükşehirlerde yaşam standartlarının düşmesi ve eşitsizliğin artması Türkiye ekonomisinde de izlenmektedir. Şekil 14. İBBS2 düzeyindeki bölgelerde Gini endeksini göstermektedir. Dikkat çekici olan bulgu, Ankara, İstanbul, Konya ve Karaman gibi büyükşehirlerde eşitsizliğin Türkiye genelinden yüksek olmasıdır. Türkiye'de gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyük ölçüde büyükşehirlerde yaratıldığı söylenebilir.

Şekil 14. Bölgesel Gelir Dağılımı Göstergeleri

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

Türkiye ekonomisinde gelir dağılımının önemli yansımalarından biri tüketim eşitsizliğinde görülmektedir. Gelirin tüketime dönüştüğü fonksiyonda, enflasyon, tüketim vergileri ve tasarrufborç ilişkisi bulunmaktadır. Bu üç olgudaki seyir gelir dağılımının daha adil ya da daha adil olmayan bir tüketim dağılımına dönüşmesine neden olabilmektedir. Şekil 15. Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğini ve tüketim dağılımını eşitsizliği gini katsayısı vasıtasıyla beraber göstermektedir. Buna göre, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin 2008 krizinden Covid19 pandemisi öncesine kadar olan dönemde başarılı bir şekilde düştüğü görülmektedir. Ancak, bu dönemde nispeten gerileyen gelir adaletsizliğinin yerini tüketim eşitsizliğine bıraktığı görülmektedir. Tüketim eşitsizliği, (kiralat dahil edilse de edilmese de) kriz sonrası dönemde giderek yükselmiştir.

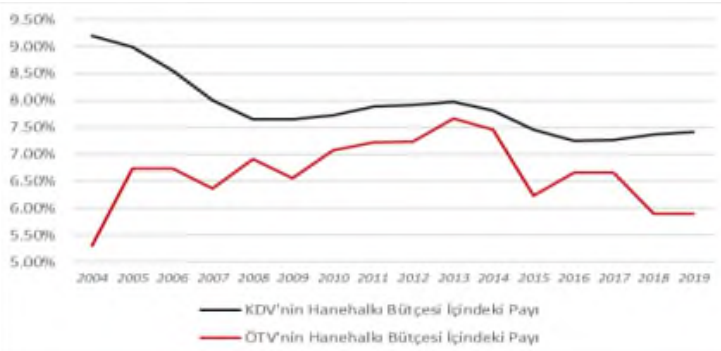
Şekil 15. Türkiye’de Gelir ve Tüketim Eşitsizliği

Kaynak: Gemicioğlu vd., (2024)

Bu dönemde tüketim eşitsizliğindeki artışta enflasyonun hane halkları üzerindeki etkilerinin heterojen olması ve dolaylı tüketim vergilerinin etkili olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili literatür, bu dönemdeki tüketim eşitsizliğindeki artışta tüketim vergilerinin rolünün %68 düzeyinde olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, 2008 krizi ile Covid19 dönemi arasında tüketim eşitsizliğindeki artışın üçte ikisi tüketim vergilerinden kaynaklanmaktadır (Gemicioğlu vd., 2024). Şekil 16. KDV ve ÖTV'nin hane halkı bütçesi içindeki ortalama payını yıllar boyunca göstermektedir. Buna göre, hane halkı içinde KDV'nin payı 2019 yılında ortalama %7.50 iken, ÖTV'nin payı %6'dır. Hane halkı bütçesi içinde toplam %13,5 paya sahip bu vergilerin artan oranlığı son yıllarda giderek azalmaktadır.

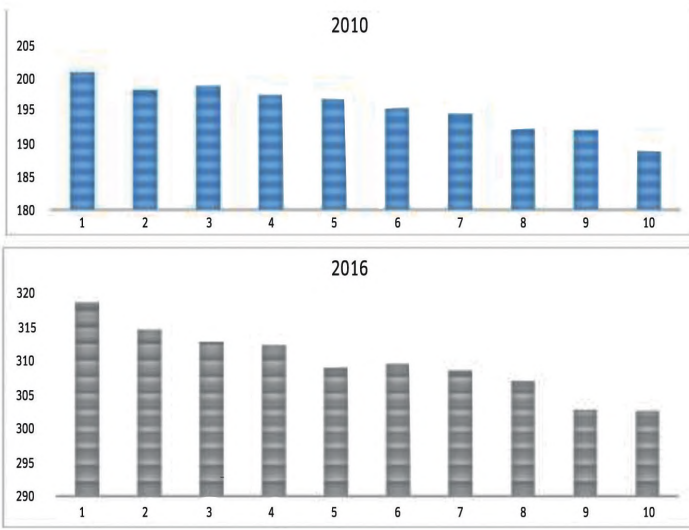
Şekil 16. Türkiye'de KDV ve ÖTV'nin Hane halkı Bütçesi İçindeki Payı

Kaynak: Akkoç vd., (2023)

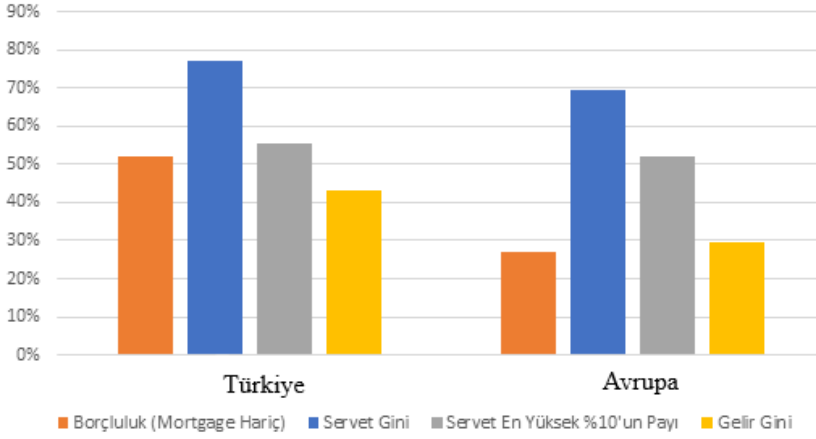
Türkiye'de tüketim dağılımındaki eşitsizliği arttıran bir diğer unsur da enflasyondur. Enflasyonun hane halkları arasındaki heterojen dağılımı, literatürdeki çalışmaların tümünde eşitsizliği arttırıcı yönde etkiye sahip bulunmuştur (örn., Akkoç ve Kızıllırmak, 2020; Gürsel ve Acar, 2015). Şekil 17. bu etkiyi göstermek için farklı gelir gruplarındaki ortalama fiyat endeksini yansıtmaktadır. Buna göre, 2003 yılında tüm gruplarda 100 değerini alan tüketici fiyat endeksi 2016 yılında en yoksul %10'luk dilimde 320'ye yaklaşırken, en zenginler için 300 düzeyinde kalmıştır. Tüketici fiyatlarının geldiği seviyenin gelir gruplarında ilerledikçe (gelir arttıkça) düştüğünü gözlemliyoruz. Bir başka deyişle, bu dönemde yoksulların enflasyonu zenginlerden yüksek olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde enflasyon zengin yanlıdır ya da bir başka deyişle yoksul aleyhine işlemektedir.

Şekil 17. Türkiye’de Gelir Gruplarına Göre Tüketici Fiyat Endeksi

Kaynak: Akkoç ve Kızılırmak (2020).

Gelir ve tüketim eşitsizliklerine kaynaklık eden diğer unsurlar ise hane halkı borçluluğu ve servet ilişkisidir. Türkiye ekonomisine ilişkin servet ilişkisine ilişkin bir veri TÜİK tarafından sunulmamaktadır. Benzer şekilde hane halklarının borçluluk oranlarına ilişkin bir veri de bulunmamaktadır. Öte yandan, TCMB tarafından Eurostat’ın ilgili anketi ile aynı metodolojiye sahip şekilde 2023 yılında gerçekleştirilen Hane halkı Finansmanı ve Portföyü Anketi servet eşitsizliğine ilişkin bilgi yayınlamaktadır. Şekil 18.’de yer alan bilgilere göre, Türkiye’de servet eşitsizliği ginisi bahsedilen anket vasıtasıyla 0.773 olarak hesaplanmıştır. Türkiye ekonomisinde servetin dağılımındaki adaletsizlik gelir dağılımından çok daha yüksektir ve bu durum servetten yaratılan gelirler nedeniyle gelir dağılımı adaletsizliğini arttırmaktadır. Düşük gelirli hanelerin finansal piyasalara ve avantajlı finansal koşullara erişiminin zayıf olması servet ediniminde zorluk yaratmaktadır. Benzer şekilde anketten elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de borçlu hane halklarının oranı (mortgage kredileri dışarıda tutulduğunda) %52 düzeyindedir. Hane halkı borcu, düşük gelirli grupların finansal piyasalara erişimini kısıtlarken servet edinimlerini zorlaştırmaktadır. Makro ihtiyati politikaların düşük gelirli grupların gelirlerini destekleyici ve finansal derinleşmeyi artırıcı yönde olmasının gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi için faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 18. Türkiye’de Servet Eşitsizliği ve Hane Halkı Borçluluğu

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

4. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Gelir düzeyi, toplumların ve toplumu oluşturan bireylerin ekonomik refahlarının en önemli ölçütlerinden biridir. Ülke içerisinde toplumun farklı kesimlerindeki hanelerin ya da bireylerin bu gelirden ne kadar pay aldığı toplumsal refahı belirleyen önemli bir olgudur. Gelirin ve zenginliğin bireyler arasındaki bölüşümü toplumsal refah ve adalet ile birlikte sosyal bütünlük, toplumsal barış ve politik kutuplaşma üzerinde etkilidir. Gelir dağılımının sosyal etkilerinin yanı sıra, ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı ve krizlere karşı ekonomilerin kırılganlığını arttıran ekonomik etkileri bilinmektedir.

Küresel düzeyde eşitsizliklerin neredeyse yüzyıldır süren artışı 2008 krizi öncesi rekor düzeylere ulaşmıştır. Kriz ve krizin etkileriyle mücadele eden genişlemeci maliye politikaları ile bu seyir yataylaşmıştır. Ancak Covid19 pandemisi ile birlikte yeniden eşitsizlikte rekor düzeyler görülmüştür. Covid19 pandemisinin küresel düzeyde en büyük ekonomik mirası dünya ekonomisini eşitsizlikler çağına sürüklemiş olmasıdır. Covid19 pandemisinin ülkelerin farklı gelir gruplarındaki ve işgücü koşullarındaki haneleri üzerindeki heterojen etkileri ve Covid19 dönemi iktisadi politikalarının tasarımı tüm dünyada eşitsizliği arttırmıştır. Buna, Covid19 döneminde hasar gören tedarik zincirleri ve değişen tüketim alışkanlıkları nedeniyle ortaya çıkan enflasyonist ortamın eşitsizliği arttırıcı etkisi de eklenmiştir. Nihayetinde, tüm dünya için her türden ekonomik eşitsizliğin rekor düzeylere ulaştığı bir dönemin içine girilmiştir.

Yüksek eşitsizliklerle mücadele edilmeye çalışılan bu dönemde, yalnızca gelir dağılımı adaletsizliğinin değil bunun yanı sıra tüketimde ve servetteki eşitsizliğin de önemli

olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalar, servet dağılımının büyük bir hızla giderek kötüleştiğini ve her yeni servetin büyük bölümünün hali hazırda servet sahiplerince üretildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, tüketim eşitsizliğinin en az gelir dağılımındaki eşitsizlik kadar yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Raporun ilgili alt bölümünde yer alan veriler değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinin de küresel eşitsizlik trendinin içinde olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisi, benzer ekonomiler ya da OECD ekonomileri içinde en yüksek eşitsizliğe sahip ülkelerden biridir. Bununla beraber, Türkiye ekonomisinin son yıllarda tecrübe ettiği yüksek enflasyon ortamı ve vergi rejiminde dolaylı vergilerin baskınlığı gelir ve tüketim eşitsizliğini artırıcı etki yapmıştır. Öte yandan çeşitli hesaplamalar Türkiye’de servet eşitsizliğinin tahmin edilenden daha önemli bir sorun olduğunu göstermiştir.

Gelir ve diğer türden eşitsizliklerdeki küresel artış trendine karşılık, ülkeler çeşitli iktisadi ve sosyal politikalarla çözüm üretmeye çalışmaktadır. Sosyal devlet anlayışı, yeneden dağıtım etkisine sahip vergiler ve sosyal transferler aracılığıyla gelir dağılımını düzeltme yönünde çalışmaktadır. Bu çerçevede, çeşitli ülkelerde dar gelirli için temel vatandaşlık geliri biçiminde doğrudan nakdi ve ayni yardımlar, barınma yardımları, vergi politikalarının dağılım etkilerini göz önüne alacak biçimde optimize edilmesi, sosyal transferlerin etkinliğinin artırılması ve servet vergisinin alanının genişletilmesi gibi uygulamalar ile gelir dağılımı adaletsizliği sorunu ile mücadele edilmeye çalışılmaktadır. Ancak eşitsizliğin hem sosyal barış üzerindeki etkileri hem de iktisadi dinamiklerin yavaşlamasına neden olarak krizlere öncülük etmesi gibi istenmeyen etkiler, eşitsizlikteki artış trendi ile birlikte düşünüldüğünde; önümüzdeki dönemlerde eşitsizlikle mücadelenin iktisadi politika tasarımının başat öznesi olarak varlığını güçlendirmesi beklenmektedir.

Refahın dağılımındaki adaletsizlik Türkiye ekonomisini kırılgan hale getirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, refahın adil dağılımı Türkiye ekonomisinin makroekonomik istikrarı ve performansı için de sağlanması gereken bir koşuldur. Refahın dağılımındaki adalet, finansal piyasaların istikrarını ifade eden ve ülke ekonomilerinin krizlere karşı dirençli olması için alınan önlemleri ifade eden makro ihtiyati politikanın bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Düşük gelir gruplarının finansal piyasalar erişimindeki eşitsizliklerin giderilmesi ve dezavantajlı konumlarının giderilmesi, düşük gelirliler hanelerin ilk servet edimini kolaylaştıracak mikro ölçekli politikalar geliştirilmesi ve düşük gelirliler ücretler politikasının ve vergi rejiminin iyileştirilmesi, refahın adil dağılımı için önerilen politika adımlarından bazılarıdır. Aynı zamanda, para politikasının tasarımında enflasyon ile mücadeleye yekpare bir bakış açısı yerine, düşük ve orta gelirliler hanelerin bütçelerinde önemli paya sahip mal ve hizmet gruplarında etkin enflasyonla mücadele önlemlerini içeren, ücretli çalışanların reel gelir kaybını engelleyen ve finansal piyasalara erişimini sağlayan çok boyutlu ve çok katmanlı bir iktisadi politikaya ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akkoc, U., & Kizilirmak, B. (2021). Household Level Inflation Rates and Inflation Inequality in Turkey 1. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 1732.
- Akkoc, U., & Kizilirmak, B. (2021). Household Level Inflation Rates and Inflation Inequality in Turkey 1. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 1732.
- Akkoç, U., Gemicioğlu, S., & Kızılırmak, B. (2023). Türkiye'de Dolaylı Vergi Yüğü ve Dolaylı Vergilerin Artan Oranlığı. *Sosyoekonomi*, 31(55), 321346.
- Atkinson, A. B., ve Morelli, S. (2011). Economic crises and inequality. *UNDPHRO Occasional papers*, (2011/6).
- Bakis, O., ve Polat, S. (2023). Wage inequality dynamics in Turkey. *Empirica*, 50(3), 657694.
- Bayar, A. A., Günçavdı, Ö., ve Levent, H. (2023). Evaluating the impacts of the COVID19 pandemic on unemployment, income distribution and poverty in Turkey. *Economic Systems*, 47(1), 101046.
- Bayar, A. A., ve Günçavdı, Ö. (2021). Economic reforms and income distribution in Turkey. *Economic Systems*, 45(1), 100778.
- Bazillier, R., ve Hericourt, J. (2017). The circular relationship between inequality, leverage, and financial crises. *Journal of Economic Surveys*, 31(2), 463496.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al. *World Inequality Report 2022*, World Inequality Lab.
- Cingano, F. (2014). Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. *OECD Social, Employment, and Migration Working Papers*, (163).
- Claessens, S., ve Perotti, E. (2007). Finance and inequality: Channels and evidence. *Journal of Comparative Economics*, 35(4), 748773.
- Demirtaş, N. M., ve Torul, O. (2023). Intergenerational income mobility in Turkey. *The Journal of Economic Inequality*, 125.
- Filiztekin, A. (2020). Income inequality in Turkey: 2003–2015. *Turkey's political economy in the 21st century*, 6384.
- Gemicioğlu, S., Kızılırmak, B., ve Akkoç, U. (2024). Relative contributions of indirect taxes and inflation on inequality: What does the Turkish data reveal?. *Review of Development Economics*, 28(1), 286309.
- Goos, M., ve Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: The rising polarization of work in Britain. *The review of economics and statistics*, 89(1), 118133.
- Gürgen, V. S. (2022). Why is Income Inequality Rigid in Turkey? Some Evidence and a Theoretical Framework. *Ekonomik Yaklaşım*, 33(122).

- Gürsel, S., & Acar, A. (2015). Yoksul ile zengin arasındaki enflasyon farkı rekor seviyede.
- Horn, G. A., Dröge, K., Sturn, S., vanTreeck, T., ve Zwiener, R. (2009). From the financial crisis to the world economic crisis: The role of inequality (No. October 2009). IMK PolicyBrief.
- IMF (2023). Income Inequality Introduction to Inequality, <https://www.imf.org/en/Topics/Inequality/introductiontoinequality>
- Joumard, I., Pisu, M., ve Bloch, D. (2013). Tackling income inequality: The role of taxes and transfers. OECD Journal: Economic Studies, 2012(1), 3770.
- Krueger, D., ve Perri, F. (2006). Does income inequality lead to consumption inequality? Evidence and theory. The Review of Economic Studies, 73(1), 163193.
- Morelli, S., & Atkinson, A. B. (2015). Inequality and crises revisited. *Economia Politica*, 32, 3151.
- Polacko, M. (2021). Causes and Consequences of Income Inequality-An Overview. *Statistics, Politics and Policy* 12: 341–57.
- Rajan, R. (2010). *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Tamkoç, M. N., ve Torul, O. (2020). Crosssectional facts for macroeconomists: wage, income and consumption inequality in turkey. *The Journal of Economic Inequality*, 18(2), 239259.
- Torul, O., ve Öztunalı, O. (2018). On income and wealth inequality in Turkey. *Central Bank Review*, 18(3), 95106.
- Van Treeck, T., ve Sturn, S. (2012). Income inequality as a cause of the Great Recession?: A survey of current debates. Geneva: ILO, Conditions of Work and Employment Branch.
- Wisman, J. D., ve Baker, B. (2011). Increasing inequality, inadequate demand, status in security, ideology, and the financial crisis of 2008. Department of Economics.
- Yonzan, N., Mahler, D.G. ve Lakner, C. (2022). The impact of COVID19 on global inequality and poverty. *World Bank Blogs*, <https://blogs.worldbank.org/opendata/covid19increasingglobalinequality>

İKİNCİ BÖLÜM

-Ekonomik Refahın Adil Paylaşımı Açısından-

HAKKANİYETLİ VERGİ SİSTEMİ MÜMKÜN MÜ?

Sorunlar-Yaklaşımlar ve Çözümler

Prof. Dr. Mustafa YILDIRAN

Akdeniz Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

1. Giriş	41
1.1. Raporun Yöntemi	42
2. Türk Vergi Sisteminin Genel Yapısı	42
2.1. Türkiye'de Vergi Yükü ve Dağılımı	45
2.1.1. OECD Ülkelerinde Vergi Türlerinin Payları	46
2.2. Ekonomide Kayıt Dışılık ve Vergi Kayıpları	49
2.3. Servetin Vergilendirilmesindeki Sorunlar	54
2.4. Vergi Harcamaları Sorunu	56
2.5. Ücretlilerin Mali Yükü: Vergi Takoza Sorunu	58
3. Gelir Eşitsizliğinin Giderilmesi İçin Hakkaniyetli Vergi Sistemi	62
3.1. Gelirde Eşitsizlik ve Vergi Sisteminin Değişimi İhtiyacı	62
3.2. Servetin Vergilendirilmesi	66
3.3. Gelirin Vergilendirilmesi	73
3.3.1. Gelir Vergisi Sorunları	74
3.3.2. Kurumlar Vergisi Sorunları	81
3.4. Harcama veya Tüketim Vergileri	84
3.4.1. Katma Değer Vergisi (KDV) ile İlgili Tespitler	84
3.4.2. Özel Tüketim Vergisi ile İlgili Hususlar	86
3.5. Vergi Sistemiyle İlgili Diğer Hususlar	88
4. Sonuç	89
Kaynaklar	91

1. GİRİŞ

Ülkelerin vergi sistemi sabit, değişmez veya mutlak-değiştirilemez- nitelikte değildir. Vergi sistemi, ülkenin şartlarına, dünya ekonomisindeki değişimlere, politik gelişmelere ve her şeyden önemlisi vatandaşların sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerine göre farklılık ve değişim gösterirler. Türk Vergi Sistemi(TVS) için palyatif veya değişen ekonomik hedeflere göre kısmi değişimler yapılsa bile, 1960'lı yıllardaki ana düzenlemelerin dışına çıkılmamıştır. Bu yapı, 1960'lı yıllarda yeni sanayileşmeye ve şehirleşmeye çalışan bir ülkenin geliştirdiği vergi sistemidir. 1960'lı yıllarda vergi alınabilen iktisadi kesim ağırlıklı olarak ancak ücretlilerdi (Kirmanoğlu, H., 1982;56-82). Fakat iktisadi gelişmeler, ücret gelirlerinin yerini zaman içerisinde işletme karları ve harcamaların alacağı şeklinde değiştirmiştir. Mali küreselleşmenin arttığı 1990'lı yıllardan sonrasında ekonomideki gelişmeler, finansal zenginliğin artmasıyla birlikte yeni bir ekonomik refah toplumu meydana getirmektedir. Bu nedenle, toplumun artan ekonomik ihtiyaçları, çalışanların talepleri ve dünyadaki yeni ekonomik trendlere göre Türk vergi sisteminin değişim geçirmesi gerekmektedir. Özellikle dünyada karbon temelli vergileme, düşük gelir gruplarının vergi dışı bırakılması, refah vergisi (*Robin Hood Vergisi veya Buffet Vergisi*) ve dijital ürünlerin vergilendirilmesi tartışmaları vergi sistemlerinde köklü değişimlerine neden olmaktadır. Bu nedenle, TVS üzerindeki önerilerin dünyadaki dönüşümle uyumlu olarak yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bu raporun temel amacı da, *Türk Vergi Sistemi açısından yeniden tasarımının dünyadaki dönüşüm ve Türkiye'nin ekonomik hedeflerine uygun olarak 'hakkaniyetli' öneriler seti ortaya koymaktır.* Raporun hakkaniyet ana fikri üzerinden kurgulanmasının nedeni, sözlükte kullanıldığı gibi vergi sisteminin '*hakka ve hukuka uygunluk*' anlamında değişmesi gerektiğindedir. Vergi sisteminde hakkaniyetin önemi, vergide mükellefler arasında adaletin sağlanması, özellikle düşük ücretle çalışan kesimlerin haklarının korunması, ülkedeki üretkenliğin korunması ve özellikle de doğal hayattaki gelecek nesillerin haklarının korunması hedeflerini de içermesinden kaynaklanmaktadır. Raporun temel misyonu, Cumhuriyetimizin yeni yüzyıldaki Türkiye'nin çağdaş ve hakkaniyetli bir vergi sistemine sahip olması gerektiğine olan inancımız ve vatandaşlarımızın hakkının olduğu idealidir.

Raporun temel ilkeleri aşağıdaki unsurlara dayanmaktadır;

- 1) Çalışanların '*refah devleti*' vatandaşı olarak vergilendirilmesi ve gelir eşitliğini nispeten sağlayacak sosyal haklara sahip olması ilkesi,
- 2) Vergide adaletin sermaye sahipleri dışında da ve ücretli çalışanların aleyhine olmadan yani '*gelir dağılımındaki dengesizlikleri azaltıcı fonksiyonun olması gerektiği ilkesi*',

3) Çevre ve doğal düzenin korunması sadece yaşayanların değil, ülkemizin gelecek nesillerinin de hakkı olduğu ilkesine göre vergi sisteminin tasarlanması gerekliliği şeklindedir.

1.1. Raporun Yöntemi

Raporun hazırlanmasında temel yaklaşım eşitsizliğin giderilmesi için vergi ve sosyal güvenlik politikasının temel yaklaşımlarının 'topyekûn' değişimi üzerinedir. Raporun hazırlanmasında üç temel yaklaşım esas alınmıştır. Bunlar:

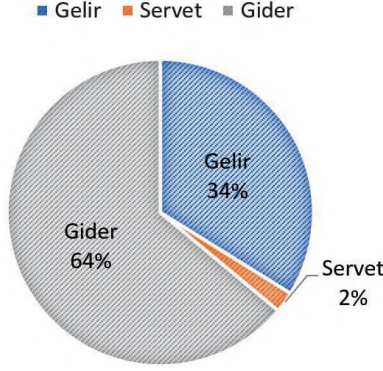
- 1) Eşitsizlik ve ekonomik dengesizlik ülke içindeki durumu açısından değerlendirildiği gibi, ülkeler arasındaki vergi politikaları açısından dengesizliğin sonuçlarını irdelemektedir. Dolayısıyla analizlerde, ulusal verilerle yapılan analizlerin yanı sıra, uluslararası kurumların (özellikle OECD) veri tabanlarından alınan verilerle ülkelerarası karşılaştırmalara da dayanmaktadır.
- 2) Raporun vergi bölümünün hazırlanmasının gerekçeleri ekonometrik analizler ve istatistiki yöntemlerle yapılan analizlere bağlanmıştır.
- 3) Gelir, harcama ve servet vergilerinin yeniden tasarımını ekonomik kriterlere göre oluşturulması gerekliliğidir.

2. Türk Vergi Sisteminin Genel Yapısı

Ekonomide sanayileşme çağında, gelir, servet ve gider üzerinden vergi alınmaktadır. Türkiye'de kamunun gelir ve servetten doğrudan alabildiği vergilerin payı, harcamalar üzerinden aldığı dolaylı vergilerden daha düşüktür. 2023 yılı verilerine dayanarak hesaplanan dağılıma göre toplam vergi gelirlerinin %64,ü giderlerden; %34'ü gelirlerden ve %2'si de servet üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır. **Vergi yapısının dağılımına baktığımızda, dolaylı ve giderden alınan vergilerin ağırlıklı olduğu ortaya çıkmaktadır.**

Şekil 1. Türkiye’de Vergi Yapısı %
(Bütçedeki Paylarına Göre)

Kaynak. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Gerçekleşmeleri İstatistikleri

Vergi gelirlerinin dağılımı açısından 2023 yılı istatistiklerine göre gelirden alınan vergilerin bütçedeki payı %30 ve GSYİH’deki payı ise %5,8 seviyesindedir. Harcamalar(gider) üzerinden alınan vergilerin bütçedeki payı %54,8 ve GSYİH’deki payı ise %10,5 seviyesindedir. Türkiye’deki en az tahsil edilen vergi türü ise servetten alınan vergilerdir. Servetten alınan vergilerde Motorlu Taşıtlar Vergisi’nin bütçedeki payı ise %1,3 seviyesindedir. Veraset ve İntikal vergisi ise ülkemizde yok denecek kadar düşük seviyelerde tahsil edilmektedir. Harcama vergilerinin ağırlıklı olarak katma değer vergisi, özel tüketim vergileri ve kısmen de banka ve sigorta muameleleri vergisi üzerinden tahsil edildiğini de belirtmek gerekir (Tablo 1).

Tablo 1. Vergi Türlerine Göre Vergi Yapısı (2023)

Vergi Yapısı	Bütçedeki Payı (%)	GSYİH’deki Payı (%)
Gelirden Alınan Vergiler	30,0	5,8
Gelir Vergisi	14,1	2,7
Kurumlar Vergisi	15,9	3,1
Harcamalardan Alınan Vergiler	54,8	10,5
Katma Değer Vergisi (toplam)	27,8	5,4
Özel Tüketim Vergisi	16,6	3,2

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2,2	0,4
Gümrük Vergileri	2,6	0,5
Damga Vergisi	1,7	0,3
Harçlar	2,7	0,5
Şans Oyunları Vergisi	0,5	0,1
Özel İletişim Vergisi	0,3	0,1
Dijital Hizmet Vergisi	0,2	0,0
Konaklama Vergisi	0,2	0,0
Servetten Alınan Vergiler	1,4	0,3
Veraset ve İntikal Vergisi	0,1	0,0
Motorlu Taşıt Vergisi	1,3	0,3

Kaynak. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Gerçekleşmeleri İstatistikleri

Doğrudan alınan vergiler (beyannameye dayanan vergiler) açısından vergi sistemin önemli bir özelliği de vergilerin önemli ölçüde kaynaktan kesme (tevkifat) yöntemine göre tahsil edilmektedir. Tevkifat yöntemi, vergi mükellefi yerine vergi sorumlusunun vergi yükümlülüğünü yerine getirmesine dayanmaktadır. Bu yöntem, özellikle ücretle vergilendirilenlerin vergilerin tahsilinde temel yöntemdir. Gelir Vergisi tahsilatının bütçedeki payının %13'ü tevkifat yöntemi ile yapılırken, sadece %1,1 oranı beyan edilerek ödenmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Doğrudan Beyan ve Tevkifat Yöntemlerine Göre Gelir Vergilerinden Tahsilat

Unsurlar	Bütçedeki Payı (%)	GSYİH'deki Payı (%)
Beyan Edilen Gelir V.	1,1	0,2
Kaynakta Kesilen Gelir V.	13,0	2,5
Beyan Edilen Kurumlar V.	2,1	10,7

Kaynak. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Gerçekleşmeleri İstatistikleri

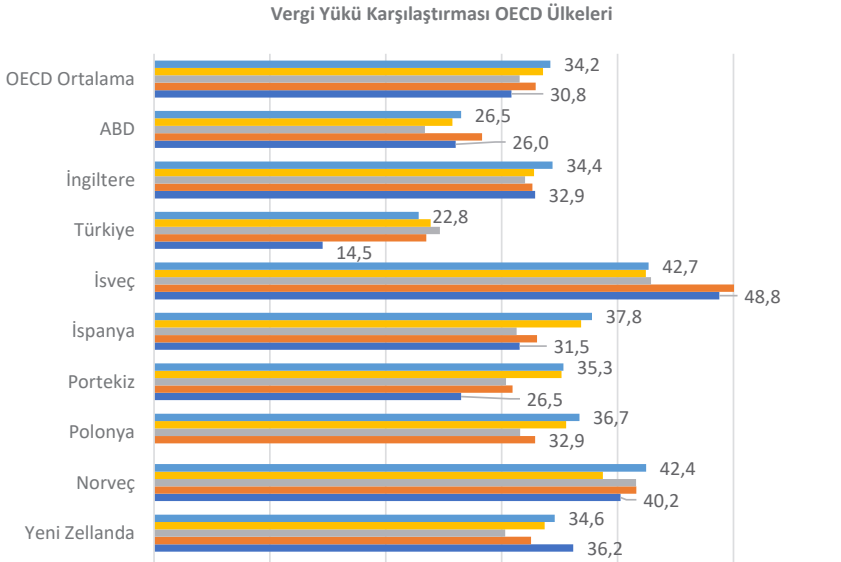

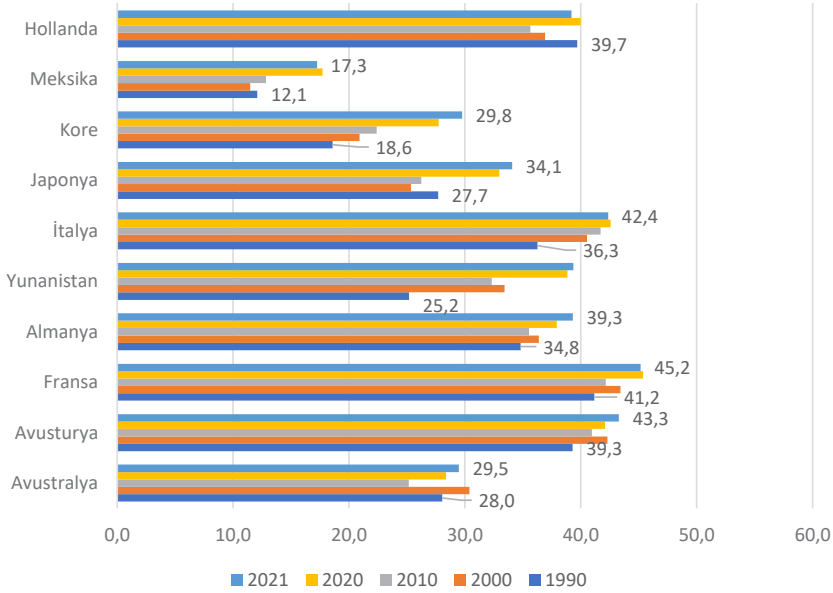
2.1. Türkiye’de Vergi Yükü ve Dağılımı

Vergi yükü, toplumun veya bireyin vergi ödediği için ekonomik gücündeki kaybı ifade eden bir kavramdır. Genel olarak vergi yükü, ödenen vergilerin milli gelire oranı olarak ölçülebilmektedir. Genel vergi yükü, ülkedeki ortalama bir değer olarak anlamlı fakat, farklı gelir gruplarının vergi yükünü ifade etmediği için de eksikliği olan bir ekonomik kriterdir. Vergi yükü, ödenen vergilerin milli gelire oranı olarak hesaplandığında ülkenin vergi yükünü göstermektedir.

Türkiye’nin vergi yükünü değerlendirmek için uygun olan karşılaştırma verileri OECD ülkelerindeki verilerdir. 1990 ile 2021 yılları arasındaki vergi yükü ve değişimi açısından değerlendirildiğinde, Türkiye’nin vergi yükü %14,5’ten %22,8’e yükselmiştir. Milli gelire oranla %8,3 vergi yükünde artış vardır. Bu dönemde, Türkiye’nin milli gelirinin de yaklaşık 4 kat arttığı hesaba katılırsa, Türkiye’de kamunun vergi gelirlerini artırmayı başardığı ve vatandaşlar açısından vergi yükünün arttığını göstermektedir. OECD ortalamasına göre vergi yükü, %30,8’den %34,2 seviyesine çıkmıştır. OECD’nin ortalama vergi yükünün milli gelire oranındaki artış ise %3,4 seviyesindedir. Türkiye’de vergi yükünün OECD ortalamasına göre 2,4 kat fazla olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de vergi yükünün artışı net olarak OECD ülkelerinden daha hızlıdır. Fakat 2021 yılı verilerine göre, OECD ülkelerinin ortalama vergi yükü Türkiye’nin vergi yükünden %11,4 oranında daha yüksektir (Şekil 2). Yani Türkiye’deki vergi yükü, OECD ortalamasından net olarak düşüktür.

Şekil 2. Vergi Yükü Uluslararası Karşılaştırmalar (1990-2021)

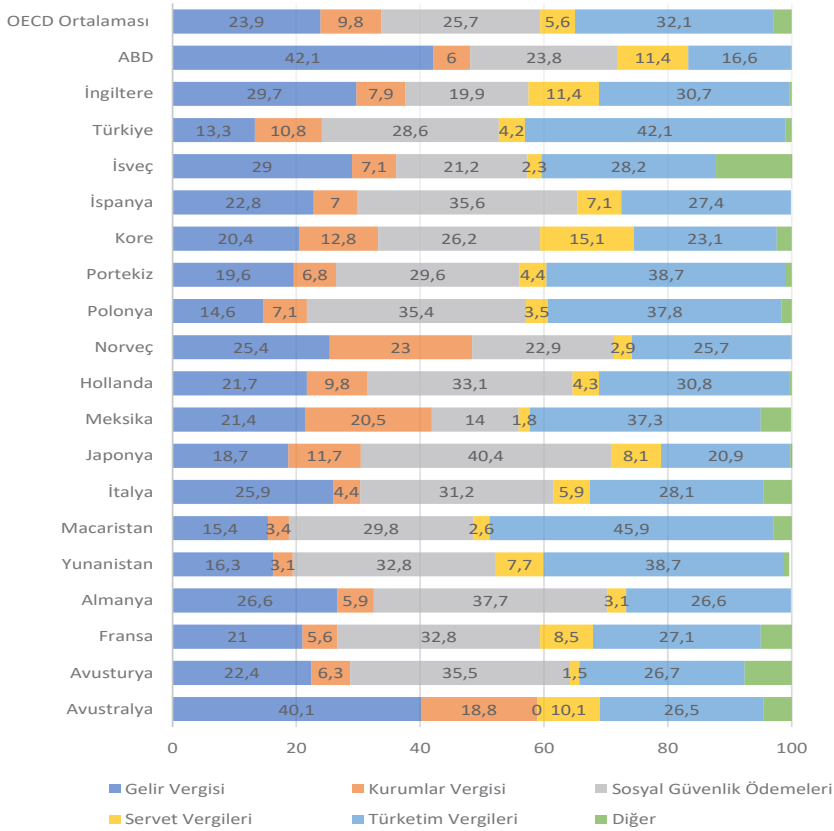
Kaynak. OECD,(2023) (https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=RS_GBL)

Türkiye’de ortalama vergi yükünün ağırlığından çok vergi türlerine ve mükelleflere vergi yükünün dağılımının incelenmesi ve kayıt dışılığın önlenmesi vergi sistemi açısından daha rasyonel değerlendirme imkânı verecektir.

2.1.1. OECD Ülkelerinde Vergi Türlerinin Payları

OECD ülkeleri arasındaki vergi gelirlerinin dağılımı incelendiğinde, tüketim ve gelir vergilerinin ağırlığı yüksektir. 2021 yılında OECD ortalamalarına göre, gelirden alınan vergilerin payı %33,7, sosyal güvenlik ödemelerinin ağırlığı %25,7, servet vergilerinin milli gelire oranı ise, %5,6 ve tüketim vergilerinin ağırlığı ise 32,1 seviyesindedir (Şekil 3).

Şekil 3. Seçilmiş OECD Ülkelerinde Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%) 2021

Kaynak: OECD. Stat (e.t.05/01/2024)

OECD ile Türkiye karşılaştırmasında gelir ve servet vergileri gibi doğrudan alınan vergilerin OECD ülkelerindeki vergi yükü fazlayken, tüketim vergileri gibi dolaylı vergilerde ise Türkiye'deki vergi yükü yüksektir. Sosyal güvenlik ödemeleri ise, OECD ortalamasının üzerindedir. Vergi yükü ve sosyal güvenlik yükü birlikte 'mali yük' olarak tasnif edildiğinde, Türkiye'de kayıtlı işgücü ve mükellefler üzerindeki mali yük yüksek olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin vergi yükünün OECD ülkeleri karşılaştırılması yapıldığında, Türkiye'deki vergi sorunlarının analiz edilmesinde kolaylık olabilecektir. Tablo 3'de bütün ülkelerin ve OECD ortalamalarının Türkiye'nin vergi yüklerinden farkları alınarak Türkiye'nin oranlarından farklılığı hesaplanmıştır. Buna göre, OECD ortalamaları ile Türkiye'nin vergi yükü verilerinin farkları alındığında gelirden alınan vergiler, %10 ve servetten alınan vergilerin yükü %1,4 oranında Türkiye'den OECD ülkelerinin ortalaması fazladır. Fakat

Türkiye'nin sosyal güvenlik ödemeleri %2,9 yükü ve tüketim vergileri yükü ise %10 oranında OECD ülkelerinden daha düşüktür (Şekil 3). Buna göre Türkiye'nin şahsi gelir vergi yükünün, OECD ülkeleri arasında en düşük olduğu ülkelerden birisidir. Yine Türkiye, servet vergisi yükünün de düşük olduğu ülkeler arasındadır. Türkiye'nin vergi yükü açısından en bariz özelliği, tüketim vergilerinin topluma yükünün fazla olmasıdır. Türkiye'deki tüketim vergilerinin yükü, OECD ülkelerinde Macaristan dışındaki tüm ülkelerden yüksektir. Yani Türkiye vergiyi doğrudan kaynağından almak yerine dolaylı yöntemlerle almayı tercih etmektedir. Bu durum, OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki orta ve düşük gelir gruplarının vergi yükünün daha fazla olacağını da gösteren işaretlerdir.

Türkiye'deki vergi yükünün analizini yapmak için OECD ülkelerinin vergi yükleri incele-nirse anlaşılması kolaylaşacaktır. OECD ortalaması ile karşılaştırıldığında, gelir (%9,6) ve servetten (%1) alınan vergilerin yükü Türkiye'den fazladır. Sosyal güvenlik ödemeleri (%2,9) ve tüketim vergileri (%10) ise OECD ortalamasından düşüktür (Tablo 3).

Tablo 3. OECD ve Türkiye'de Vergi Türlerine Göre Vergi Yüklerinin Farkları (2021)

ÜLKELER	Gelir Vergisi	Sosyal Güvenlik Ödemeleri	Servet Vergileri	Tüketim Vergileri
Avustralya	34,8	vy	5,9	-15,6
Avusturya	4,6	6,9	-2,7	-15,4
Fransa	2,5	4,2	4,3	-15
Almanya	8,4	9,1	-1,1	-15,5
Yunanistan	-4,7	4,2	3,5	-3,4
Macaristan	-5,3	1,2	-1,6	3,8
İtalya	6,2	2,6	1,7	-14
Japonya	6,3	11,8	3,9	-21,2
Meksika	17,8	-14,6	-2,4	-4,8
Hollanda	7,4	4,5	0,1	-11,3
Norveç	24,3	-5,7	-1,3	-16,4
Polonya	-2,4	6,8	-0,7	-4,3
Portekiz	2,3	1	0,2	-3,4
Kore	9,1	-2,4	10,9	-19

İspanya	5,7	7	2,9	-14,7
İsveç	12	-7,4	-1,9	-13,9
Türkiye	0	0	0	0
İngiltere	13,5	-8,7	7,2	-11,4
ABD	24	-4,8	7,2	-25,5
OECD Ort.	9,6	-2,9	1,4	-10

Kaynak. OECD stat

Aslında bu tablonun aktardığı şekilde vergi konusundaki eksiklikler, **Türkiye’de doğrudan gelirden ve servetten alınan vergilerin düşük olduğu, sosyal güvenlik ve tüketim vergisi yükünün yüksek olduğunu göstermektedir.** Türkiye’deki tüketim vergilerinin ve sosyal güvenlik yükünün yüksek olması gelir eşitsizliğini artırıcı etki yapacaktır. Tüketim vergileri yüksek gelir gruplarının harcamaya ayırdıkları bütçelerinin toplam gelirleri içerisindeki payının düşük olması nedeniyle vergi yükünün azalmasına neden olurken, düşük gruplarının tüketime ayırdıkları gelirlerinin nispi olarak yüksek olması nedeniyle katlandıkları vergi yükünün yüksek olmasına neden olmaktadır. Böylece tüketim vergi yükünün düşük gelirli/ücretli gruplara aktarılması söz konusu olacaktır. Yine tüketim ve sosyal güvenlik primlerinin yükü piyasa mekanizması ile tüketiciye yansıtılabilmektedir. Üretici ve satıcı firmalar ise, tüketim vergilerini ileriye ve geriye doğru aktarabilmektedir (Şener, O., 2016:262). Bu nedenle, *Türkiye’de pandemi sonrasındaki yüksek enflasyon döneminde ücretli ve orta/düşük gelir grupları gelirleri içerisinde tüketim harcamalarının yüksekliği nedeniyle tüketim vergilerinin yüküne daha fazla katlanmak zorunda kaldığı şeklinde yorumlamak gerekir.*

2.2. Ekonomide Kayıt Dışılık ve Vergi Kayıpları

Türk ekonomisinin kronik sorunlarından birisi de kayıt dışı ekonominin milli gelir içerisindeki payının yüksekliğidir. Türkiye’deki kayıt dışı faaliyetlerin kaynakları, kayıt dışı işgücünün üretimde kullanılması, kayıt dışı üretim (veya *merdiven altı üretim*) ve gayri resmi faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi vergileme kapasitesini aşındıran temel faktördür. Özellikle kayıtlı vergi mükelleflerinin vergi yükünü artırdığı için ülke içerisinde vergi adaletinin zedelenmesine neden olduğu gibi hakkaniyetin sağlanmasını da engellemektedir.

Kayıt dışı ekonomi ekonomide sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini etkilemesi, vergi kayıplarına sebep olması ve gelir adaletini bozması nedeniyle tüm ülkelerin vergilemede karşılaştıkları sorundur. Friedrich Schnedeir’in kabul ettiği tanıma göre,

kayıt dışı ekonomi 'piyasa temelli mal ve hizmetlerin ölçüldüğü milli gelir hesaplamalarında resmi veya gayri resmi olarak kayıtlarda yer almayan ekonomik faaliyetler' olarak tanımlanmaktadır. (Schneider, F., ve Enste, D. H. 2000). Yani bir ülkede kayıt dışılık yüksekse, milli gelirin ölçümü de yanlış olduğu için hem kamu ücretlerinin belirlenmesi hem de vergi yükünün dağıtılması adaletli olmayacağı söylemek mümkündür.

Türkiye'de ekonomideki kayıt dışılık çözülemeyen ekonomik sorunlardır. Son olarak Elgin ve diğ.(2021) tarafından yapılan ölçümlerde %24,2 olarak hesaplanmıştır. Schneider tarafından Avrupa parlamentosuna sunulan raporda yapılan hesaplamalarda 2022 yılı için Türkiye'de kayıt dışılığın büyüklüğü %32,9 oranında hesaplanmıştır (Schneider, F., Asllani, A., 2022). Türkiye'nin kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğü Avrupa'da İtalya ve Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinden daha düşük tahmin edilse de Türkiye'nin Norveç, Hindistan, ABD ve İngiltere gibi ülkelerle karşılaştırıldığında ise daha yüksektir (Tablo 4).

Tablo 4. Seçilmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü

Ekonomiler	2000	2005	2010	2015	2020
Rusya	39,1	40,5	40,1	39,7	39,1
Meksika	29,4	29,1	28,2	27,7	27,2
İtalya	27,4	27,0	26,3	26,2	26,1
Yunanistan	27,5	26,9	25,8	25,6	26,0
Türkiye	32,7	30,4	28,2	26,4	24,2
Norveç	18,6	18,1	17,6	17,1	16,5
İran	17,8	17,6	16,5	16,1	16,2
Hindistan	23,3	21,7	19,3	17,6	15,9
Almanya	15,6	15,4	15,2	15,1	14,8
İngiltere	12,6	12,3	12,0	12,0	11,7
Japonya	10,5	10,4	10,3	10,3	10,2
Avusturya	9,8	9,5	9,4	9,3	9,1
Çin	14,7	12,6	10,8	9,1	8,0
ABD	8,8	8,5	8,2	8,2	8,0
İsviçre	8,2	8,1	8,1	8,1	7,9

Kaynak. Elgin, C, M Kose, F Ohnsorge and S Yu (2021)

Kayıt dışı ekonomi ülkelerde vergi kapasitesinin belirlenmesini zorlaştırmakta, vergi kayıpları artmakta ve vergi adaleti bozulmaktadır. Türkiye’de kayıt dışı ekonomi nedeniyle, milli gelire oranla %3 ile %11 arasında değişen oranlarda vergi kaybı söz konusudur (Yıldıran, M., 2023:335-351). Dolayısıyla Türk ekonomisinde gelir adaletinin ve vergiye uyumun sağlanabilmesinde kayıt dışı ekonominin boyutlarının küçültülmesi stratejik unsur olacaktır.

Kayıt dışılığın yanı sıra vergi kayıpları, vergiden sakınma ve vergi kaçakçılığı uygulamalarının bir sonucudur. Vergiden kaçınma, mali hukuk ve ceza hukuku açısından bir sorun teşkil etmemekle birlikte vergi kayıplarına neden olması açısından kamu mali politikasını ve gelir dağılımını etkilemektedir. Dünyada özellikle Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından geliştirilen yöntemler vergi matrahının aşınmasına ve vergi kayıplarına neden olmaktadır. OECD’nin *Matrah Aşındırma ve Kar Aktarma* (BEPS) internet sayfasındaki 102 ülkeden elde edilen verilerinden yapılan tahmine göre, ÇUŞ’lar yıllık olarak 240 milyar ABD doları seviyesinde vergiden kaçınma operasyonları yapmaktadır. Vergi planlaması denilen stratejilerle geliştirilen yöntemlerle kar transferleri ve matrah azaltma stratejileri ile ülkelerin vergi gelirlerini etkileyecek seviyede mali sonuçlara sebep olmaktadır. Böylece ülkelerin milli refahı şirket hissedarlarına veya süper zenginlerin hesaplarına aktarılmaktadır. Şirketler, vergi cennetleri¹ olarak kabul edilen yerlerdeki şirket merkezlerine değişik stratejilerle kazançlarını transfer ederek vergi dışına çıkarmaktadır. İktisatçı Gabriel Zucman’ın tabiriyle şirketlerin aktardığı bu kazançlar, ülkelerin *kayıp servetleridir*. Zucman’ın hesaplamalarına göre sadece İsviçre bankalarında 1998 ile 2009 yılları arasında 2,3 trilyon dolar milli servetin gizli hesaplarda saklandığı tahmin edilmektedir (Zucman, G., 2015). Yine başka bir hesaplama göre ülkelerin yılda 500 ile 600 milyar dolar seviyesinde şirket kazançları vergi cennetlerine aktarılmaktadır (Cobham, A., ve Janský, P. 2018). 2022 yılında bu rakamın pandemi şartlarında daha da büyüdüğü ve 1 trilyon dolar seviyesine ulaştığı tahmin edilmektedir (Alstadsæter, A., ve diğ., 2024). Bu rakamlar dünya ekonomisinde vergiden kaçırılan ve gelir eşitsizliğine sebep olması yönünden dünya ekonomisindeki mali dengesizliğin en önemli sebeplerindedir.

Türkiye’de vergi kaçakçılığı ise, ülkelerin vergi kanunlarına göre suç olarak kabul edilen fiiller nedeniyle oluşmaktadır. Vergi kaçakçılığı, gelir, servet veya harcama ile ilgili mali bilgilerin raporlanmaması, giderlerin mali yöntemlerle şişirilmesi, yasadışı faaliyetlerden kazançlar elde edilmesi ve vergi yükünü azaltmak için yasa dışı yöntemlerle yapılan transfer işlemleri gibi farklı yöntemler sonucunda ülkelerin vergi gelirlerinde kayıplara neden olan yasal olmayan işlemleri ifade etmektedir (Tanzi, V., ve Shome,

1 Vergi cennetleri, vergi uygulamalarının olmadığı veya çok düşük oranlarda vergilerin uygulandığı, vergi denetimlerinden ve banka hesaplarının denetimlerinin olmadığı bağımsız ülkeler veya ülkelerden bağımsız oluşturulmuş bölgeler. Dünyada İsviçre, Lüksemburg, Panama, Dubai, Man Adaları, Bahamalar, Cayman Adaları, Bermuda gibi ülkeler veya şehirler örnek gösterilebilir.

P. 1993). Ülkemizde vergi usul kanunu 359. Maddede düzenlendiği şekliyle vergi kaçakçılığı *muhasabe kayıtlarının yapılmaması, faaliyetlerin kamuya bildirilmemesi ve kayıtlarda tahrifat veya hile yapılması sonucunda vergi kayıplarına neden olunmasını* ifade etmektedir.

Türkiye’de vergi kaçakçılığının boyutlarının tahmininde ekonometrik ölçümler ve tahmin yöntemleri dışında MASAK, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü birimlerinin yaptığı kaçakçılıkla ve ekonomik suçlarla mücadele kapsamında elde edilen veriler de yol göstericidir. Vergi kaçakçılığı açısından en yüksek vergi kaybı akaryakıt kaçakçılığı ile ilgilidir. 2017 ile 2021 arasında 5,75 milyon litreden fazla tespiti yapılan akaryakıt kaçakçılığı vardır (Tablo 5). 2021 yılında Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı 2021 yılı raporunda sadece akaryakıt kaçakçılığından dolayı 2021 yılında 16,5 milyon TL vergi kaybı tahmin edilmektedir (KOM, 2021 Raporu). Bu değer in sadece tespit edilen akaryakıt kaçakçılığında bulunan miktar olduğunu da unutmamak gerekir.

Tablo 5. Vergi Kaçakçılığına Konu Olan İktisadi Malların Kaçakçılık Miktarları

Yıllar	Akaryakıt (litre)	Alkollü İçecek (litre)	Sigara ve Ürünleri (Adet)
2017	3293824	247851	78.311.959
2018	3393824	1048645	79.459.615
2019	5602161	796320	26.299.145
2020	12765349	948834	290.293.645
2021	3684921	700881	1.758.536.662

Kaynak. KOM, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2021 Raporu

Türkiye’de son yıllarda vergi kaçakçılığına konu olan mallar arasında sigara ve alkol ürünleri de bulunmaktadır. Sigara kaçakçılığı her yıl büyüyen trendlerde vergi kaçakçılığına neden olmaktadır. Sigara ve alkol kaçakçılığının nedeni olarak ‘*günah vergileri*’ olarak adlandırılan sigara ve alkol vergilerinin yüksekliğine bağlı olduğu da iddia edilmektedir (Ulusoy, A., 2016). Ayrıca günah vergilerinin Türkiye’de yapılan çalışmalarda orta ve yüksek gelir gruplarında sigara veya alkol tüketimini azaltıcı etkisi olmakla birlikte, düşük gelirli bağımlılıklarda ise regresif etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir (Uğur, Y., 2020). Yani günah vergilerinin gelir eşitsizliğini önlemede etkisinin olmadığı gibi, düşük gelir gruplarına yüksek vergiler nedeniyle gelir azaltıcı etkilerinin daha yüksek olacağı söylenebilir.

Vergi kaçakçılığını önlemek, vergi kayıplarını azaltmak ve mükelleflerin vergiye uyumlarının sağlayabilmek için kamunun en etkin aracı vergi denetimleridir. Türkiye’de Hazine ve Maliye bakanlığı bünyesinde ‘*Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı*’ tarafından vergi denetimleri vergi müfettişleri ve yine Gelir İdaresi başkanlığı Defterdarlıkları tarafından yapılan vergi incelemeleriyle vergi kayıp ve kaçakları önlenmeye çalışılmaktadır. Fakat vergi denetim kurulunun faaliyet raporlarındaki istatistiklere göre 2022 yılında yaklaşık olarak mükelleflerin ancak %2,26’sı incelenmektedir. Bu oran 2023 yılında %1,66 seviyesine gerilemiştir. (Tablo 6). Bu oran Türkiye’de vergi incelemelerinde yeterli artış sağlanmadığını göstermektedir. Denetimler, Türkiye’deki kayıt dışılığı ve vergi kayıplarının makro çözümünü sağlayabilecek yeterlilikte değildir.

Tablo 6. Vergi Denetim Sonuçları (2018-2023)

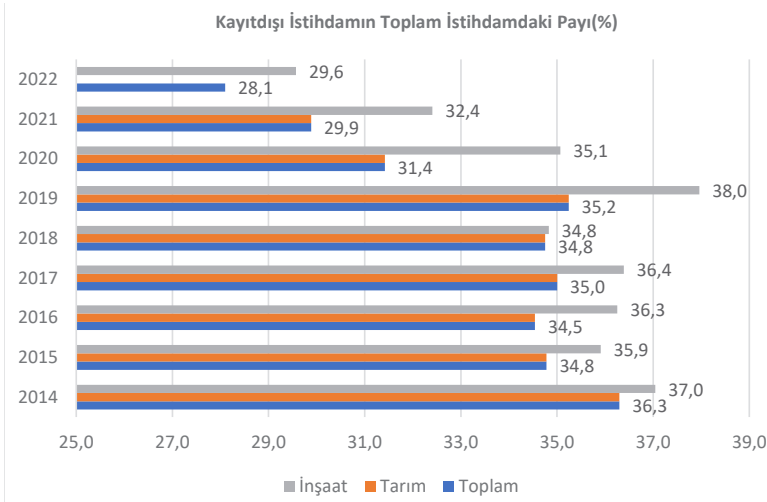
Yıllar	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2018	2727208	44376	1,63%
2019	2813452	40763	1,45%
2020	3004329	47597	1,58%
2021	3221894	54065	1,68%
2022	3433964	77610	2,26%
2023	3621478	60142	1,66%

Kaynak. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, Faaliyet Raporu 2022

Kayıt dışı istihdam, resmi kayıtlarda yer almayan ve sosyal güvenlik sistemine bağlı olmadan çalışan veya kamu kayıtlarına bağlı olmaksızın ücret geliri elde edenler için kullanılan bir kavramdır. Kayıt dışı istihdam, ülkedeki üretime katkı sağlamakla birlikte kamu kayıt ve istatistiklerinde gösterilmeyen istihdamdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kayıt dışı istihdam içerisinde aile işlerini herhangi sosyal güvenlik sistemine bağlı olmaksızın çalışanları da kapsamaktadır (Sarıca, A.O., 2006).

Şekil 4. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam (ILO Verileri)

Türk ekonomisinde kayıt dışı istihdam sorunu, ekonomik kronik sorunlardan birisidir. ILO verilerine göre 2014 ile 2022 yılları arasında ortalama %28 ile %36 arasındadır. Bu oran ekonomik faaliyetlerin üçte birinin kayıt dışı istihdam ile yapıldığını göstermektedir. Kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu tarım ve inşaat sektörleri incelendiğinde tarım sektöründe kayıt dışı işçilik ortalamalara yakındır. Fakat inşaat sektöründe ortalamaya göre %1,5 daha fazla kayıt dışı istihdam söz konusudur (Şekil 4).

Kayıt dışı istihdamda düşük gelir gruplarının, yabancı ülkelere gelen sığınmacıların ve çocukların istihdamı yaygın sorunlardandır. Türkiye’de kronik olarak devam eden kayıt dışılığa ek olarak 2012 yılından bu yana uluslararası sığınmacıların hızla artması nedeniyle yaygınlaşan ‘yabancı kökenli istihdam’ sonucunda kayıt dışılık yaygınlaşmaktadır (Dikkaya, M., Dinçer, S., 2023). Özellikle Suriye kaynaklı sığınmacıların kayıt dışı çalışmanın artışına etkisi vardır (Caro, L.P., 2020).

Kayıt dışı istihdam, üretim maliyetlerin gerçek değerlerinin tespitini imkânsız kılar ve varlık değerleri değişeceği için vergi matrahının aşınmasına neden olacaktır. Hem vergi kaybına hem de sosyal güvenlik sistemine ödemelerin azalmasına neden olduğu için kayıtlı çalışanların dolaylı olarak mali yükü artacaktır.

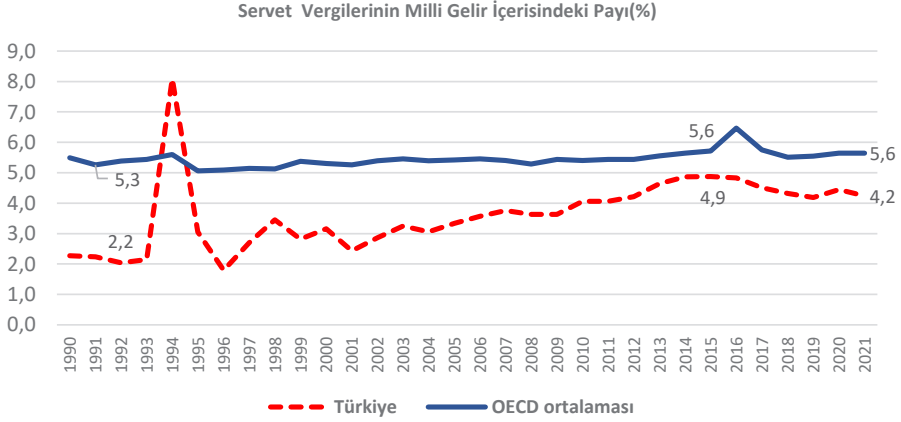
2.3. Servetin Vergilendirilmesindeki Sorunlar

Ülkemizde servet vergileri tasnifinde veraset ve intikal vergisi, emlak vergileri ve motorlu taşıtlar vergisi yer almaktadır. Vergi gelirleri içerisindeki yapı nispi olarak düşüktür. OECD istatistiklerine göre Türkiye’nin 2020 ve 2021 yıllarında servet üzerinden

alınan vergilerinin milli gelir içerisindeki payı %4 seviyesindedir. OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında OECD ortalaması 2021 yılında %5,6 seviyesindeyken, Türkiye'de %4,2 seviyesindedir (Şekil 5). İstatistikler Türkiye'deki servetin OECD ülkelerine göre daha az vergilendirildiğini göstermektedir.

Şekil 5. Servet Vergilerinin GSMH'deki Payı (%) OECD-Türkiye Karşılaştırılması

Kaynak. OECDstat, Revenue Statistics(e.t.01/01/2024)

Türkiye'de servetin vergilendirilmesindeki en temel sorun, verginin konusudur. Servetten alınan vergilerden olan Veraset ve İntikal Vergisinin konusu hem bir kimsenin ölümü ile devralınan miras hem de herhangi bir bedelsiz(ivazsız) intikal eden servet unsurlarının vergilendirilmesi şeklindedir. Türkiye'deki uygulamada terekenin(mirasın) paylaşılması ile mirastan alınan paya göre vergi ödenmektedir. Bu nedenle, vergi idaresi vergi payının düşüklüğü ve mirasın paylaşılıp ödenmesi gerçekleşmeden vergi takibine başvurulmaktadır (Sarioğlu, 2004). Vergi mantığı açısından servetten nakletmesi ile oluşan net servet artışının vergilendirilmesi esasına dayanmakla birlikte, vergi nispetlerinin ve vergi sistemindeki payının düşüklüğü nedeniyle tahsilatı zor olan bir vergi türü olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer bir servet vergisi türü olan, Motorlu Taşıtlar vergisinin ise servet vergisi olma özelliği tartışmalıdır. Türkiye'de tahsil edilen servet vergileri arasında payı en yüksek olanıdır. Fakat motorlu taşıtlar vergisi dışında motorlu araçlar üzerinden Türkiye'de Özel Tüketim Vergisi, Katma Değer Vergisi ve araç satışı yapan işletmelerin yıllık kazançları üzerinden gelir veya kurumlar vergisi alınmaktadır. Ayrıca ithal araçlardan gümrük vergileri de alınmaktadır. Fakat ticari hayatta araç sahibi olmanın servet sahibi olmaktan çok üretim süreçlerinin kolaylaştırılmasına yönelik değerlendirilmesi de mümkündür.

Türkiye'deki motorlu taşıtları vergilendirmede motorlu aracın yaşı ve motor hacmine dayalı bir spesifik vergi sistemi oluşturulmuştur. Fakat Avrupa Birliği ülkelerinde motorlu taşıtlardan alınan vergilerin karbon veya emisyon kriterine bağlı vergilendirme eğilimine yöneldikleri görülmektedir.

Emlak vergileri de ise en önemli sorun gayrimenkulün değerlemesidir. Emlak değerinin belirlenmesi hem fiyat artışlarının konjonktürel olması hem de emlak değerinin zamana bağlı oluşan farklarının tespitindeki zorluklar nedeniyle sorunludur. Türkiye'de emlak vergisine tabi taşınmazların değerindeki farklılıklar, medeni kanundan kaynaklanan itilaflar ve belediyelerin değer tespit yaklaşımlarındaki farklılıklar emlak vergisi açısından karşılaşılan zorluklardandır. Servet vergilerine yapılan ekleme konan '*değerli konut vergisi*' ile yapılan düzenleme ile birden fazla konutu olan ve belirli bir değer üzerindeki konutlar için kapsam genişletilmiştir. Bu düzenlemede mülkiyetin ortaklık yapısı ve değer tespitindeki sorunlar tamamen çözülmemiştir. Aynı zamanda uygulamanın ayrı bir kanun olarak düzenlenmemesi, önceki dönem vergi matrahının izleyen yılda değişmesi nedeniyle oluşan karmaşa ve her yıl verilme zorunluluğunun ortadan kaldırılması nedeniyle uygulamasında tartışmalı hususlar bulunmaktadır. Vergide adaletin sağlanması amacıyla yapılan değerli konut vergisi, beklenen performansı sağlamadaki zorlukları da bünyesinde taşımaktadır (Gözen Bozdoğan, K.:2023;69-79). Türkiye'deki servet vergilerinin yeniden düzenlenmesi ve değer tespitlerindeki zorluklar nedeniyle üzerinde tartışılması gereken önemli vergi alanıdır.

2.4. Vergi Harcamaları Sorunu

Vergi harcamaları standart vergi sisteminden sapmaları ve vazgeçilen vergi gelirlerini ifade etmektedir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol kanununun 15. maddesinde, '*vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen vergi gelirleri*' olarak tanımlanan unsurları kapsamaktadır. Vergi sistemimizdeki bütün vergiler için indirim, istisna ve muafiyetler söz konusu olduğu için vergi harcamaları verginin tahsilatını zorlaştıran ve vergi adaletini etkileyen unsurlardır. Türkiye'de 2000 sonrasında kamu mali sisteminde yapılan düzenlemelerle vergi harcamaları hesaplanmaya çalışılmıştır.

Tablo 7. Vergi Harcamaları Karşılaştırması-Türkiye-OECD ve G20-

Yıllar	Türkiye	OECD	G20
2015	3,4	5,1	4,8
2016	3,9	5,2	5,6
2017	4,0	5,0	5,3
2018	4,0	4,9	5,0
2019	4,1	4,9	4,9
2020	4,1	5,1	5,0

Kaynak. GTED, (<https://gted.taxexpenditures.org/data-visualisation/>) e.t.22/01/2024

Vazgeçilen gelirler olarak indirim, istisna ve muafiyetlerin toplam tutarının milli gelire oranı incelendiğinde Türkiye’de yaklaşık %4 oranında vergi harcaması vardır. OECD ve G20 ile kıyaslandığında bu oran düşüktür (Tablo 7). Fakat Türkiye’nin vazgeçilen vergi olarak, alternatif yöntemlerle finanse edilmesi gerekeğinden vergi adaletini ve gelir eşitsizliğini etkileyecektir. Ayrıca Türkiye’de kişi başına milli gelirin OECD ülkeleri arasında düşük olan ülkelere oranla olması nedeniyle vazgeçilen vergiler, diğer vergi mükelleflerinin mali yükünü artırmaktadır.

Tablo 8. Vergi Harcamaları (TL) ve Vergi Türlerine Göre Oranları (%)

Vergi Türleri	2022	%	2023	%
Gelir Vergisi Kanunu	127.902.747.688,00	35,80	145.988.885.374,00	29,49
Kurumlar Vergisi Kanunu	86.107.845.253,00	16,59	98.797.841.499,00	15,95
Katma Değer Vergisi Kanunu	71.275.431.274,00	9,45	81.779.925.908,00	7,21
Özel Tüketim Vergisi Kanunu	25.911.156.856,00	6,17	29.729.769.228,00	5,76
Diğer Kanunlar	24.771.291.735,00	10,37	28.421.918.437,00	8,49
Toplam	335.968.472.807,00	14,28	384.717.940.446,00	12,02

Açıklama: Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi harcaması Raporu 2022 verileri ile bütçe gerçekleştirmeleri 2023 raporu verilerine göre oranlar tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye’de Hazine ve Maliye Bakanlığı 2007 yılından bu yana Vergi Harcamaları Raporu hazırlamaktadır. Böylece Türk vergisi sisteminde vazgeçilen gelirlerin tespiti yapılabilmektedir. Buna göre vazgeçilen gelirden en yüksek payı %35,8 ile Gelir Vergisi Kanunundaki indirim, istisna ve muafiyetlerden kaynaklanmaktadır. Kurumlar vergisinde ise %15 ile %16 aralığında bir vergi kaybı söz konusudur. Ortalama olarak da vergilerin %12’sinden vazgeçilmektedir (Tablo 8). Kamunun vazgeçilen vergileri, uygulanan vergi indirim ve istisnaları ile ortaya çıkan gelir transferleri ile oluşan gelir eşitsizliğine neden olabilmektedir. Bu nedenle bu eşitsizliğin giderilmesi için sistemin gözden geçirmesi hakkaniyetli bir vergi sisteminin kurulabilmesi açısından faydalı olacaktır.

2.5. Ücretlilerin Mali Yükü: Vergi Takozu Sorunu

Ücretler üzerindeki mali yükler, vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinden oluşmaktadır. Türkiye’de kayıtlı ücretliler, doğrudan vergilendirme ve sosyal güvenlik ödemeleri açısından en yüksek mali yüke maruz kalan ekonomik sınıftır. Türkiye’de ücretli çalışanların mali yüklerinin büyüklüğünün analizini OECD verileri üzerinden analiz etmek mümkündür.

İşgücünün üzerindeki mali (vergi, sosyal güvenlik ve benzeri dahil) yüklerin uluslararası mukayeselerde bulunabilmek için kullanılan oran, vergi takozu (tax wedge) olarak hesaplanmaktadır. Vergi takozu, aynı zamanda işverenin katlandığı mali yük, işçinin eve götürdüğü ücret arasındaki farkı gösteren bir oran olarak da tanımlanabilir. Buna göre;

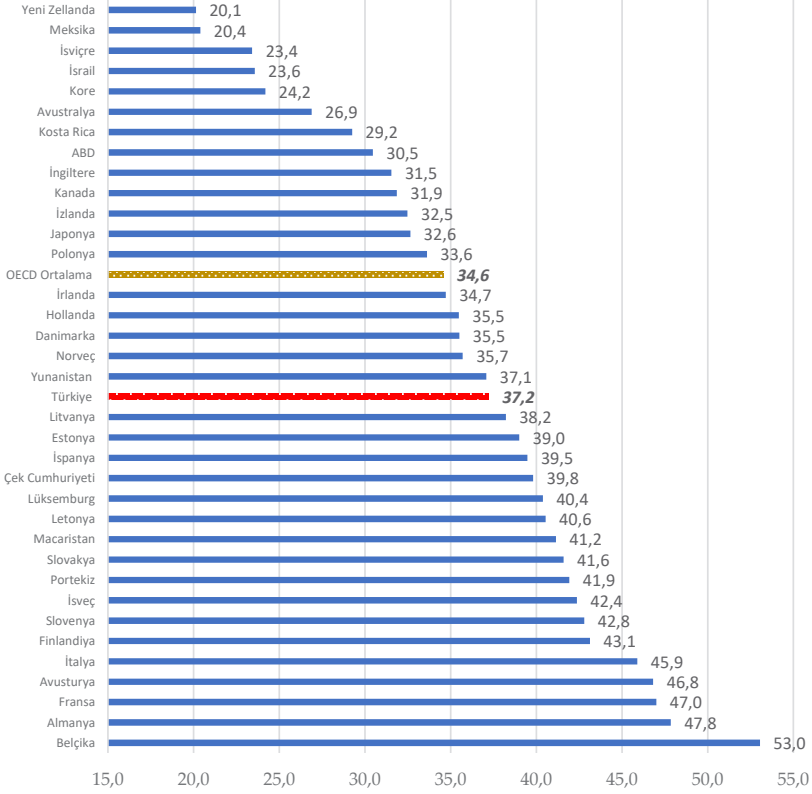
$$\text{Vergi takozu} = \frac{\text{(İşçi İçin Ödenen Vergi, Sosyal Güvenlik ve diğer mali yüklerin toplamı)}}{\text{(İşçinin İşverene Toplam Maliyeti)}}$$

şeklinindedir. Bir ülkede vergi takozu oranı arttıkça, işçinin eline geçen net ücret ile işgücünün işveren maliyeti arasındaki fark yükselir. Vergi takozunun yüksek oranlar, ülkelerde mali yüklerin ağır olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Özellikle kamunun vergi ve sosyal güvenlik politikalarının sonuçlarının ücretler üzerindeki etkisini ölçmede yetkin bir kriterdir.

Vergi takozu oranı üzerinden uluslararası karşılaştırmaların ölçülebilmesini OECD verileri sağlamaktadır. Buna göre 2022 yılında, Türkiye’de vergi takozu oranı %37,2 seviyesindeyken, OECD ortalaması %34,6 seviyesindedir. Türkiye’deki vergi takozu oranı, OECD ortalamasının üzerindedir. Belçika, Almanya, Fransa ve Avusturya gibi gelişmiş AB ülkelerinin vergi takozu oranı Türkiye’nin üzerindedir (Şekil 6).

Şekil 6. OECD Ülkeleri Vergi Takozu 2022

Kaynak. OECD.stat (<https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=AWCOMP&-lang=en>)

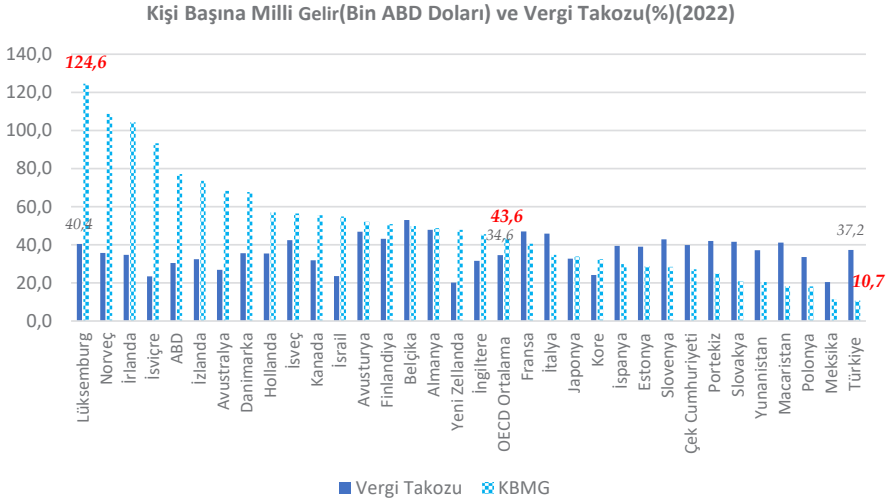
Türkiye’de vergi tokuzunun gelişmiş ülkelere göre düşük olmasını kıyaslarken, tek bir faktör üzerinden analiz etmek yeterli olmayacaktır. Çünkü ülkelerin refah seviyesini belirleyen en temel kriter kişi başına milli gelirdir. Türkiye ile gelişmiş OECD ülkeleri arasındaki refah farkının da dikkate alarak vergi takozunun analiz edilmesi daha gerçekçi değerlendirme yapma imkânı verecektir.

OECD ülkeleri arasında Türkiye, 2022 yılında 10675 ABD Doları kişi başına gelir ile en düşük gelirliliği gösteren ülkeler arasındadır. Türkiye’nin %37,2 vergi takozu oranı bakımdan OECD ortalamasının altında olmasına rağmen, düşük gelir nedeniyle mali yük en fazla hissedilen ülke olacaktır. (Şekil 7). Bu sonuç, Türkiye’nin refah seviyesine göre çalışanların vergi tokuzu oranının yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin refah seviyesi çok yüksek olan Yeni Zelanda için vergi takozu oranı 20,1 seviyesindedir. Bu durum,

Türkiye’de 2022 yılında asgari ücretin gelir vergisinden muaf tutulması ile kısmen düzelmesine rağmen, OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında gelir dengesizliği açısından halen yüksek mali yüke maruz ülke olması açısından düzeltilmesi gereken yönleri bulunan bir husustur.

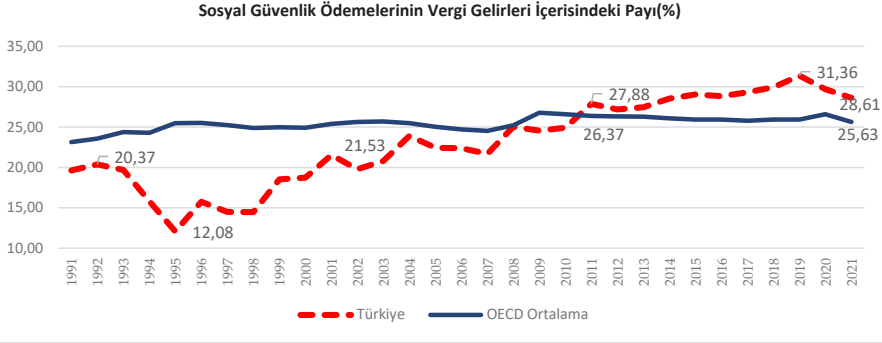
Şekil 7. OECD Ülkelerinde Kişi Başına Milli Gelir Vergi Takozu Karşılaştırması

Kaynak. OECD.stat

Türkiye’de çalışanlar açısından en ağır mali yük sosyal güvenlik ödemelerinden kaynaklanmaktadır. OECD ülkeleri arasında kadar Türkiye’nin sosyal güvenlik ödemelerinin vergi gelirlerine oranı 2010 yılına kadar ortalamasının altındadır. Fakat 2012 yılından sonra sosyal güvenlik ödemelerinin yükü Türkiye’de son yıllarda OECD ülkelerinin üzerindedir. Dolayısıyla kişi başına gelirin düşük olması nedeniyle çalışanlar açısından mali yükün daha fazla hissedilmesine neden olabilecektir. Ayrıca vergi takozunun yüksekliği çalışanların memnuniyetsizliğinin yanı sıra işverenlerin de maliyetlerini artırdığı için memnuniyetsizliğe sebep olmaktadır.

Şekil 8. Sosyal Güvenlik Ödemelerinin Vergi Gelirlerine Oranı (%)

Kaynak. OECD.stat

Türkiye’de sosyal güvenlik ödemelerin oluşturduğu mali yüklerin 2024 yılından sonraki görünümünü asgari ücret verisi üzerinden analiz etmek mümkündür. 2024 yılında geçerli olacak asgari ücret brüt olarak 20.002,50 TL, çalışanın eline geçecek net ücret de 17.002,12 TL olarak belirlenmiştir. Sosyal güvenlik ödemelerinin brüt ücrete oranı %28, net ücrete oranı ise, %38 seviyesindedir (Tablo 9). Sosyal güvenlik ödemelerinin yol açtığı mali yükler nispi olarak azalmakla birlikte, enflasyonist etkilerle satın alma gücünün azalması nedeniyle etkisi yüksektir.

Tablo 9. Asgari Ücret ve Üzerindeki Mali Yükler

ASGARİ ÜCRET/KESİNTİLER/NET ÜCRET	TL/AY
Asgari Ücret	20,002.50
SGK Primi% 14	2,800.35
İşsizlik Sig. Primi % 1	200.03
Kesintiler Toplamı	3,000.38
Net Asgari Ücret	17.002,12
İşverene Maliyeti (TL / Ay)	
Asgari Ücret	20,002.50
SGK Primi%15,5 (İşveren Payı)	3,100.39
İşveren İşsizlik Sigorta Primi % 2	400.05
İşverene Toplam Maliyeti	23.502,94

Vergi Takozu (2024)	28%
Sosyal Güvenlik Ödemeleri Brüt Ücret Oranı	28%
Sosyal Güvenlik Ödemeleri Net Ücret Oranı	38%
Sosyal Güvenlik İşçi Kesintilerinin Net Ücrete Oranı	18%
Sosyal Güvenlik Kesintilerinin İşverene Maliyetine Oranı	15%

Kaynak. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İnternet Sitesi

3. Gelir Eşitsizliğinin Giderilmesi İçin Hakkaniyetli Vergi Sistemi

Vergi sistemi, vergi mevzuatı, vergi teşkilatı, teknik altyapı, muhasebe ve denetim yöntemleri ile vergi mükellef davranışlarından oluşan bütün bir yapıdır. Rasyonel veya optimal bir vergi sistemi ülkeler için tarifi kolay değildir. Ülkeler sosyo-ekonomik yapısı ve tarihi özelliklerine dayanarak kendilerine özgü bir vergi sistemi geliştirmektedir. Vergi sistemlerinin bir özelliği de ekonomik, siyasal ve sosyal değişimlere bağlı olarak transformasyon geçirmesidir. Tarım toplumu döneminde kamu otoritesi tarım ürünleri ve ticaret üzerinden vergiler ihdas etmekteydi. Sanayileşmeyle birlikte, sanayi faaliyetlerinin vergilendirilmesi ve kurumlar vergisi gibi yeni vergiler üzerinden vergi sistemleri kurgulanmıştır. Bilgi teknolojilerinin hâkim olduğu 21. Yüzyılda ise vergi sisteminde, dijitalleşme ve sanayi toplumunun neden olduğu çevre sorunlarının çözümlenmesine yönelik karbon temelli vergilerin yer aldığı yeni vergi sistemleri tartışılmaktadır. Yine mali küreselleşmenin finansal zenginliğin hızla büyümesi nedeniyle meydana gelen mali zenginliklerin ve refahın da yeniden paylaşımı tartışmaları içerisinde refahın ve sermaye varlıklarının vergilendirilmesi vergi sistemlerinin son tartışma konularındandır. Bu nedenle, Türkiye'nin de sosyo-ekonomik yapıdaki dönüşüm ve gelir eşitsizliği sorunlarının çözümü için vergi sistemi üzerine yeniden tartışması gerekecektir.

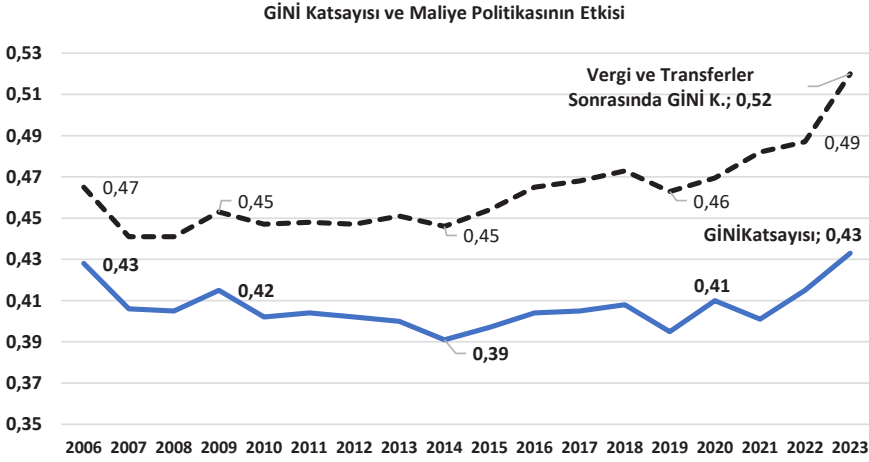
3.1. Gelirde Eşitsizlik ve Vergi Sisteminin Değişimi İhtiyacı

Ülkelerde zenginliğin ve refahın ortalama göstergesi, kişi başına milli gelirdir. Türkiye'de kişi başına milli gelir OECD ortalamasının altındadır. Ama ekonomik refahla ilgili diğer büyük sorun da milli gelirin vatandaşlar arasında nasıl dağıldığı ile ilgilidir. Gelir eşitsizliği, ülkelerde milli gelirin vatandaşlar arasında eşit dağılmadığını ifade eder. Maliye politikasının ülkelerde başarılı uygulanması eşitsizliğin azaltılmasında rol oynamaktadır. Özellikle yüksek gelir gruplarından toplanan vergilerin sosyal harcamalarla yeniden dağıtılması gelir dengesizliğinin azaltılmasında önemlidir.

Türk ekonomisi son ekonomik büyük kriz olan 2001 yılından sonra güçlü ekonomiye geçiş programından sonra gelir dağılımında 2019 yılına kadar belirli bir istikrarı sağlamıştır. Gelir eşitsizliği, Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı kriterleri üzerinden ölçülmektedir². 2006-2023 yılları arasındaki GİNİ katsayısı verileri incelendiğinde, 2006 yılında sosyal harcamalardan sonra GİNİ katsayısı 0,43 seviyesindeyken, 2014 yılında 0,39'a kadar gerilemiştir. Fakat 2023 yılında bu oran tekrar 2006 seviyesine yükselmiştir. Sosyal harcamalar hariç tutulduğunda ise oran 0,532 seviyesindedir. Yani 0,05 oranında gelir eşitsizliği artmıştır (Şekil 9).

Şekil 9. Türkiye'de Eşitsizliğin Görünümü, Vergi ve Transferlerin Eşitsizliğe Etkisi

Kaynak. TÜİK, Gelir Dağılımı İstatistikleri 2023

Türkiye'de 2019 yılından sonra gelir eşitsizliği yeniden artmaktadır. Vergi ve transfer politikası ile gelir dağılımında belirli bir düzelme sağlanmaktadır. Vergi ve sosyal politika öncesinde 2006 yılındaki GİNİ Katsayıları arasındaki fark %4 seviyesindeyken, 2023 yılında bu fark %9'a çıkmıştır. Yani gelir dengesizliği artmakta ve gelir eşitsizliğinin çözümlenmesi için maliye politikası araçları- sosyal harcamalar kullanılmaktadır. Vergi ve maliye politikası gelir dağılımını düzeltici rol oynamaktadır. Aslında bu durum On İkinci Kalkınma Planında vergi sisteminin gelir dağılımını düzeltici yönde kullanılması hedef olarak gösterilmiştir. Planın 76. Maddesi '*Gelir dağılımının iyileştirilmesi açısından*

2 Lorenz eğrişi milli gelirin %20'lik nüfus dilimleri arasındaki dağılımı gösteren eğridir. Gini katsayısı ise, Lorenz eğrişindeki dilimler üzerinden hesaplanmaktadır. Gini katsayısı, '0' ile '1' arasında değerler almaktadır. Eğer katsayı '1' ise gelir dağılımı mutlak anlamda adaletsiz; '0' ise mutlak anlamda adaletli olduğu anlamına gelmektedir.

dan emlak vergisi başta olmak üzere artan oranlı servet vergilendirmesi ve dijital vergilendirme gibi yeni gelir kaynaklarının çoğaltılması politika seçenekleri olarak daha fazla öne çıkmaktadır. Ayrıca, küresel iş birliklerinin artırılarak çok uluslu şirket kârları üzerinden asgari vergi alınması, en üst gelir grubu için sınır ötesi vergi veya küresel karbon vergisi gibi uygulamalar gündeme gelmektedir' hedefini içermektedir. Dolayısıyla vergi sisteminin gelir dağılımını düzeltici yönde işletilmesi tüm kurumların temel amacı olacaktır.

Türkiye'de gelir eşitsizliğinin sebeplerinin ortaya konulması için eşitsizliğin bağımlı değişken olduğu ve diğer ülkelerde eşitsizliğin ölçümünde kullanılan bir fonksiyon oluşturularak analiz³ yapmak mümkündür.

Buna göre:

Eşitsizlik = f(KBMG, Vergi Yükü, Dolaylı Vergiler, Doğrudan Vergiler, Kayıt dışı ekonomi, (enflasyon, kredi hacmi, şehirleşme oranı)

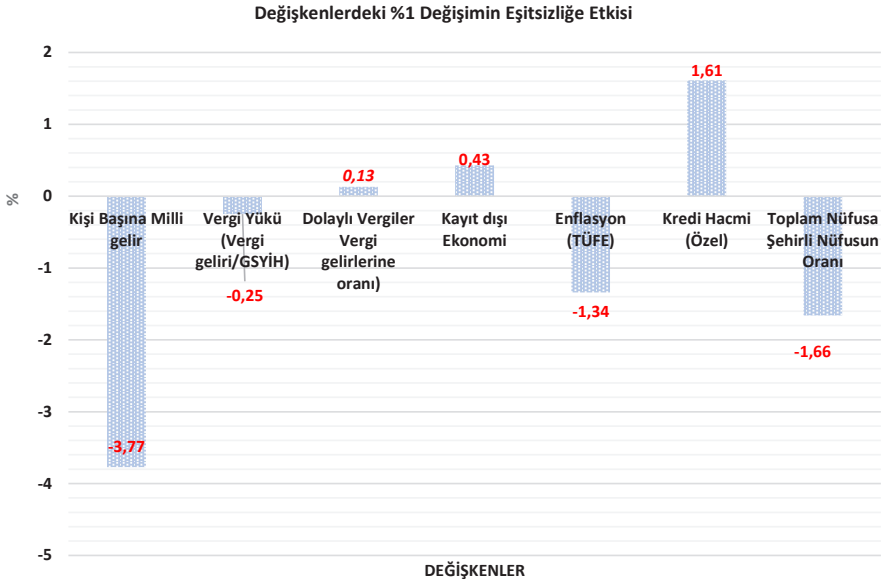
Fonksiyonu üzerinden Türkiye'deki eşitsizliği belirleyen vergi ve diğer unsurların analizi yapılabilir.

Eşitsizlik modelinin sonuçlarına göre, Türkiye'de gelir eşitsizliğini artıran ve azaltan faktörler üzerinden değerlendirme yapmak mümkündür. Buna göre gelir eşitsizliği, *dolaylı vergiler, kayıt dışı ekonomi ve özel sektörün kredi hacmine bağlı olarak artmakta; kişi başına gelir, enflasyondaki düşüş, vergi yükünün düşük olması ve şehirleşme eğilimlerine bağlı olarak da azalmaktadır*. Elde edilen sonuçlara göre gelir eşitsizliğini belirleyen en önemli unsur, kişi başına milli gelirdir. Kişi başına milli gelirde her %1'lik artış, gelir eşitsizliğini %3,77 oranında azaltmaktadır. Kayıt dışı ekonominin %1 büyümesi sonucunda, gelir dengesizliğinde %0,43 kadar artış söz konusudur. Türkiye'de vergi yükünün gelir dağılımını bozucu etkisi sınırlıdır. Fakat dolaylı vergiler, gelir dağılımını bozucu yönde etkilemektedir (Şekil 10). **Bu sonuç, Türkiye'nin gelir dağılımında vergi yükünden çok doğrudan/dolaylı vergi yapısının daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.**

3 Analiz için Esaku(2021) ve Adu, F ve diğ. Kullandığı ARDL modelleri yaklaşımları esas alınmıştır.

Şekil 10. Eşitsizlik Modelinin Uzun Dönemli Katsayıları (1985-2022)
(ARDL Katsayıları)⁴

Demokratik ve iktisadi gelişme amacı olan herhangi bir ülkede vergilendirmenin amacı ve görevi üç unsura dayanmaktadır (Neumark, F., 1975:20-21); Bunlar (1) *Mali politika amacı*; kamu harcamalarının finansmanı için gelir sağlanması; (2) *İktisadi politika amacı*; iktisadi politikanın tam istihdam, fiyat istikrarı ve ekonomik dengesizliklerin giderilmesi gibi amaçlarının karşılanması ve (3) *Sosyal politika ile ilgili*; gelir ve servet açısından toplumun zayıf gruplarının kamu harcamaları ile gelir adaletinin sağlanmadığı alanlarda eşitliğin sağlanması amaçlarıdır. Ülkemizde İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü öğretim üyeliği de yapan Neumark'ın esaslarını belirlediği gibi vergi politikasının vergi sisteminde kamu gelirinin istikrarını, ekonomik istikrarı ve gelişmeyi sağlaması ve gelir dengesizliklerini giderici şekilde oluşturulması gerekir. Rasyonel ve adaletli bir vergi sistemimin kurulabilmesi için kamu giderlerini finanse etmesi, iktisadi ve sosyal amaçları yerine getirmesi için vergilerle ilgili üç temel ilkeye her daim riayet etmeyi gerektirir. Bunlar;

- 1) *Vergileme dolayısıyla katlanılacak fedakârlığın asgari seviyede tutulması gerekir.* Bu nedenle, mali amacın gerçekleştirilebilmesi subjektif vergi yükünün minimum seviyede tutulması yani cari vergi yükünün mükellefler arasında mümkün olduğu adil dağıtılması (hakkaniyet ilkesi);

4 Modelin verileri ve bulgular ekte raporlanmıştır.

- 2) Vergi için yapılan harcamaların ve vazgeçilen gelirlerin (indirim, istisna, muafiyet vb. unsurlar) asgari tutulması ve
- 3) Piyasa sisteminin işleyişini aksatacak müdahalelerden mümkün olduğunca kaçınmak gerekir (Turhan, S., 1998:346).

Dolayısıyla raporda öne sürülen görüşlerde vergilemenin gerektirdiği hakkaniyet ilkesine ve diğer hususlara dikkat edilmesi ile vergilemede adaletin sağlanması ve sosyal adaletin sağlanmasına yönelik fikirler ortaya konmaktadır.

3.2. Servetin Vergilendirilmesi

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin”

Bakara 177. ayet⁵

Servetin tanımlanmasında ve dolayısıyla vergilendirmesinde tam bir görüş birliği yoktur. Dar anlamda servet, 'mülk'⁶ lerini temsil ederken, geniş anlamda gelirin biriktirilmesi suretiyle oluşan mülk, parasal servet veya hakların tamamını ifade eden 'varlık' anlamındadır. Bu nedenle, servet vergisi denildiğinde genelde 'emlak vergileri' (property tax) akla gelmekle birlikte, geniş anlamda 'refah' vergileri (wealth taxes) anlamında kullanmak maliye literatüründe daha doğru olacaktır (Summers, A.,2021; Tuncer, S., 1961).

Servetin vergilendirilmesi insanlığın vergi konusu yaptığı konular arasında önceliklidir. Vergi sisteminde servet vergilerinin iki temel rolü vardır. Birincisi, gelir ve harcamaların yanında servetin de vergilendirilmesi ile vergilemedeki adaletin sağlanması; ikincisi de gelirin vergilendirilmesindeki eksikliklerin giderilmesi açısından kontrol fonksiyonunu yerine getirmesidir (Tuncer, S.,1961). Dolayısıyla servetin vergilendirilmesi tasarımı bu iki fonksiyonunun göz önünde bulundurulması gerekir. Servetin vergilendirilmesine karşı çıkan görüşlerde gelirin vergilendirildiği ve birikmiş gelirin(servetin) tekrar vergilendirilmesinin yanlış olduğu fikri öne çıkmaktadır. Bu durumda vergide adaletin sağlanması için özellikle 'vergilendirilmeyen servet unsurları' ile 'servetin sonradan

5 Bu Alıntı, Rebecca S. Rudnick ve Richard K. Gordon tarafından yazılan 'Zenginliğin vergilendirilmesi' başlıklı IMF tartışma yazısındaki girişten alıntı yapılmıştır. Rudnick, R. S., & Gordon, R. K. 10 Taxation of Wealth. In Tax Law Design and Drafting, Volume 1. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/eng/ch10.pdf>

6 TDK sözlüğünde mülk üç anlamda kullanılmaktadır. (1) ev arazi, gibi varlıklar için; (2) kişiye ait yer veya yapı, (3) ülke anlamındadır.

değer artışları' üzerinden konulacak vergiler üzerine tartışmalar daha önemli olacaktır. OECD ülkelerinde servet üzerinden alınan vergilerin '*gelir dağılımı düzeltici rolü*' ampirik çalışmalarla da ortaya konmaktadır (Eser, L.Y., ve Genç, M.C., 2020). Türkiye'de 'varlık vergisi' tecrübesi servet vergileri açısından tartışmalı bir geçmişe sahip olmasına rağmen, bu verginin ikinci dünya savaşı ortamında askeri harcamaları finanse etmek amacıyla uygulanmış olması ve uygulamalardaki sorunlardan kaynaklanan hataların modern bir vergi sistemi açısından dikkate alınması doğru değildir (Öz, E., ve diğ.,2014).

Tablo 10. Milyardere İçin Minimum %2 Refah Vergisinin Miktarı (Milyar ABD Doları)

BÖLGELER	Milyarder Sayısı	Toplam Zenginlik	Cari Şahsi Vergileri	Minimum %2 Refah Vergisi
Avrupa	499	2418	6	42,3
Kuzey Amerika	835	4822	24,1	72,3
Doğu Asya	838	3446	8,6	60,3
Güney ve Güney Doğu Asya	260	991	2,5	17,3
Latin Amerika	105	419	1	7,3
Sahra Altı Afrika	11	52	0,1	0,9
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	75	182	0,5	3,2
Rusya ve Orta Asya	133	586	1,5	10,3
Toplam	2756	12916	44	214

Kaynak. Alstadsæter, A.,ve diğ., Global Ta Evasion Report-2024

Dünya ekonomisinde dolar milyarderlerinin sayısı hızla artmaktadır. Bunun sonucu olarak da ülkelerin en zengin %1'lik nüfusun refahtan aldığı pay artmaktadır. Küresel Vergi Kaçakçılığı Raporu-2024'e göre dünyadaki 3000 kişiden az dolar milyarderlerinin minimum %2 oranında ödeyeceği bir refah vergisinden yaklaşık ülkelere 214 milyar dolar vergi tahsilatı yapmak mümkün olacaktır (Tablo 10). %2 vergi oranı, ultra zengin kişiler için çok düşük bir öneridir. Dolar milyarderlerinin servetlerinin 1995 yılından bu yana enflasyondan arındırılmış olarak ortalama artış oranı %7 seviyesindedir (Alstadsæter, A.,ve diğ., 2024). Yani ülkelerdeki dolar milyarderlerine uygulanacak cüzi bir vergi ile gelir eşitsizliğini azaltacak önemli bir mali kaynak sağlanabilecektir. Bu görüş ABD'de '*Ultra-Milyonerlerin Vergi Kanunu Önerisi-2021*' olarak Senatör Elizabeth Warren, Milletvekili Pramila Jayapal vve Milletvekili Brendan Boyle tarafından teklif edilmiş-

tir. Bu kanun önerisine göre, 50 milyon-1 milyar arasında net serveti olanlardan %2 ve 1 milyar dolardan fazla servet olanlardan da ilave %1 (*toplamda %3*) net servet vergisi alınması içermektedir. Bu vergi önerisini cesaretlendiren ilk teklif dünyadaki ultra mali servet sahiplerinden birisi olan Warren E. Buffet tarafından yapılmıştır⁷. Servetten alınabilecek vergiler Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11. Servet Vergilerinin Sınıflandırılması

Türleri	Verginin Niteliği	Verginin Konusu/Başlığı
Net Servet Vergileri	Genel servet vergisi (sürekli)	Vergi sisteminin içerisinde sürekli tekrarlanan net servet vergisi
	Olağanüstü servet vergisi	Doğal afetler, ekonomik krizler ve küresel salgınlar gibi olağanüstü durumlarda uygulanabilecek bir vergi.
Transfer Vergileri	Transfer Temelli	Emlak Vergisi, İntikal Vergisi, Konsolide Vergiler
	Alıcı Temelli Servet	Veraset Vergisi, İntikal Vergisi, Katılım Vergisi

Kaynak: Rudnick, R.S., Gordon, R.K., (1996)

Türkiye’de ise servetten veraset ve intikal vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve emlak vergileri olmak üzere üç çeşit vergi alınmaktadır. 2023 yılında, Motorlu taşıtlar vergisinin bütçedeki payı(%1,4), veraset ve intikal vergisi(%0,1) ve değerli konut vergisi(%0,01) oranındadır. Toplam servet vergilerinin milli gelire oranı sadece %1,5 seviyesindedir. OECD ülkeleri ortalamasından da Türkiye’de daha az servet vergisi alınmaktadır. Bu durum Türkiye’de servetten alınabilecek vergilerin gelir dağılımını düzeltici fonksiyonu ile kamuya gelir sağlama fonksiyonu açısından potansiyeli olduğunu da göstermektedir. Türkiye’de uygulanmayan en önemli servet vergisi, ‘net servet vergisi’ dir. Aslında bu vergi 1962 yılında N.Kaldor’un ‘*Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor(1962)*’ ile önerilmiştir. Kaldor, Net Servet Vergisinin gerekçesini ‘*adalet açısından bu sistem sadece gelir vergisine dayanan sistemden daha üstündür, zira geliri ve harcanabilir varlığı olan bir şahıs aynı miktarda ücret geliri olan fakat hiçbir varlığı bulunmayan bir yer bir şahsa oranla daha fazla harcama gücüne sahiptir*’ (Önder, İ., 2012:141-159) şeklinde

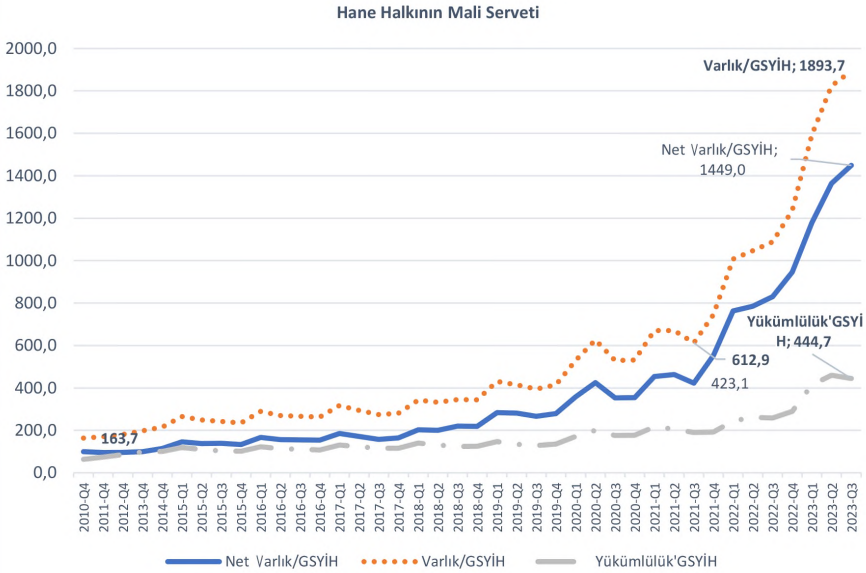
7 (Bu vergi önerisini cesaretlendiren ilk teklif dünyadaki ultra mali servet sahiplerinden birisi olan Warren E. Buffet tarafından yapılmıştır. Warren Buffet, 2012 yılında bir gazeteye yazdığı makale ile minimum bir zenginlik vergisi önerisini yaparak önerdiği verginin ücretlilerden daha az vergi yükü olan ultra zenginlerin daha fazla vergilendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir.)

anlatmaktadır. Fakat bu verginin uygulamaya konmamasıdır. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin sanayileşme ve şehirleşme sorunlarının yoğun olduğunu düşünülürse, Net Servet Vergisi'nin uygulanmasının neden mümkün olmadığı da anlaşılabilir. Fakat Türkiye'de hane halkı ve özel firmaların sahip olduğu mali servet 2018'den yana hızla artmakta ve milli gelirin de çok üzerindedir. Dünyadaki uygulamalarda, gayrimenkullerden, hisse senetleri ve tahvil gibi mali varlıklardan, emeklilik tasarruflarından, gayrimenkullerden, mücevherlerden, motorlu taşıtlardan fikri mülkiyet hakları, antika ve sanat eserlerinden olmak üzere çok geniş bir varlık yelpazesinden servet vergileri alınabilmektedir (Çelikkaya, A., 2022:1070-1092). Fakat uygulanabilirlik açısından hisse senedi altın ve gayrimenkul hakları gibi sermaye piyasası unsurlarından oluşan '*mali servet*' üzerinden vergi alınması vergileme tekniği açısından daha kolay uygulanabilecektir.

Türkiye'de tahvil, altın, mevduat gibi unsurlardan oluşan finansal varlıkların milli gelire oranı %1894 kadardır. Hane halkının yükümlülüklerinden sonra kalan kısmı ise, %1449 seviyesindedir. 2018 yılından sonra, net mali servetin milli gelirin üzerine çıktığı ve 2021'den sonra ise katlanarak arttığı ortaya çıkmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Hane halkı finansal varlıkların GSYİH'ye oranı(%)(2010/1Ç-2023/3Ç)

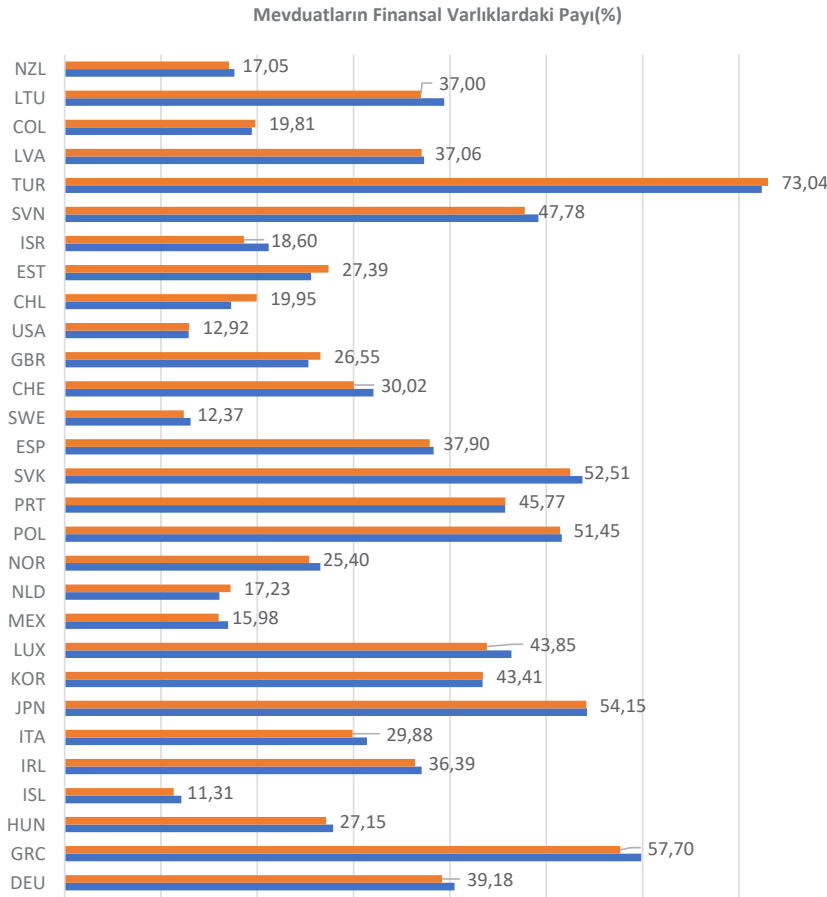

Kaynak: TCMB, EVDS

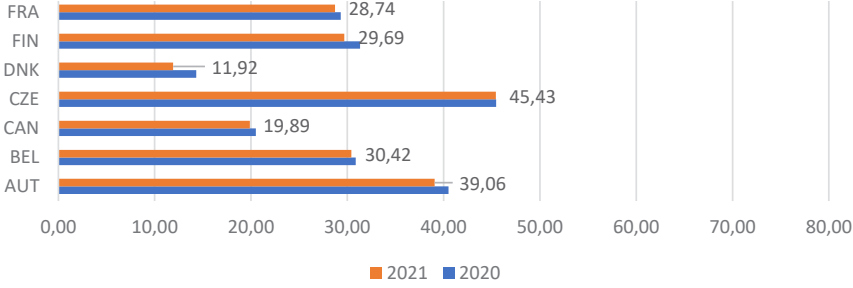
Hane halkının mali servetin çoğunluğu mevduata bağlıdır. Türkiye’de BDDK verilerine göre 2023 yılının sonunda 14.8 trilyon TL büyüklüğünde döviz ve TL mevduat vardır. Bu mevduatın 5 trilyon TL’si ve 9.8 trilyon doları ise vadeli mevduatlarda bulunmaktadır (BDDK, 2024)⁸. Türkiye’de mevduatların finansal varlıklar içerisindeki payı %73’04 ile 2021 yılında en yüksek olan ülkedir (Şekil 12). Türkiye’de döviz veya TL olarak vadeli mevduat milli gelirden 9 kat daha fazladır. Dolayısıyla vergi potansiyeli yüksektir. Mevduat gibi finansal varlıklardan elde edilebilecek muhtemel vergi potansiyeli, diğer servet unsurlarına göre Belçika, Fransa, İtalya ve İspanya gibi OECD ülkeleri için de yüksek olduğu tahmin edilmektedir (OECD, 2018).

Şekil 12. OECD Ülkeleri Mevduat/Finansal Varlık Oranı (%)

8 [https://www.bddk.org.tr/BultenGunluk\(e.t.01/02/2024\)](https://www.bddk.org.tr/BultenGunluk(e.t.01/02/2024))

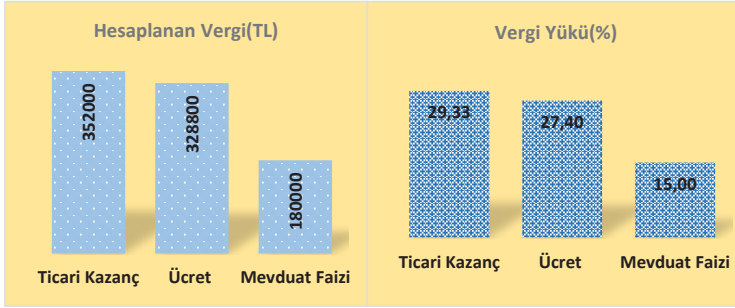

Kaynak: OECD.stat

2018 yılından sonra hane halkının mali servetinde hızlı bir yükseliş söz konusudur. Mali servet unsurları arasında bulunan tahvil, altın ve hisse gibi varlıkların alım satım işlemlerde 'işlem' masrafları dışında vergi yoktur. Sadece TL ve döviz mevduatların faiz getirileri için %0 ile %25 arasında sadece stopaj uygulanırken, örneğin Türkiye'de ücret gelirleri ve küçük işletmeler için %15 ile %40 arasında vergi oranı üzerinden işlem yapılmaktadır. Bariz bir şekilde ücret geliri elde edenler için daha yüksek vergi yükü söz konusudur. İşletmeler ve ücretliler için vergi yükü, mevduat faizi geliri elde edenlerden daha fazladır. Yıllık 1.200.000 TL geliri olacak bir Gelir Vergisi Mükellefinin ticari kazanç veya ücret geliri elde etmesi durumunda vergi yükü yaklaşık %28'in üzerindeyken, mevduat faizi elde eden mükellefin ise sadece %15 vergi yükü vardır (Şekil 13). Ayrıca servet vergisi de ödememektedir.

Şekil 13. GVK Farklı Kazançlara Göre Hesaplanan Vergi(TL) ve Vergi Yükleri(%)⁹

⁹ Bu grafik, 2024 yılı için yıllık 1.200.000,00 TL gelir elde eden bir kimsenin ticari kazanç, ücret geliri ve Mevduat faizi elde etmesi durumunda yaklaşık olarak hesaplanan vergi ve vergi yükü hesaplamalarını göstermektedir. Ticari kazanç ve ücret vergi dilimlerinde farklılıklara göre yıllık tek tutar üzerinden hesaplama yapılmıştır. Mevduat faizi geliri elde edenler için %15 stopaj oranı varsayılarak hesaplama yapılmıştır. (2024 yılında mevduata uygulanan en yüksek stopaj oranı %7,5 seviyedir)

Mali servetten vergi alınması alternatifi, mevduat sahiplerine %0,5 ile %1 arasında düşük oranlı bir net servet vergisi üzerinden tartışılabilir. Yalnız mali servetten veya refah unsurlarından alınacak vergiler üzerindeki tartışmalar ve engellerin aşılması için vergi idaresinin ve politik karar vericilerin dikkatli olması gerekir. Mali servet üzerinden uygulanabilecek bir net servet vergisinin uygulanmasında başarı için önemli kriterler mevcuttur: Bunlar (Saez, E., ve Zucman, G., 2022);

- 1) Vergiyi ultra zenginlere odaklamak, böylece vergi tabanı için vergi kaybına neden olabilecek lobi faaliyetlerinden kurtulabilecektir.
- 2) Vergilenecek alanla ilgili ayrıntılı bilgi sağlayacak rapor ve beyanlara sahip olmak, vergi idaresinin konuyla ilgili veri tabanının genişliği önemli olacaktır.
- 3) İşlemler sırasında muhtemel değerlendirme sorunlarını önlemek için menkul haklar (hisse devri gibi) üzerinden aynı ödemelerin yapılabilmesini sağlayacak altyapının hazırlanması gerekir.

Türkiye'de 1.000.000,00 üzerindeki TL hesaplara uygulanabilecek minimum bir verginin potansiyel geliri 112 milyar TL olarak tahmin edilebilir (Tablo 12). Bu tutar 2023 yılı sonunda toplanan diğer servet vergilerin toplam tutarı olan 76 milyar TL'nin üzerindedir.

Tablo 12. Mali Servet Unsuru Olarak 1 milyon TL'nin Üzerindeki Mevduatlar

Unsurlar	Değer ve Tutarlar
Muhtemel Mükellef Sayısı(Kişi, Kurum veya Firma)	1.446.354,00
Kapsam	1.000.000,00 ve üzeri
Oran	Yüzde 1(%1)
Matrah (Milyon TL)	11.280.446,67
Muhtemel Vergi Geliri (bin TL)	112.804.466,70

Kaynak. BDDK, Aylık Raporlar 2023 Yılı Sonu (e.t.09/02/2024)

Servet için (zenginlik için) uygulanacak vergilerin ülkelerde sermaye kaçışına sebep olmaması ve güçlü tepkilere maruz kalmaması için dikkatli uygulanmalıdır. Net servet vergisinin uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır: Bunlar;

- Vergilendirmenin üst seviyede durgun mali servet üzerinden yapılacağına ilişkin dikkatli yönetiminin dikkatli yönetilmesi,
- Sermaye piyasalarının vergilendirilmeyeceğinin kamuoyu tarafından bilgilendirilmesi,
- Uluslararası sermaye girişlerinin engellenmesi veya çıkışına kontrolüne yönelik vergi müdahaleleri olmamalıdır.
- Sermayenin geniş kitlelerin kullanımına yönelik vergi tahditleri konulmamalıdır.

Net refah(servet) vergisi sonucunda ülkelerden sermaye kaçıışı sorunu maliye idarelerinin en çok endişe duyduğu husustur. Bu konuda dünyadaki refah seviyesi yüksek ülkelerden sermaye kaçışları söz konusu olmaktadır. Örneğin Norveç'ten İşçi Partisi'nin zenginlerden daha fazla vergi alınması önerileri üzerine ülkeden 30'dan fazla süper zengin ülkeden sermayesini İsviçre'ye aktardı (Milne, R., Dec. 16, 2022, Financial Times). Dünyada vergiden kaçanlar için 'vergi sürgünleri' kavramı kullanılmaktadır. Vergi sürgünleri kendi servet veya yüksek gelir vergisi nedeniyle ülkelerini terk ederek, vergi cennetlerine yerleşmektedirler. Ünlü vergi sürgünleri oyun yazarı Noël Coward'tan aktörler Sean Connery ve Gérard Depardieu'ya kadar uzanıyor. Finansçı Guy Hands, Guernsey'in Kanal Adası'na taşındı, perakende kralı Philip Green, Monako'da çok zaman harcıyor ve Richard Branson, Britanya Virjin Adaları'ndaki Necker'de (sahibi olduğu) ikamet ediyor. Bu tür vergi uygulandığında vergi sisteminin sunduğu çare ise, 'çıkış vergisi'¹⁰ olarak tanımlanan bir vergi uygulanmasıdır (Kuper, S., Feb. 8, 2024 Financial Times). Fakat bu tip önerilerin uygulanmasında açık ekonomilerde 'sermaye kontrolü' uygulayacağı riskine karşı çok hızlı sermaye çıkışları da mümkündür. Dolayısıyla ülkelerin bu konuları küresel trendlerin uyumlu olduğu zamanlarda uygulaması önerilir.

3.3. Gelirin Vergilendirilmesi

Türkiye'de gelirlerin vergilendirilmesinde 1950'li yıllarda tasarımı yapılan vergi sisteminde üçlü bir yapı vardır. Gerçek kişilerin elde ettiği gelirlerin vergilendirilmesinde 193 sayılı **Gelir Vergisi Kanunu**, kurumların vergilendirilmesinde 5520 sayılı **Kurumlar Vergisi Kanunu** ve vergilerle ilgili usul ve esasların belirlendiği 213 sayılı **Vergi Usul Kanunundan** oluşan Alman Vergi Sistemi esas alınarak yapılandırılmış üçlü bir sistemdir. Bu sistemle ilgili tartışmalar, yeni tasarımlar ortaya konularak devam etmektedir. Gelir vergisi sisteminin değiştirilmesi ile Gelir ve Kurumlar Vergisinin tek bir kanunda birleştirilmesi için 2013 yılında bir taslak kanun metni oluşturulmasına rağmen, uygulamada kısmi değişiklikler dışında vergi sistemi değişmeden devam etmektedir. Bu vergilerin temel gayesi 1960'lı yılların Türkiye'sinin temel sorunu olan iktisadi ve sosyal kalkınmanın sağlanmasıdır. TBMM'ye sunulan kanun tasarısında bu gerekçe 'Gelir ve Kurumlar Vergileri kanunlarını tetkik ederek ekonomik kalkınmamızı geliştirmek ve hızlandırmak, ihracatımızı teşvik etmek için gerekli gördüğü fiskal tedbirleri bu iki verginin çerçevesi dâhilinde' şeklinde belirtilmektedir. Bu nedenle, kanunda vergi toplamaktan önce 'yatırım indirimi' uygulaması ile iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedefi önceliklidir.¹¹

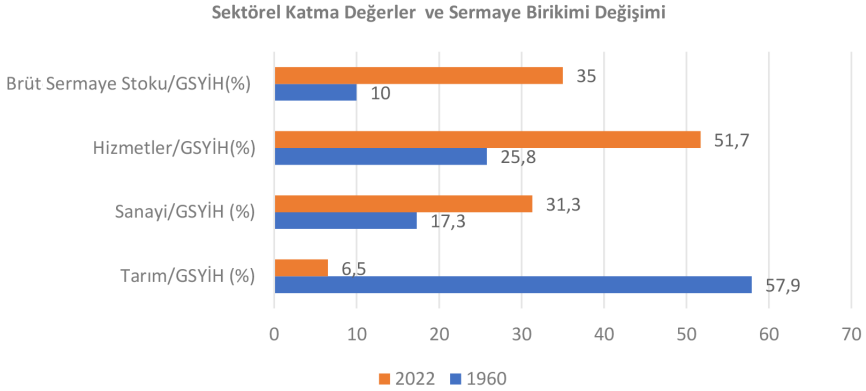
10Bu vergi 90'lı yıllarda önerilen 'Tobin Vergisi' ile karşılaştırılabilir. Fakat Tobin Vergisi belirli bir ülkenin uygulamasına imkan vermeyen bir öneri olarak kaldı.

11TBMM, (08/10/1963) Gelir vergisi Kanununun Değiştirilmesi Önerilen Maddeleri https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c011/mm__01011042ss0049.pdf

Türkiye’de vergi sisteminin değişmesini gerektiren en önemli faktör, iktisadi yapının 1960’lı yıllardan çok farklı olmasıdır. 60’lı yıllarda geleneksel tarımın hâkim olduğu iktisadi yapı varken, günümüzde sanayileşmiş ve hizmet sektörünün olgunlaştığı bir iktisadi yapı vardır.

Şekil 14. Türkiye’de Sektörel Katma Değerin Değişimi ve Sermaye Birikimi (1960,2022)

Kaynak. Worldbank, (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.ZS?locations=TR>)

1960 yılından bu yana Türk ekonomisinin ürettiği katma değer yönünden yapısı ciddi değişim göstermiştir. 1960’da ekonomide katma değer yaklaşık %58’i tarım kesiminden sağlanırken, 2022 yılında tarım kesiminin ekonomide sağladığı katma değer %6,5 seviyesine düşmüştür. Yaklaşık %88 küçülmüştür. Sanayinin sağladığı katma değer payı %81 ve hizmetler sektörünün sağladığı katma değer payı ise %100 artmıştır. Sermaye birikiminin göstergesi olan brüt sermaye stokunun milli gelire oranı ise %250 artarak %35 seviyesine çıkmıştır (Şekil 14). Yani ülkenin sermaye birikiminde, sanayileşmesinde ve diğer göstergeler vergi sisteminin değişmesi gerektiğine dair kuvvetli işaretler vardır.

3.3.1. Gelir Vergisi Sorunları

Gelir vergisi, subjektif nitelikte bir vergidir. Yani mükellefin kişisel ve ailevi durumları göz önüne alındığı mükellefin kişisel vergi ödeme gücü esas alınmaktadır. Bu nedenle, kişinin bekar, evli veya sosyal durumuna göre farklılık arz eden hususlara göre vergilendirme durumu değişebilmektedir. Gelir vergilerinde bu hususlar vergi dışı bırakılan (muafiyet, istisna veya teşvik gibi hususlar) işlemlerle düzenlenmektedir. Gelir vergisi

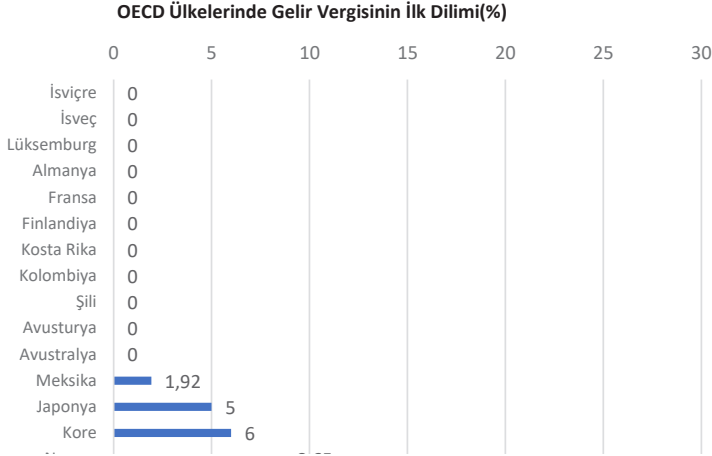

sisteminin gerçek kişilerin ücret, ticari kazanç, serbest meslek kazançları, sermaye kazançları, kira gelirleri, değer artış kazançları ve arazi kazançlarından oluşmaktadır.

Türkiye’de gelir eşitsizliği yönünden Gelir vergisi uygulamaları aşağıdaki yönlerden kritik edilebilir¹².

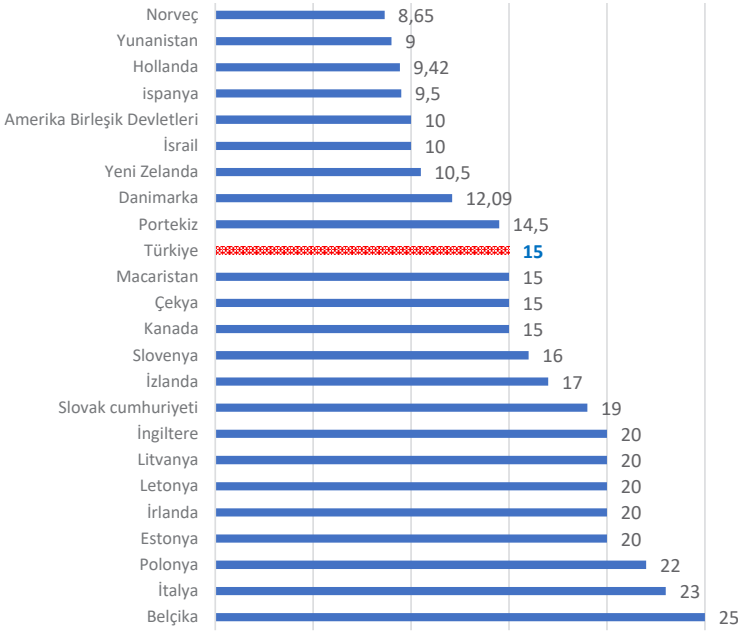
İlk vergi dilimine uygulanan oranın yüksek olması; OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında şahsi gelir vergisinin ilk dilimi gelişmiş ülkelerden yüksektir. Türkiye’de 2024 yılındaki uygulamaya göre 110.000,00TL’ye kadar %15 oranında vergi hesaplanmaktadır (Ücret geliri elde edenler yıllık asgari ücret tutarına kadar gelir vergisi ödemezler)¹³. OECD ülkelerinden İsviçre, İsveç, Lüksemburg, Almanya, Fransa, Finlandiya, Kosta Rika, Kolombiya, Şili, Avusturya ve Avustralya’da 2022 yılında ilk vergi dilimi için vergi (‘0’ Sıfır) hesaplanmaktadır. Meksika, Japonya, Kore, Norveç, Yunanistan, Hollanda, İspanya, ABD, İsrail, Yeni Zelanda, Danimarka ve Portekiz’de Türkiye’den düşük oranda uygulanmaktadır. OECD ülkelerinin ilk vergi dilimindeki ortalama oran ise, %10,20 seviyesindedir (Şekil 15). Dolayısıyla Türkiye’de ilk vergi diliminin %10’a indirilmesi ile düşük gelir elde eden mükelleflerin vergi yükünün azaltılması da mümkün olabilir.

Şekil 15. OECD Ülkelerinde Şahsi Gelir Vergisinin İlk Dilim Oranı (%) (2022)

12 Bu raporda öne sürülen fikirlerin bir kısmı, HAK-İŞ tarafından hazırlanan 14 Ekim 2022 tarihli raporda ortaya konulmuştur. Bu nedenle, ayrıntılara yer verilen hususlar gelir eşitsizliği yönünden değerlendirilen kısımlardır. Bkz. (https://hakis.org.tr/uploads/haberler/4368/haber_4368_dosya_1.pdf)

13 25/12/2021 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 7349 sayılı “Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 1/1/2022 tarihinden itibaren yapılan ücret ödemelerine uygulanmak üzere yürürlüğe giren 2’nci ve 4’ üncü maddeleriyle tüm ücretlerde asgari ücrete isabet eden kısım hem gelir vergisinden hem de damga vergisinden istisna edilmiştir. Buna uygun olarak asgari geçim indirimi de yürürlükten kaldırılmıştır.

Kaynak. OECD. Stat

- Vergi dilimlerinin genişliğinin yeniden düzenlenmesi gerekliliği. Türkiye’de vergi dilimlerinin başlangıcında esas alınan matrah sosyal ve ekonomik kriterlere dayanmamaktadır. Ücret geliri elde edenlerin asgari ücret gelirleri vergi dışı bırakılmasına rağmen, asgari ücretin üzerinde gelir elde edenlerin ve düşük kazanç elde edenlerin vergi yükünün yeniden düzenlenmesi gereklidir. Bunun için iki farklı öneri üzerinden vergi dilimlerinin düzenlenmesi gelir dağılımının düzelmesine katkı yapabilir. Birincisi, TÜİK tarafından hesaplanan Gelir Dağılımı Araştırması kapsamındaki iktisadi faaliyet kollarına göre ortalama gelirler üzerinden yeni bir vergi dilimi uygulanabilir. 2023 yılında Türkiye’de ortalama gelir 116.297 TL olarak raporlanmıştır (Tablo 13).

Tablo 13. TÜİK İş Kollarına Göre Ortalama Gelir

İktisadi Faaliyet Kolları	2022	2023
Ortalama	62 826	116 297
Tarım	46 106	92 632
Sanayi	62 200	116 122
İnşaat	59 926	104 433
Hizmetler	66 072	121 013

Kaynak. TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri-2023

Türkiye için TÜİK'in Gelir dağılımı İstatistiklerine dayanan yeni bir vergi tarifesi oluşturulabilir. Eğer TÜİK tarafından hesaplanan ortalama gelir esas alınarak yeni vergi tarifesi(dilimleri) oluşturulursa, hem alt gelir gruplarının vergi yükü azalacak hem de vergi dilimleri genişlediği için vergi adaleti sağlanmış olacaktır. Özellikle 2023 yılında gelir eşitsizliğinin alt ve orta gelir grupları için bozulmuş olan dengesinin vergi politikasının 'yeniden dağıtım' rolü üzerinden dengelenmesi sağlanabilecektir. Buna göre, 2023 yılının TÜİK ortalama geliri (116.297,00 TL) üzerinden ücret dışı gelir esas alınarak vergi dilimleri 2024 yılı için yeni hesaplamayla (enflasyonu dikkate alarak) en alt dilim değişecektir (110.000,00 TL'den 185.000,00 TL'ye çıkacaktır.) Böylece vergi için hesaplanan taban değer yükselecek ve yeni vergi dilimleri de aşağıdaki gibi düzenlenebilir (Tablo 14).

Tablo 14. Gelir Eşitsizliğini Sağlamak İçin Vergi Dilimleri ve Vergi Oranları Önerisi

2024 yılı TÜİK Ortalama Geliri Üzerinden Uygulanan Oranlara Göre Vergi Dilimleri Önerisi (TL)	Gelir Eşitsizliğini Azaltmak İçin Uygulanabilecek Oranlar (%)
185.000,00 TL'ye kadar	10
185.000,00 TL ile 405.000,00 TL arası	15
405.000,00 TL ile 1.125.000 TL arası	20
1.1250.00,00 TL ile 3.880.000,00 TL arası	27
3.880.000,00 TL ve fazlası	40

Not: Değerlerin hesaplamalarında 2024 yılında ilan edilen vergi dilimlerindeki aralıklardaki oranlar TÜİK ortalama geliri üzerinden başlanan ilk değere göre yuvarlamalar yapılarak hesaplanmıştır.

Vergilemede adaletin sağlanması yatay eşitlik (horizontal equity) ve dikey eşitlik (vertical equity) kurallarının sağlanmasına bağlıdır. Vergilemede yatay eşitlik, vergi uygulamasında vergi yükümlülüğü açısından benzer özelliklere sahip mükelleflerin aynı şekilde vergilendirilmesini ifade eden bir kavramdır. Hukuk devleti olmanın gereklerinden birisi de vergilemede yatay eşitliğin sağlanmasıdır. Dikey eşitlik ise gelir seviyesindeki farklılıklara göre verginin değişmesini kasteden bir kavramdır. Dikey eşitlik, daha yüksek geliri olan mükelleflerden daha yüksek vergi alınmasıdır (Güran, M.C.,2004). Yatay eşitlik vergi tarifesinin ekonomik yapısını gösterirken, artan oranlılık da dikey eşitliğin göstergesi olarak kabul edilir. Raporun önerdiği şekilde vergi dilimleri düzenlenmesi durumunda düşük gelir gruplarının vergi yükü azalacağı gibi yüksek gelir gruplarının ödeyeceği vergi de artacaktır. Önerilen vergi dilimleri ise vergi matrahlarını yatay genişlemesini sağladığı gibi dikey olarak da artan oranlıdır. En düşük dilim matrahı ile vergi oranlarındaki azalma düşük gelir gruplarının vergi yükünü azaltmada etkili olabilir. Özellikle vergi oranlarının %5 ile %8 arasında bir azalma sağlanabilmesi olanaklıdır (Tablo 15).

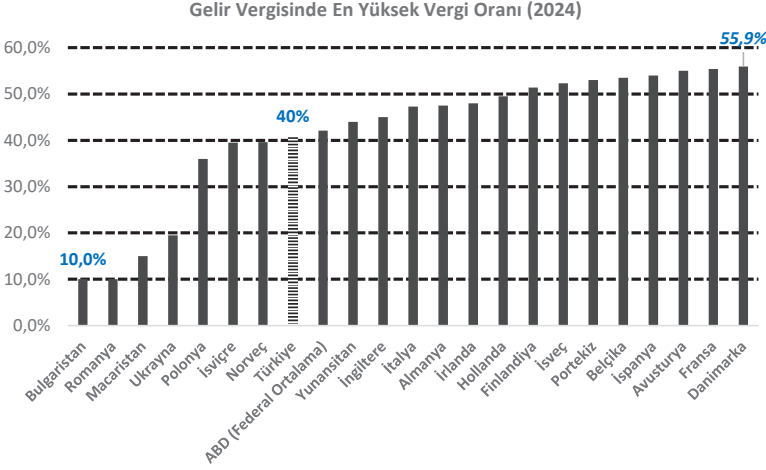
Tablo 15. Önerilen Vergi Dilimleri ve Oranların Getirebileceği Avantajlar

2024 Yılı Uygulanan Vergi Dilimleri	Önerilen Vergi Dilimleri Örneği	Uygulanan Oranlar	Önerilen Oranlar	Fark
110.000,00 TL'ye kadar	185.000,00 TL'ye kadar	15	10	-5
110.000,00 ile 230.000,00 TL arası	185.000,00 ile 405.000,00 TL arası	20	15	-5
230.000,00 ile 870.000,00 TL arası	405.000,00 ile 1.125.000 TL arası	27	20	-7
870.000,00 ile 300.0000,00 TL arası	1.1250.00,00 ile 3.880.000,00 arası	35	27	-8
3.000.000,00 TL ve fazlası	3.880.000,00 ve fazlası	40	40	0

• Türkiye'de en üst gelir grubundaki vergi dilimi için cari oran olan %40 makul seviyededir (Şekil 16). OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında uygulanacak vergi dilimi için OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığı ABD, İngiltere, Almanya, İrlanda, Belçika, İspanya, Fransa gibi gelişmiş ülkelerden düşük olmakla birlikte, Bulgaristan, Yunanistan ve Polonya gibi ülkelerden de daha yüksek seviyededir. Aynı zamanda yüksek gelir gruplarından daha fazla vergi alınmasını sağlayabilecek bir yapıdadır.

Şekil 16. Seçilmiş OECD ülkelerinde En Üst Gelir Grubu İçin Uygulanacak Vergi Oranı(%)

Kaynak. OECD.Stat

- Ücretliler için Gelir Vergisi Matrahını oluşturan en alt limit için hangi kriterin oluşturulduğu belli değildir. Ücretliler için en alt vergi dilimi yıllık brüt asgari tutarın toplamından daha az olmamalıdır. Ayrıca en alt vergi dilimi için vergi oranı %10 olarak uygulanmalıdır. Bu öneri (%10) HAK-İŞ'in ücretlerin vergilendirilmesinde tek oran olarak da önerdiği orandır(HAKİŞ, 2022). OECD ülkelerindeki ücretliler için uygulanan vergi tarifesine daha yakın bir uygulama imkânı ortaya çıkacaktır. Özellikle sadece asgari ücret elde edenler değil aynı zamanda asgari ücretin üzerindeki dilimde yer alan orta alt gelir grupları açısından da vergi avantajı sağlayacaktır.

Tablo 16. Ücretliler İçin Önerilen Vergi Tarifesi

Uygulanan 2024	Oranlar (%)	Önerilen Vergi Dilimleri	Oranlar
110.000,00 TL'ye kadar	15	241.000 TL'ye kadar	10
110.000,00 ile 230.000,00 TL arası	20	241.000,00 TL ile 525.000,00 TL arası	15
230.000,00 ile 870.000,00 TL arası	27	525.000,00 ile 1.455.000,00 TL arası	20
870.000,00 ile 3.000.000,00 TL arası	35	1.455.000,00 ile 3.595.000,00 TL arası	27
3.000.000,00 TL ve Fazlası	40	3.595.000,00 TL'den fazlası	40

● Vergi dilimlerindeki artışlar, ücretlerin tespitinde kullanılan vergi dilimlerindeki değişimler izleyen yıllardaki artışlar TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) endeksindeki değişimlere göre, diğer gelirlerdeki artışlar ise Yİ-ÜFE (Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi) esas alınarak yapılmalıdır. Yeniden değerlendirme oranları yapılması gerektiği için mali hak kayıplarına neden olmaktadır.

● Sürekli veya arazi nitelikteki ücret geliri elde edenler için ayırma prensibinin uygulanması gerekliliği vardır. Vergi yapısının tüm gelir unsurlarını içermesi, ayırma prensibine göre gelir vergisinin içerisindeki emek ve sermaye kazançların ayrı vergilendirilmesi gerekliliği vergide adalet arayışının en temel göstergesidir. Emek gelirlerinin vergilendirilmesinde vergi politikasının koruyucu bir rolü olması gerekir. Günümüzde sosyal transferler yoluyla yapılan koruma nedeniyle emek yoluyla geçinenlere ve alt gelir gruplarına yapılan mali destekler ayırma ilkesinin uygulanmasını etkilemektedir. Yine sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve ulusal tasarruflarına artırılması gibi diğer mali amaçlar nedeniyle devletler ayırma ilkesini emek lehine uygulamada ısrarcı değildir (Mutluer, K., ve diğ., 2013:218-220). Türk vergi sisteminde gelir vergisi kanununda emek ve diğer unsurlar birlikte vergiye konu olmaktadır. Sadece ücret geliri elde edenler için vergi diliminin ilk sınırına kadar olan kısım vergi dışı bırakılmıştır. Raporun önerisi ise, ücret gelirlerinin diğer vergi unsurlarından ayrılarak vergi işlemlerinin yapılmasıdır. Böylece, ticari, rant, kâr payı, katılım payı, faiz ve değer artış kazançları gibi objektif unsurlara göre ölçülebilen kısmın tamamı ayrılacağı için ücret gelirleri farklı olarak aile durumu, sosyal yardımlar ve gerçek kişiler için özellikle subjektif uygulamalar vergi sisteminde daha kolay uygulanabilecektir.

Tablo 17. Gelir Vergisi Unsurları İçin Yeniden Sınıflandırma Önerisi

Önerilen Gelir Vergisi Sistemi Yapısı	
● Ücret	1) Sürekli Ücret Kazançları 2) Arazi Ücret Kazançları
● Ücret Dışı Kazanç ve İratlar	1) Ticari Kazanç (Kişi ve Kurum) 2) Zirai Kazançlar 3) Serbest Meslek Kazançları 4) Gayri Menkul Sermaye İradı 5) Menkul Sermaye İradı 6) Değer Artış Kazançları

Gelirlerin vergilendirilmesinde karşılaşılan en büyük sorun vergi harcamalarının yüksekliğidir. Şahsi Gelir Vergisi'nin %30'u ve Kurumlar vergisinin %16'sı seviyesinde vergi harcaması söz konusudur. Bu sorunun çözümlenmesi vergi sisteminin etkinliğini artıracaktır. İstisna, muafiyet ve kazanç indirimleri gibi düzenlemelerin GVK ve KVK'nda yeniden düzenlenmesi gerekir. Vergi harcamaları, sadece özel yararlananların vergi yükünü azaltması, vergi tekniği açısından tahsil edilmesi mümkün olan kamu gelirinden vazgeçilmesi ve ülkenin milli hesabını gösteren bütçede yer almaması nedeniyle oluşan ekonomik faaliyetlerinin de kayda alınmasını zorlaştırmaktadır (Karaş, E. ve Hayrulloğlu, B., 2021). Bu oranların %10'un altına düşürülmesi halinde özel avantajlar ortadan kalkacak ve vergi yükünün adaletli dağılımı da mümkün olabilecektir. Gelir eşitsizliğine sebep olan faktörlerden birisi olarak önemlidir.

3.3.2. Kurumlar Vergisi Sorunları

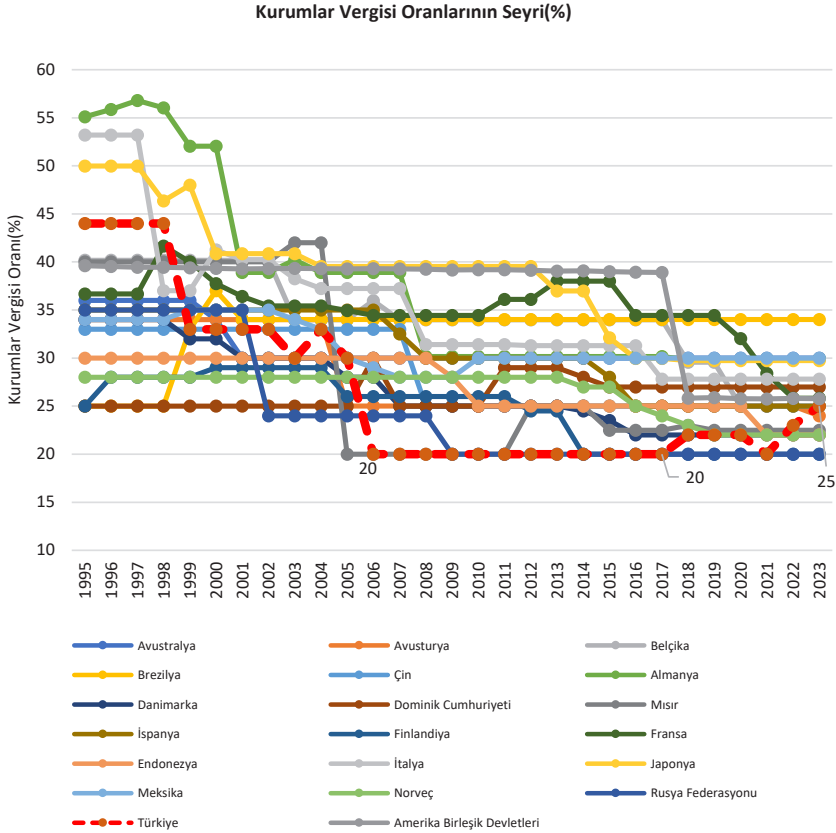
Kurumlar vergisi sermaye şirketlerinin, kooperatiflerin, iş ortaklıklarının, dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmelerin vergilendirilmesi üzerinedir. Türkiye'de 1949 yılında çıkarılan 5422 sayılı kanunla başlayan süreç, 2006 yılında 5520 sayılı yeni kurumlar vergisi kanunu ile uygulanmaktadır. Kurumlar vergisi, doğrudan ekonomik faaliyetlerin yürütücüsü durumundaki firmaların vergilendirilmesini sağladığı gibi, ülkedeki yabancı sermayeli firmaların vergilendirilmesi de bu kanunla yerine getirilmektedir. Bu nedenle, kişilere uygulanan gelir vergisinden objektif unsurlara dayanır. Fakat hem Türkiye'de hem de dünyada küresel sermaye lehine artan düzenlemelerle kurumlar vergisi mükelleflerine gelir eşitsizliğini artıracak imtiyazlı uygulamaların oluşmasına imkân verebilmektedir.

Ülkemizde kurumlar vergisi ile ilgili düzenlenmesi gereken hususlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Türkiye'de kurumlar vergisi reformu, 2001 ekonomik krizinden sonra ülkenin döviz, yabancı sermaye ve borçlanma ihtiyaçlarına göre IMF tavsiyeleri eşliğinde 2007 yılında 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu ile yapılmıştır. Tüm dünyadaki kurumlar vergisi reformlarına paralel olarak, şirketlerin vergi yükünün azaltılması ile vergi rekabetinden yararlanarak yabancı sermayenin ülkeye girmesi hedeflenmiştir (TBMM, 1192 nolu kanun tasarısı metni). Türkiye'de kurumlar vergisi oranı 1995 yılında %45 seviyesindeyken, 2007 yılından sonra %20'ye indirilmiştir. 2022 yılından sonra önce %23 ve daha sonra %25 seviyesine çıkarılmıştır (Şekil 17). Şekil 17'deki 22 ülkenin ortalama Kurumlar vergisi oranı 2023 yılında %20 seviyesindedir.

Şekil 17. Seçilmiş Ülkelerde Kurumlar Vergisinin Seyri (1995-2023)

Kaynak. Tax Foundation, <https://taxfoundation.org/> (e.t.10/02/2024)

● Kurumlar vergisi istisnalar, muafiyetler ve indirimleri nedeniyle belirlenen kurumlar vergisi oranının altında vergi tahakkuku gerçekleşmektedir. Bu durumda, vazgeçilen gelirler nedeniyle şirketler lehine vergi transferi gerçekleşmektedir. Bu durum gelir eşitsizliğini etkileyen sorunlar meydana getirmektedir. Kurumlar vergisi kanunu (diğer vergi kanunlarında da sıklıkla tekrarlanan) aracılığıyla mali amaç dışında birçok maliye politikası aracını kullanarak vergi matrahının aşınmasına ve kamu gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu amaçlar, 2001 ekonomi krizinin oluşturduğu yabancı sermaye ve döviz ihtiyacı amacına uygun bir kurumlar vergisi yapısının oluşmasına neden olmuştur (Tablo 18).

Tablo 18. 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununda İstisna/İndirimler ve Amaçlar

İSTİSNALAR	Amaç
İştirak Kazanç İstisnası	Sermaye piyasasını geliştirmek
Emisyon Primi İstisnası	Sermaye piyasası geliştirmek
Portföy İşletmeciliği Kazancı İstisnası	Döviz girişi sağlamak
Yurtdışı Şube ve İştirak Kazancı İstisnası	Döviz girişi sağlamak
Y. Dışı İnşaat, Onarım ve Teknik Hiz. Kaz. İst.	Döviz girişi sağlamak
Kira Sertifikası İhracı ve Satışı Kazançları İst.	Sermaye piyasası geliştirmek
Serbest Bölge Kazançları İstisnası	Döviz girişi sağlamak
Sınai Mülkiyet Hakları İstisnası	Mülkiyet haklarını geliştirmek
Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kazancı İstisnası	Teknolojik gelişmeyi sağlamak
İNDİRİMLER	Amaç
Zararlar	Şirket sermayesini korumak
AR-GE harcamaları	Ekonomik gelişmeyi sağlamak
Sponsorluk Harcamaları	Amatör ve Profesyonel Spor Teşvik Et.
Girişim Sermayesi Fonu	Finansal sermaye sağlamak
Nakdi Sermaye İstisnası	Finansal sermaye sağlamak

• Tahakkuk eden hesaplanan kurumlar vergisi ile doğrudan kurumlar vergisi oranının uygulandığı varsayımı ile vazgeçilen verginin yaklaşık bir oranı hesaplanabilir. 2020 ile 2022 yılları arasında tahakkuk/matrah oranı ile uygulanan kurumlar vergisi oranı arasındaki fark ortalama %3,34 seviyesindedir (Tablo 19). Kamu şirketler lehine vazgeçtiği bu geliri ÖTV ve KDV gibi doğrudan gelir ayırımı yapmaksızın uygulanan vergiler ile düşük gelir grupları açısından vergi yükünü artırıcı etki yapmaktadır. Dolayısıyla Kurumlar vergisi oranının %25'ten %20 seviyesine indirilerek, istisna ve indirimler kaldırılması suretiyle gelir eşitsizliğini azaltıcı ve vergiden sakınmaya dönük mali uygulamaları ortadan kaldırmak mümkün olacaktır. Bu oran, G20 ve OECD ülkelerinin birlikte zararlı vergi rekabeti politikaları ile kurumların kazançlarının ülkelerinde kalmaları için belirlenen %15'lik oranın üzerinde ve Türkiye'deki şirketlerin vergiye uyumunu kolaylaştıracak bir orandır. Ayrıca firmalar için bu oran, indirim ve muafiyetle ilgili imtiyazlardan vazgeçmelerine razı olabilecekleri seviyededir. Ayrıca, gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri için ticari kazançların matrahının hesaplanmasında amortisman ve borç

faizleri gibi unsurlar vergi matrahından mahsup edilebilmektedir. Kurumlar vergisi oranının %20'ye düşürülerek, ticari kazanç elde edenler için muafiyet ve istisnaların sınırlandırılması gelir eşitsizliğinin azaltılması açısından da önemlidir¹⁴.

Tablo 19. Beyana Bağlı Kurumlar vergisi tahakkuk/matrah oranı ile vergi oranının farkı (%)

Yıllar	2022	2023
Matrah (TL)	2.891.409.455.391	3.813.935.660.633
Tahakkuk (TL)	590.334.657.746	833.246.376.901
Tahakkuk/Matrah Oranı	20,04%	21,85%
KV Oranı	23,00%	25,00%
Fark	-2,96%	-3,15

Kaynak. Gelir İdari Başkanlığı İstatistikleri

3.4. Harcama veya Tüketim Vergileri

Tüketim vergileri, insanların harcamaları üzerinden alındığı için gelir eşitsizliği açısından en tartışmalı vergilerdir. Çünkü alt gelir grupları, harcamalarının çoğunluğunu tüketim için harcadıklarından tüketim harcamalarından dolayı vergi yükü artacaktır. OECD istatistiklerine göre 2022 yılında Türkiye'nin vergi gelirleri içerisinde tüketim vergilerinin payı%42 seviyesindedir. Katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, özel iletişim vergisi gibi vergileri içeren tüketim vergileri dolaylı vergiler olarak Türk vergi sistemindeki payı yaklaşık %65 oranındadır. Bu rakamlar, çalışanlar ve alt gelir gruplarının doğrudan vergi yükünün yanı sıra yüksek bir tüketim vergisi payını da üstlendiğini göstermektedir.

3.4.1. Katma Değer Vergisi (KDV) ile İlgili Tespitler

Türkiye'de 1984 tarihli 3065 sayılı Katma Değer Vergisi ve 2002 tarihli 4760 sayılı Özel Tüketim vergisi tüketim vergilerinin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile değişen ekonomik yapı ile kamu iktisadi devlet teşekküllerinin özelleştirilerek kamunun fiyat mekanizması ile gizli vergileme yöntemleri yerine Katma Değer Vergisi'ni getirdi. Ayrıca 1973 yılından beri devam eden Avrupa Birliği'ne uyum (o dö-

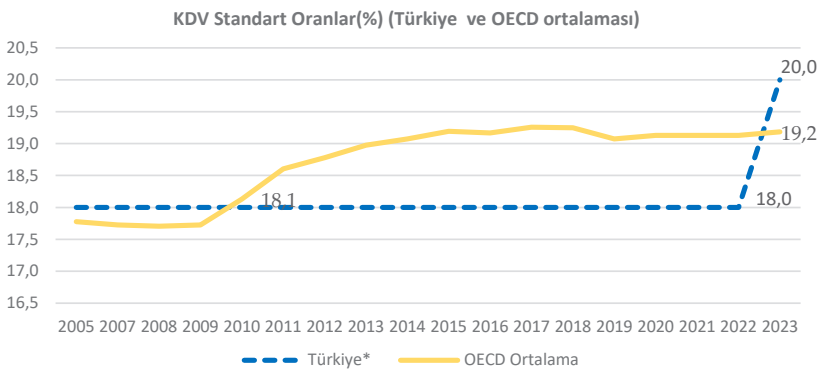
14 Türkiye'de 7524 sayılı kanun ile Asgari Kurumlar Vergisi uygulaması vergi ile ilgili gelişme sağlayacak olmasına rağmen, gelir dağılımını tam olarak düzeltebilecek bir uygulama olması kolay değildir.

nemdeki ismi Avrupa Ekonomik Topluluğu) sürecinin sonucunda Türkiye’de tüketim vergileri kamu gelirleri sağlamak için temel yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Katma değer vergisi, Türkiye’de vergi iadesi sistemi ile küçük esnaf ve çalışanlara uygulanmaya başlamıştır. Bu sistemin en önemli katkısı Türkiye’de ticari belge kullanımının yaygınlaştırılması ve ekonominin kayıtlı hale gelmesine katkı sağlamasıydı. Daha sonraki uygulamalarda KDV iadesi, ticari ve sınai faaliyet gösteren işletmelerde özel durumlara bağlı olarak devam etmektedir. Özellikle ücretli kesimler KDV yükü yönünden yaptıkları işlemlere göre %1, %8 ve %18 oranlarında vergi yükünü maruzdur. KDV ile ilgili düzenlenmesi gereken hususlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Türkiye’de uygulanan standart KDV oranı olan %20, OECD ortalamasından (%19) yüksektir. Bilindiği gibi 1985 yılında bu oran %10 seviyesindeyken, 1999 yılından sonra %15’e daha sonra da %18’ çıkarıldı. Son olarak da 2023 yılından itibaren %20 olarak uygulanmaktadır. 1985 yılındaki orana göre %100 artış olmuştur. Bu oranın %15 gibi makul bir seviyeye indirilmesi Türkiye’de enflasyonun kontrol edilmesi ve ekonomik büyümenin istikrarı açısından da faydalı olacaktır.

Şekil 18. OECD ve Türkiye’de KDV Standart Oranlarının Seyri

Kaynak. OECD. Stat

- Düşük gelir gruplarının tüketim üzerinden alınan KDV oranı düşük olmakla birlikte, ulaşım, sağlık ve diğer giderlerinin KDV oranı %20 olacağı için harcanabilir gelirleri nispi olarak düşük kalacaktır. TÜİK Gelir dağılımı ve tüketim harcamaları (2022) istatistikleri üzerinden bir tahminde bulunulursa, ilk gelir grubuna göre dördüncü dilimdeki gelir grubu yaklaşık dört kat ve en üst gelir grubu ise yaklaşık sekiz kat daha fazla harcanabilir gelire sahip olabilir (Tablo 20). Bu nedenle standart ortalama KDV oranının %15 olması düşük gelir grupları açısından ekonomik olarak fayda sağlayabilecektir.

Tablo 20. Harcanabilir Gelire Göre KDV'nin Etkisini Gösteren Tahmini Hesaplama

GELİR GRUPLARI	TÜİK Gelir Dağılımı Ortalama Gelirler	Ortalama KDV Oranı Üzerinden	Harcanabilir Gelir	Harcanabilir Gelir Oranı
1. %20	1.4711,68	1.421,148	13.290,53	100%
2. %20	25.303,62	2.444,33	22.859,29	172%
3. %20	35.652,22	3.444,004	32.208,22	242%
4. %20	50.781,24	4.905,468	45.875,77	345%
5. %20	116.772,6	11.280,23	105.492,3	794%

Açıklama: (1) Hesaplamalar TÜİK gelir dağılımı istatistikleri ve tüketim harcamaları (2022 yılı) paylarına göre yapılmıştır.
(2) Ortalama KDV oranı %1, %8 ve %20 KDV oranlarının aritmetik ortalaması olarak hesaplanmıştır.
(3) Harcanabilir gelir oranı, ortalama gelirden tahmini KDV miktarı mahsup edilerek elde edilen 2. 3. 4. ve 5. gelir gruplarının 1. gelir grubunun harcanabilir gelirine oranını ifade etmektedir.

KDV vergisi hesaplamalarında matrahın içerisinde Özel Tüketim vergisi, Gümrük vergisi ve çevre ve temizlik vergisi gibi vergiler yer aldığı için kamu kesimi verginin vergisini almaktadır. Bu durum mali anestezi nedeniyle mükelleflerin itiraz etmediği bir husus olmakla birlikte, vergileme tekniği açısından doğru bir uygulama değildir.

3.4.2. Özel Tüketim Vergisi ile İlgili Hususlar

Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), 2002 tarihinde Türk sistemi içerisinde uygulamaya konulmuştur. ÖTV, 2001 krizinden sonra kamu maliyesinin gelir sağlama amacı, AB vergi müktesebatına uyum ve karmaşık vergi sisteminin sadeleştirilmesi için tüketim vergisi reformu aracı olarak önerilmiştir (TBMM, 4760 sayılı kanun tasarısı, 2002). Bu vergiyle birlikte dört farklı liste üzerinden ürünlerin maktu ve nispi şekilde vergilendirildiği yeni bir sistem oluştu. ÖTV'deki listeler aşağıdaki gibidir:

- I nolu listede akaryakıt ürünleri ve türevleri;
- II nolu listede motorlu taşıtlar, binek araçları ve elektrikli araçlar;
- III nolu listede alkollü, alkolsüz içecekler ve tütün mamulleri;
- IV nolu listede ise, elektrikli araçlar vb. mamuller, şeklindedir.

Özel Tüketim vergisi, alınan mamul veya ürünün bedeline eklenmekte ve doğrudan teslimi veya iktisabı yapılan işlemler sırasında tahakkuk eden bir vergidir. Bu verginin

matrahının belirlenmesinde spesifik vergileme yöntemi esas alınmaktadır. ÖTV ile ilgili gelir eşitsizliği yönünden analiz yapıldığında aşağıdaki hususlar ortaya çıkmaktadır:

- Özel Tüketim Vergisi listelerinde yer alan ürünlerin bazıları düşük gelir gruplarının temel ihtiyaçları içerisinde bulunduğu için asgari ücretliler veya sosyal yardımlarla geçinen gelir grupları için bu vergi yükleri ağır olmaktadır. ÖTV listelerinde yer alan bazı ürünler, tarım ve sanayide esnaf, çalışan ve işçiler gibi alt gelir gruplarının kullandığı ürünlerin vergi yüklerini artırmaktadır. Traktör, motorin ve doğal gaz gibi bütün kesimlerin kullandığı ürünlerin yat, kotra ve jet yakıtı gibi yüksek gelir gruplarının kullandığı ürünlerden daha fazla vergi yüküne maruz olması gelir eşitsizliğini artırması açısından önemlidir (Tablo 21). Bu ürünlerin ÖTV listelerinden çıkarılması gelir eşitsizliğini azaltabilecektir.

Tablo 21. Gelir Eşitsizliğine Neden Olabilecek Ürünler ve ÖTV Oranları/değerleri

Düşük ve Orta Gelir Grupları Tarafından da Kullanılan Ürünler	2024 yılı (Tutar veya Oranlar)
Motorin	8,8629 TL
Doğal Gaz	3,5100 TL
Traktör	%25
Eşya Taşımaya Yönelik Motorlu Araçlar	%52
• 3000 ³ den fazla olanlar	%75
• 4000 ³ den fazla olanlar	
Sürekli nominal gücü 250 wattı geçmeyen yardımcı bir elektrik motoru olan pedal yardımcı, iki, üç ve dört tekerlekli taşıtlar	%22
• Motor gücü 20 kW'ı geçenler	%37
• Motor gücü 20 kW'ı geçmeyenler	%22
Meyve Suyu	%10
Sular	%10
Sade Gazoz	%10
Parfümler	%20
Cilt Bakım Ürünleri	%20
Tıraş Köpüğü	%20
Poşete Konan Kitaplar ve Gazeteler	%20
Tıraş Makinesi	%6,7
Buzdolabı, Çamaşır Makinesi	%6,7
Telsiz Telefon (Güvenlik veya Kurtarma Amaçlı Kullanılan)	%20

Yüksek Gelir Grupları tarafından kullanılan ve ÖTV listelerinde düşük veya sıfır vergili ürünler	2024 yılı (Tutar veya Oranlar)
Yatlar ve diğer eğlence ve spor amaçlı deniz taşıtları; kürekli kayıklar ve kanola	%8
Yatlar, Kotralar	0
Jet Yakıtları	0

ÖTV'nin ürünler üzerinde maliyetlere dahil olarak KDV matrahına da etki etmesi ve vergiden vergi ödenmesine sebep olması yönünden de tüketim vergileri için düzenlemesi gereken hususlardan birisidir.

Motorlu taşıtlar için 'engellilik indirimi' gibi özel düzenlemeler yararlanmayan mükellefler arasında farklılık meydana getiren uygulamalardandır. Bu nedenle, düşük ve orta gelirli hane halkının alabileceği araçların ÖTV oranlarının tamamının düşürülmesi gelir eşitsizliğinin çözümlenmesi açısından daha faydalı olacaktır. Bu açıdan ÖTV matrahlarının da basamaklı bir tarife sistemine geçmesi ve artan oranlılık ilkesine göre uygulanması gelir eşitsizliğini azaltabilir.

3.5. Vergi Sistemiyle İlgili Diğer Hususlar

Türk Vergi Sisteminin ekonomik, sosyal ve doğal riskler nedeniyle büyük bir değişim ve reform geçirmesi gerekmektedir. Dünyada OECD ülkeleri merkezinde başlayan vergi sistemi tartışmaların da kurumlar vergisi reformu, karbon vergileri, ekonomideki kayıt dışılığın önlenmesi, çok uluslu şirketlerin matrah aşındırma stratejileri, yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin önlenmesi gibi konular öne çıkmaktadır. Bu konuların tamamı Türkiye'de vergi sisteminin değişimini gerektirecektir.

Ülkemizde vergi sistemini en çok zorlayan hususların başında kayıt dışılığın önlenmesi gerekliliğidir. Kayıt dışılığın önlenmesi hem vergi mükelleflerinin vergi yükünün paylaşılmasını kolaylaştıracak hem de gelir eşitsizliği sorunlarının da çözülmesini kolaylaştırabilecektir. Kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik olarak vergi konseyinin 2023 yılında hazırladığı 'Kayıt Dışı Ekonomiyi Daraltmaya Dönük Tedbirler' başlığında ortaya konulan öneriler Türkiye açısından tutarlı ve politika olarak geliştirilmesi gereken hususlardır. Özellikle MASAK ve Vergi Denetim Kurulu kayıt dışılığın önlenmesinde önerdikleri politikaların uygulanması önemli olacaktır. 2024 yılında 7524 sayılı kanunla vergi kayıplarının önlenmesi amacıyla vergi ziyai cezalarında %50 artış yapılmıştır. Kayıt dışılıkla ilgili olarak cezalarında yanında işlemlerin kaynağında kayıt alınacak yöntemlere dönük işlemler de önemlidir.

Türk vergi sisteminin gelir eşitsizliğini etkileyen uygulamalardan birisi de vergi aflarıdır. Türkiye’de vergi afları mükelleflerin vergiye uyumunu sağlamak amacıyla, vergi barışı, kamu alacaklarının yeniden yapılandırılması vb. isimlerle yapılmaktadır. 1923 ile 2023 arasındaki Cumhuriyet’in ilk yüzyılında 40 defa vergi affı vb. uygulamalarla mükellefe imkân tanınmıştır. Vergi afları kısa dönemde vergiye uyum ve mali gelir sağlama yönünden etkili olmakla birlikte, mali gelirleri artırma etkisi uzun dönemde olumsuzdur. 2002 ile 2023 yılları arasında değişik başlıklarla çıkarılan vergi afları ‘vergiye uyumu’ uzun dönemde olumsuz etkilemektedir. Özellikle vergisini kaynaktan kesme yöntemi ile ödeyen ücretli kesim için eşitsizliğe sebep olmaktadır. Bu nedenle vergi sisteminin sıklıkla vergi afları yerine 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nda yürürlükte olan, uzlaşma, cezada indirim, pişmanlık, vergi borçlarının ertelenmesi veya taksitlendirme gibi sürekli mevcut olan ‘vergiye uyum’ yöntemlerinin mükelleflere ve muhasebe meslek mensuplarına sürekli bilgilendirme ile anlatılması öncelikli olarak uygulanmalıdır.

Türk vergi sisteminde eşitsizlikler açısından önemli bir değişim de karbon vergileri üzerinden olacaktır. Türkiye’de emlak, çevre vergileri ve motorlu taşıtlarla ilgili vergilerin çoğunluğunun yapısı karbon vergi sisteminde düşük gelir grupları için ek mali yükümlülükler yükleyecektir. Bu durum gelir eşitsizliğini artıracaktır. Karbon vergileri, sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde başarılı olmakla birlikte, düşük gelir gruplarını tehdit edecek uygulamaları bünyesinde taşımaktadır. Bu nedenle, karbon vergisi uygulamaları nedeniyle eşitsiz durumdaki sosyal gruplar için ek mali desteklerle vergi sistemine uyumun sağlanması çalışmaları yürütülmektedir (Beiser Mcgrath, L. F., ve Busemeyer, M. R. ;2023). Türkiye’de 7 Ekim 2021 tarihinde imzalanan Paris İklim Anlaşması Yükümlülükleri ve AB Yeşil mutabakat uyumu için vergi ve çevre politikasında değişikliklere gitmekle yükümlüdür. Bu kapsamda, motorlu taşıtlar, çevre ve temizlik vergisi ve ÖTV üzerinde önemli değişiklikler yapmak zorundadır. Türkiye özellikle AB ülkelerine yönelik ‘sınırdaki karbon düzenlenmesi’ ile ihracat üzerindeki ek vergiler nedeniyle değişik sanayi sektörlerinden ek vergi yükümlülükleri ile karşılaşmaktadır (Balseven, H., 2022:59-83). Karbon vergi sisteminin kapsamlı değerlendirilmesi yapılarak, Türkiye’de muhtemel yol açabileceği gelir eşitsizliklerinin yönetilmesine yönelik kamu mali politikası uygulamaları geliştirilmesi gerekir.

4. Sonuç

Türkiye’de 2023 yılında açıklanan TÜİK verilerindeki GINI katsayısı, gelir eşitsizliğinin arttığını göstermektedir. Aynı zamanda gelir eşitsizliği, küresel salıgdan sonraki dönemde tüm dünyada arttı. Bu nedenle, küresel zenginlerin ekonomiden aldığı pay artarken, düşük ve orta gelir gruplarının ekonomiden aldıkları pay azalmaya başladı. Bunun üzerine Dünyada ve Türkiye’de eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik iktisat ve vergi politikaları gündeme gelmektedir. Bu gereklilik, Türk Vergi Sisteminin eşitsizlikleri ortadan kaldırarak refahın adil paylaşımını sağlayabilecek vergi sistemi üzerine görüşlerin ortaya konulmasını sağlamıştır.

- Türkiye’de doğrudan alınan gelir ve kurumlar vergisi ile servet vergileri OECD ortalamasının altında tahsil edilmektedir. Bu nedenle, servet vergilerinin yeniden tasarımı gereklidir.
- Türkiye’de KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergilerin yüksekliği nedeniyle düşük gelir grupları daha fazla vergi yükünü maruz kalmaktadır.
- Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ekonomik faaliyetlerinin yaklaşık %30’una yakın büyüklüktedir. Bu nedenle, %3 ile %11 arasında vergi kayıplarına sebep olduğu için, kayıtlı çalışanların ve diğer mükelleflerin vergi yüklerini artırmaktadır.
- Türkiye’de vergi gelirlerinin ortalama %12’si seviyesinde istisna, muafiyet ve indirim nedeniyle vazgeçilen gelir söz konusudur. Bu imtiyazlardan yararlanan kesimlerin mali avantajları artarken, gelir eşitsizliği de artmaktadır.

Rapor, bu sorunların çözümlenmesi için aşağıdaki önerilerin tartışılmasını ortaya koymaktadır:

- Türkiye’de uygulanmayan mali servet üzerine %1 (bir) oranında ‘net servet (refah) vergisi’ Türkiye’de gelir dengesizliğinin azaltılmasını sağlayacak vergi uygulanabilir.
- Gelir vergisi dilimleri genişliği artırılırken, ilk dilim için vergi oranının %10 seviyesine indirilmesi gerekmektedir.
- Kurumlar vergisinin döviz sağlama, yabancı sermaye çekmek ve ekonomik gelişme amaçlı istisna ve muafiyetlerin kaldırılarak vergi oranının %20 seviyesine düşürülmesi gelir eşitsizliğini azaltıcı rolü olacaktır.
- Standart KDV oranı %20’den %15’ e düşürülmesi ile düşük gelir grupları ve asgari ücretle çalışan kesimlerin tüketim vergi yükünün azaltılmasına katkı sağlayabilir.
- ÖTV listeleri içerisinde düşük ve orta gelir gruplarının kullandığı mal grupları üzerindeki vergi yükü azaltılabilir veya kaldırılabilir.

Sonuç olarak, küresel ekonomideki dijitalleşme, çevre krizi ve ekonomik krizler nedeniyle artan ekonomik eşitsizlik vergi politikası ile üst gelir gruplarının servet ve gelirleri üzerine uygulanacak doğrudan vergi uygulamaları ile kamu gelirlerini artırıcı yönde değişmesi ve KDV/ÖTV gibi dolaylı vergilerin ise alt gelir gruplarına olan mali yükleri azaltıcı yönde değişmelidir.

KAYNAKLAR

- Adu, F., Alagidede, I. P., Osei, D. B., & Asamoah, M. E. (2023). Asymmetric effect of tax systems on poverty and inequality: Exploring the distributional impact of domestic resource mobilization systems in Ghana. *Cogent Economics & Finance*, 11(1), 2166211.
- Alstadsæter, A., Godar, S., Nicolaidis, P., & Zucman, G. (2023). Global Tax Evasion Report 2024. <https://www.taxobservatory.eu/publication/global-tax-evasion-report-2024/>
- Avşaroğlu, G. L. ve Şener, İ. (2023). Değişen kurumsal mantık çerçevesinde vergi afları ile ilgili popülist söylemlerin 100 yıllık süreçte incelenmesi: 1923-2023. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 375408.
- Balseven, H., (2022) "İklim Krizine Yanıt Olarak Çevre Vergilerinin Dönüşümü: Teori ve Politika" Vergi Politikasının Transformasyonu (ed. Yıldırım, M., Gülşen, M.A.ve Türkkkan, T.) 1 Baskı, Nobel Yayınları, Ankara
- BDDK; Bülten Aylık(2024) [https://www.bddk.org.tr/BultenGunluk\(e.t.01/02/2024\)](https://www.bddk.org.tr/BultenGunluk(e.t.01/02/2024))
- Beiser Mcgrath, L. F., & Busemeyer, M. R. (2023). Carbon inequality and support for carbon taxation. *European Journal of Political Research*. (<https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1475-6765.12647>)
- Buffet, W.E., (Nov. 25, 2012) A Minimum Tax for the Wealthy (New York Times) <https://www.nytimes.com/2012/11/26/opinion/buffett-a-minimum-tax-for-the-wealthy.html>
- Caro, L.P., (2020) Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler, (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_739463.pdf)
- Cobham, A., & Janský, P. (2018). Global distribution of revenue loss from corporate tax avoidance: reestimation and country results. *Journal of International Development*, 30(2), 206-232.
- Çelikkaya, A. (2022). Bir Vergi Politikası Aracı Olarak Net Servet Vergisi Uygulaması, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(8): 1070-1092.
- Dikkaya, M., ve Dinçer, S. (2023). Türkiye İş Gücü Piyasasında Suriyeli Sığınmacılar. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 187-198.
- Elgin, C, M Köse, F Ohnsorge and S Yu (2021), 'DP16497 Understanding Informality', CEPR Discussion Paper No. 16497. CEPR Press, Paris & London. <https://cepr.org/publications/dp16497>
- Ersan, Ö. Z., Kutbay, H., ve BUZKIRAN, D. (2014). Türk servet vergisi sistemine modern bir yaklaşım. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (4), 86-99.
- Esaku, S. (2021). Does the shadow economy increase income inequality in the short-and long-run? Empirical evidence from Uganda. *Cogent Economics & Finance*, 9(1), 1912896.

Eser, L. Y., ve Genç, M. C. (2020). Gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri örneği. Maliye Dergisi, 178, 224-239

EY, Vergi Rehberi -2024

Gözen Bozdoğan, K. (2023). Değerli Konut Vergisinde Yer Alan Eksiklikler ve Çözüm Önerileri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 18(1), 69-79.

Güran, M. C. (2004). Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 243-265.

<https://doi.org/10.48145/gopsbad.1267098>

İSMMM, Mali Rehber 2024

Jayapal, Pramila, 'Ultra-Millionaire Tax Act of 2021' (H.R.1459) Congress.gov., <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/1459/text?r=306&s=1>

Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Genel Müdürlüğü 2021 Yılı Raporu, Ankara, Mayıs 2022

Karaş, E. ve Hayrullahoğlu, B. (2021). "Türkiye'de Vergi Harcamalarının İncelenmesi ve Vergilemede Adalet Açısından Değerlendirilmesi" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 91-105.

Kirmanoğlu, H. (1994). Türkiye'de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (36).s.56-82

Kuper, S., (Feb. 8, 2024) 'Time to tax billionaires' Financial Times (<https://www.ft.com/content/f0eee3a9-52b1-4edb-bc1c-b0155735ece5>)

Maliye ve Hazine Bakanlığı, Bütçe gerçekleştirme İstatistikleri

Maliye ve Hazine Bakanlığı, Vergi harcamaları Raporları(<https://www.hmb.gov.tr/gelir-duzenlemeleri-genel-mudurlugu-vergi-harcama-raporlari>)

Milne, R., (Dec. 16, 2022), Rich Norwegians flee to low-tax Switzerland as wealth levy bites Financial Times (<https://www.ft.com/content/ca33dc93-78c0-4d7a-a647-cde-18ab6a1fd>)

Mutluer, K., Öner, E., Kesik, A., (2013) Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi, (3.Baskı) İstanbul Bilgi yayınları, İstanbul

Neumark, F., (1975) Vergi Politikası (adil ve ekonomik bakımdan rasyonel bir vergi politikasının temel prensipleri) Çev. Cankorel, İ. (Feyzioğlu), Filiz Kitabevi, İstanbul, s. 20-21

OECD, (2018) The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD, (<https://doi.org/10.1787/9789264290303-en>)

OECD, (2022) Tax Policy Reforms in Low and Middle-Income Countries (<https://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-policy-reforms-in-low-and-middle-income-countries-policy-brief.pdf>)

OECD, BEPS(<https://www.oecd.org/tax/beps/>) e.t.26/01/2023

OECD.Stat

- Önder, İ. (2012) İktisat Üzerine Düşünceler(2012),, Kaldor, N., ' Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor', s.141-159 (Çev. Önder) Yordam Kitap, İstanbul
- Rudnick, R. S., & Gordon, R. K. 10 Taxation of Wealth. In Tax Law Design and Drafting, Volume 1. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/eng/ch10.pdf>
- Saez, E., & Zucman, G. (2022, May). Wealth taxation: lessons from history and recent developments. In AEA Papers and Proceedings (Vol. 112, pp. 58-62). 2014 Broadway, Suite 305, Nashville, TN 37203: American Economic Association.
- Sarıca, A.O.,(2006) Kayıt dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara (https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kayit-Disi-Istihdam-ve-Mucadele-Yontemleri_Ahmet-Oguz-Sarica.pdf)
- Sarioğlu, F. (2004). Servet Vergilemesinde Konu-Tarife-Etkinlik İlişkisi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 213-230.
- Schneider, F., & Asllani, A. (2022). Taxation of the Informal Economy in the EU. European Parliament, Subcommittee on tax matters (FISC).(https://www.taxdialog.gr/wp-content/uploads/2023/12/IPOL_STU2022734007_EN.pdf)
- Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow economies: Size, causes, and consequences. Journal of economic literature, 38(1), 77-114.
- Summers, A. (2021). Ways of taxing wealth: alternatives and interactions. Fiscal Studies, 42(3-4), 485-507.
- Şener, O., (2016) Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi, 13.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul
- Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A., (2023) Türk Vergi Sistemi, 20.Baskı, Ekin Yayınları, Bursa
- Tanzi, V., & Shome, P. (1993). Tax Evasion: Causes, Estimation, Methods, and Penalties. A Focus on Latin America. Commission for Latin America and the Caribbean. Serie Politica Fiscal, 38.
- Tax Foundation, <https://taxfoundation.org/>
- Tuncer, S. (1961). Servet Vergileri. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (7). (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7642>)
- Turhan, S.,(1998) Vergi Teorisi ve Politikası, Altıncı Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul
- Ulusoy, A.,(03/06/2016) Günahın Vergisi veya Verginin Günahı, Yeni Şafak Gazetesi
- Yıldıran, M. (2023). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ve Vergi Kaybı (2005-2023). Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 12(34), 335-351.
- Yılmaz Uğur, C. (2020). Sigara üzerinden alınan vergilerin ters esneklik kuralı bağlamında analizi: türkiye üzerine bir uygulama (Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul).
- Zucman, G., The Hidden Wealth of Nations, The Scourge of Tax Havens, The University of Chicago Press, 2015

EK 1. Eşitsizlik Modeli Çıktıları (Özet Tablo Bilgileri)

Değişkenlerin Birim Değerleri ve Kaynakları

Değişkenler	Birim	Kaynak
Eşitsizlik	GiNi Katsayısı	SBB (DPT), TÜİK ve Fredric Solt VT
Kişi Başına Milli gelir	ABD doları	WDI
Vergi Yüğü (Vergi geliri/GSYİH)	%	SBB(DPT))
Dolaylı Vergiler Vergi gelirlerine oranı)	%	SBB (DPT)
Kayıt Dışı Ekonomi	%	SBB (DPT), Worldbank
Enflasyon (TÜFE)	2015:100	https://fred.stlouisfed.org/
Kredi Hacmi (Özel)	TL	SBB (DPT))
Şehir Nüfusu	%	SBB(DPT))

Değişkenlerin İstatistik Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
ESİTSİZLİK(%)	46,06	1,35
İNDİREKT(%)	67,91	7,48
KAYIT DIŞI (%)	32,04	2,25
KBMG (Dolar)	6450,79	3840,65
KREDİ (milyar TL)	8,04	1,53
TÜFE 2015	58,75	76,91
VERYÜKÜ (%)	22,72	2,58
SEHİR (%)	66,63	6,83

ARDL MODELİ ÇIKTISI(UZUN DÖNEMLİ MODEL DEĞERLERİ)

ARDL (1, 1, 1, 0, 0, 1, 1, 0) Case 5: Unrestricted Constant and Unrestricted Trend	
Panel A. Uzun dönemli Model Bulguları	
Bağımlı Değişken	Eşitsizlik (GİNİ)
Bağımsız Değişkenler	T test
İNDİREKT	0,132(0,02)
KAYIT DIŞI	0.429(0,00)
LKBMG	-3.774(0,00)
LCPI	-1.340(0,06)
LKREDİ	1.614(0,10)
SEHİR	-1.656(0,00)
VERYÜKÜ	-0.2530(0,03)
F test Sınır Değerler	6,524 I(0) 4,45 I(1)6,20
R ²	0,85
Düz R ²	0,75
Ardışık Bağımlılık (Breusch-Godfrey)	2,278 (0,12)
Değişen Varyans	1,739(0,11)
Normallik JB	0,239(0,88)
Ramsey t stat	1.633(0,1156) SD:22
CUSUM	Stabil
CUSUM Q ²	Stabil

Vergi Politikasının Başarısı (Seçilmiş Ülkeler)

YILLAR	GİNİ	2005	2010	2015	2019	2020
Almanya	Vergi Öncesi	0,467	0,507	0,525	0,491	
	Vergi Sonrası	0,326	0,339	0,345	0,319	
İspanya	Vergi Öncesi	0,467	0,507	0,525	0,491	
	Vergi Sonrası	0,326	0,339	0,345	0,319	
İngiltere	Vergi Öncesi	0,444	0,441	0,463	0,452	0,449
	Vergi Sonrası	0,243	0,269	0,29	0,286	0,279
İsveç	Vergi Öncesi	0,501	0,501	0,489	0,469	0,474
	Vergi Sonrası	0,334	0,319	0,315	0,311	0,305
ABD	Vergi Öncesi	0,491	0,505	0,507	0,505	0,521
	Vergi Sonrası	0,384	0,37	0,381	0,391	0,374

Hasell, J., & Roser, M. (2023). Income inequality before and after taxes: How much do countries redistribute income?. Our World in Data.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**REFAHIN ADİL PAYLAŞIMINDA
ETKİN SOSYAL POLİTİKALAR**

Dr. Cavit Demiral
Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Öğretim Üyesi

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Giriş	101
2. Düşük Gelir Gruplarının İnsan Onuruna Uygun Hayat Standartlarının Güvenceye Alınması Suretiyle Gelir Eşitsizliğinin Giderilmesi	103
2.1. Gelir Eşitsizliği ve Sosyal Devlet.....	103
2.2. Adil Paylaşım Sadece Ahlaki Bir Gereklik Değil Toplumun Bütünü İçin Gerekli ve Zorunludur.....	104
2.3. Gelir Eşitsizliğinin Giderilmesinde Sosyal Yardımlar.....	106
2.4. Refahın Adil Paylaşımında Asgari Geçim Güvencesi	108
2.5. İşsizlik Harcamaları.....	109
2.6. Ara Sonuç.....	111
3. Aile Politikaları Aracılığıyla Refahın Adil Paylaşımı	111
3.1. Aileye Duyarlı Vergi Politikaları.....	113
3.2. Nesiller Arası Bağın Güçlendirilmesine Yönelik Sosyal Politikalar	115
3.3. Aile İçin Daha Fazla Zaman- İnsani Çalışma Süreleri.....	117
3.4. Çocuğun Refahının Korunmasına ve Artırılmasına Yönelik Politikalar	118
3.5. Ara Sonuç.....	123
4. Refahın Adil Paylaşımında Çalışanların Payının Artırılmasına Yönelik Sosyal Politikalar	123
4.1. Çalışanların Gayrisafi Milli Hasıladan Aldıkları Pay ve Sosyal Adalet.....	124
4.2. Adil Paylaşım ve Sendikal Özgürlüklerin Güçlendirilmesine Yönelik Politikalar	126
4.3. Adil Paylaşım ve Asgari Ücretle Çalışan Oranları.....	128
4.4. Adil Paylaşım ve Adil Ücret Politikaları	130
5. Sonuç	131

1. GİRİŞ

Raporun bu bölümünde elde edilen milli gelirin ve ulaşılan refahın adil paylaşımına yönelik iyi uygulama örnekleri ile ülkemize yönelik iyileştirme önerileri sunulmaktadır. Anayasal Sosyal Devlet İlkesinin, Kamu Hizmetlerinden Eşit Faydalanma İlkesinin ve Ailenin Korunması İlkelerinin gereği olarak, sosyal politikaların oluşturulmasında;

- Düşük gelir gruplarının insan onuruna uygun hayat standartlarının güvenceye alınması suretiyle gelir eşitsizliğinin giderilmesi
- Ailenin korunması ve güçlendirilmesi suretiyle gelir eşitsizliğinin giderilmesi
- Orta gelir gruplarının artan refah düzeyine uygun olarak milli gelirden pay alabilecekleri hukuki ve fiili şartların sağlanması,

sosyal politikaların temel amacını oluşturmaktadır. Ülkemizde sosyal harcamaların gayrisafi milli hasılaya (GSMH) oranına bakıldığında, OECD ülkeleri arasında Meksika'dan sonra en arka sırada yer aldığı görülmektedir¹. Sosyal yardımların milli gelire oranında OECD ülkeleri 2022 ortalaması %21,2 iken, ülkemizde bu oran %12,4 (2019) olarak gerçekleşmiştir. TÜİK verilerine göre 2022 yılı sosyal koruma harcamalarının GSMH'ye oranın ise %8,6'ya düştüğü görülmektedir². Ülkemiz bu rakamlarla sosyal koruma harcamalarında, OECD ülkeleri arasında Meksika'dan sonra en düşük sosyal koruma harcamaları oranına sahiptir. Dolayısıyla yoksul ve düşük gelirli kesimlerin esasen sosyal devlet ilkesi gereği olarak milli gelirden alması gereken desteği alamadıklarını görüyoruz. Bu rakamlardan çıkartabileceğimiz sonuç herhangi bir gelire sahip olmayan veya elde ettiği gelire hayatını idame etmekte zorlanan en düşük gelir grubunun milli gelirden hak ettikleri adil payı alamadıklarıdır. Raporun birinci bölümünde üzerinde durulan eşitsizlik rakamları da esasen bu sonucu doğrulamaktadır.

Öte yandan refahın adil paylaşımında asla ihmal edilemeyecek aile kurumunun da dikkate alınması zorunludur. Aileye yönelik tehditlerin arttığı ve alternatif aile arayışlarının normalleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde ailenin korunmasının öneminin daha da art-

1 OECD Social Expenditure 2022; (<https://www.oecd.org/en/topics/social-spending.html#:~:text=After%20the%20initial%20rise%20with,estimate%20of%2021%25%20in%202022>) E.T. 20.05.2024

2 TÜİK Sosyal Koruma İstatistikleri, 2000-2022, (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2000-2022-53834#:~:text=Konu%20ile%20ilgili%20detayl%C4%B1%20metodolojik%20a%C3%A7%C4%B1klama%20b%C3%BClten%20ekinde%20yer%20almaktad%C4%B1r.&text=Sosyal%20koruma%20harcamas%C4%B1%202022%20y%C4%B1%C4%B1nda,milyar%2077%20milyon%20TL%20oldu.>), E.T. 20.09.2024

tiği ortadadır. Bu nedenle refahın adil paylaşımında ailenin öncelendiği sosyal politikalar önem kazanmaktadır.

Artan gelir ve refahın, bu gelişmenin, büyümenin aktörleri tarafından adil bir şekilde paylaşılması gerekir. Ancak ülkemizde milli gelirin oluşmasında en büyük katkıyı veren emek kesiminin milli gelirden aldığı payın sürekli azaldığı görünmektedir.

Ortaya çıkan gayri safi milli hasıladan ücretlilerin aldığı oranlara baktığımızda, OECD ortalamasının %55-60 civarında, AB ortalamasının da %65-70 civarında olduğunu görüyoruz³. Ancak ülkemizde gerçekleşen milli hasılanın yalnızca %26,3'ünün ücret gelirlerinden oluştuğunu görmekteyiz⁴. Bu yönüyle çalışan kesimin milli hasıladan Avrupalı meslektaşlarının yaklaşık olarak yarısı hatta daha azı oranında bir pay aldığı görülmektedir.

Çalışanların %50'sinden fazlasının asgari ücretle çalıştığı, istihdamın yalnızca %9'unun bir Toplu İş Sözleşmesinden faydalandığı dikkate alındığında ortaya çıkan tablonun adil bir paylaşımı ifade etmediği açıktır. Aşağıda daha detaylı olarak açıklanacağı üzere, Avrupa ülkelerinde bu oranlara bakıldığında, çalışanların yalnızca %10'unun asgari ücretle çalıştığı ve bir toplu iş sözleşmesinden faydalanan çalışanların ortalama %80 düzeylerinde olduğu görülecektir. Buradan anlaşılıyor ki, işverenler insani çalışma şartları bakımından emek kesimi ile pazarlıktan ziyade kanunların tanıdığı asgari düzeylerle yetinmeyi tercih etmektedirler. Bu nedenle üretilen değerlerin adil bir şekilde paylaşımı için pazarlığa dayalı bir endüstri ilişkiler sisteminin kurulması gerekmektedir. Pazarlığa dayalı bir yapı için ise güçlü bir sendikal yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Zira adil çalışma şartları ve adil ücretin bireysel iş sözleşmeleri ve asgari yasal düzenlemelerle gerçekleştirilemeyeceği iş hukukunun temel kabulleri arasındadır. Adil ve insani bir çalışma düzeninin ancak ve ancak toplu pazarlıklar aracılığıyla gerçekleştirilebileceği ortadadır. Adil bir toplu pazarlık için ise güçlü bir sendikal yapı önem arz etmektedir. Güçlü bir sendikal yapının tesisi için ise, sendikal özgürlüklerin şeklen gerçekleştiği bir hukuki sistemden ziyade çalışanların bu özgürlüklerini hiçbir endişe ve kaygı taşımadan kullanabilecekleri hukuki bir güvenceye sahip olmaları elzemdir. Söz konusu hukuki güvencenin temelini ise gerçek anlamda bir iş güvencesi oluşturmaktadır. Bu nedendir ki iş güvencesi batı iş hukuku literatüründe iş hukukunun merkezi sinir sistemi olarak adlandırılmaktadır.

Raporun ilerleyen bölümlerinde yukarıda özetle belirtilen sorunlara ilişkin olarak detaylı bir inceleme ile OECD ve AB Ülkeleri karşılaştırılması yapılarak, gerek sorunların daha belirgin olarak vurgulanması gerekse de olası çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

3 Karş. OECD Labour Income Share, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b2774f97-en/1/2/6/2/index.html?itemId=/content/publication/b2774f97-en&_csp_=11d9839f3d9224cfd95c-09c235f434d0&itemIGO=oecd&itemContentType=book, erişim, 20.09.2024

4 TÜİK, Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2022

Esasen gelir eşitsizliğinin giderilmesi konusunda birçok vergi, maliye ve sosyal araçlar bulunmakla birlikte, raporun bu bölümünde gelir eşitsizliğini gidermeye yönelik araçlardan ziyade, gelir eşitsizliğini gidermede hedef toplumsal gruplardan hareket edilmektedir. Birinci olarak, gelir eşitsizliğinden en çok etkilenen sosyal grup olarak düşük gelir gruplarının desteklenmesi, hayat standartlarının yükseltilmesi suretiyle eşitsizliğin giderilmesi imkanları incelenecek, daha sonra ise gelir eşitsizliğinin en çok etkilediği aile kurumuna yönelik düzeltme araçları ortaya konulacaktır. Son olarak mevcut gelir eşitsizliğini çok büyük oranda etkileyecek olan sosyal grup olarak çalışanların GSMH'den aldıkları payın artırılması suretiyle eşitsizliğin giderilmesi araçları incelenecektir.

2. Düşük Gelir Gruplarının İnsan Onuruna Uygun Hayat Standartlarının Güvenceye Alınması Suretiyle Gelir Eşitsizliğinin Giderilmesi

2.1. Gelir Eşitsizliği ve Sosyal Devlet

Sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak herhangi bir gelir elde etmeyen ya da elde ettiği gelire geçimini sağlamakta zorluk çeken bireylerin toplum tarafından desteklenmesi zorunlu ve esasen sosyal devletin de en temel görevleri arasındadır. Esasen modern devletin amaçlarından birisi de bireylere onurlu bir hayatı garanti altına almak ve insan onurunu korumaktır. T.C. Anayasasının başlangıç kısmında bu husus 'Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu...' şeklinde vurgulanmıştır. Benzer şekilde Alman Anayasası'nın 1. Maddesi 'İnsan onuru dokunulmazdır. Ona saygı duymak ve korumak bütün devlet organlarının ödevidir' ifadesi ile insan onurunu yüceltmektedir.

İnsanın onurlu bir hayat sürmesinin en temel şartı da kendisi ve ailesinin geçimini sağlayacağı, yoksulluk ve açlıktan endişe duymayacağı bir hayat standardına sahip olmaktır. Bu yönüyle, sosyal devlet ilkesi esasen temelde insan onurunu korumayı hedeflemektedir. Ancak sosyal devlet ilkesine giden yol tamamen bu şekilde insani kaygılarla ortaya çıkmış değildir. Yaşanan yoksulluklar, sefaletler, açlık ve savaşların bir sonucu olarak toplumsal barışı sağlamak amacıyla sosyal devlet fikri doğmuştur. Bu konuda Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan işçi sömürsü, sefalet ve sosyal çatışmalar önemli bir göstergedir.

2.2. Adil Paylaşım Sadece Ahlaki Bir Gereklik Değil Toplumun Bütünü İçin Gerekli ve Zorunludur

Gelir eşitsizliğinin yalnızca eşitsizliğe maruz kalan sosyal kesimi etkilediği yönündeki bir algı toplum için bir yanılısamadan ibarettir. Toplumda gelir eşitsizliğinin artması sadece ekonomik bir gösterge değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara ve toplum yapısının bozulmasına, toplumsal değerlerin aşınmasına da neden olmaktadır.

Richard Wilkinson ve Kate Pickett'in,(Gleichheit ist Glück: Warum gerechte Gesellschaften für alle besser sind; Eşitlik Mutluluktur; Adil Paylaşım Neden Herkes İçin Daha İyidir) adlı çalışmasında ortaya koydukları araştırmalar, sosyal eşitsizliğin yalnızca ekonomik bir sorun olmadığını, aynı zamanda toplum yaşamının neredeyse her alanında çarpan etkisi oluşturarak derin etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Analizleri, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda yalnızca dezavantajlı grupların değil, aynı zamanda genel toplumun da daha sağlıksız, daha yüksek suç oranları ve daha düşük sosyal hareketlilik gibi sorunlardan etkilendiğini göstermektedir⁵.

Çalışmada öne çıkan bir diğer nokta ise, belirli bir maddi refah seviyesinden sonra bir toplumun toplam gelirinin, bireylerin refahı üzerindeki etkisinin gittikçe azalmasıdır. Belirli bir gelir seviyesinden sonra toplumun zenginliğinin değil gelir dağılımının toplumun refahı bakımından daha önemli hale geldiği ortaya konulmaktadır. Wilkinson ve Pickett çalışmalarında, eşitliğin yalnızca ahlaki bir gereklik değil, aynı zamanda tüm bireylerin yaşam kalitesini artırmak için pratik bir zorunluluk olduğunu açıkça göstermektedir.

Eşitsizlik ve Toplumda İşlenen Cinayet Sayıları

Yazarlar, toplumda işlenen cinayet sayısı ile eşitsizlik arasındaki bağlantıyı araştırdıkları çalışmalarında, eşitsizlikle toplumdaki cinayet sayıları arasında doğru orantıya ulaşılmışlardır. Bu nedenle temel tezleri olan toplumun mutluluğu için gelir eşitsizliğinin giderilmesinin ne derece önemli olduğu bu analizle de ortaya konulmuştur.

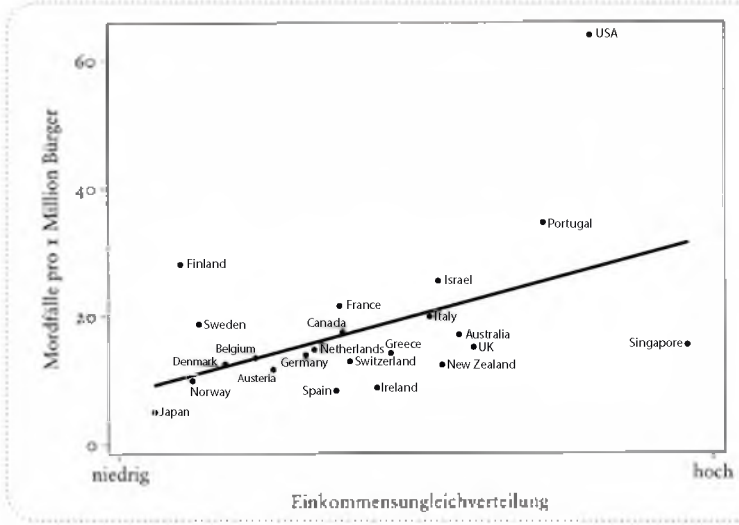
Tablo 1'de gelir eşitsizliğinin (Gini Katsayısı) yüksek olduğu toplumlarda cinayet sayısının daha yüksek olduğu görülmektedir.

5 Wilkinson R, Pickett K., Gleichheit ist Glück: Warum gerechte Gesellschaften für alle besser sind, Berlin 2009.

Tablo/Grafik 1- Eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde cinayet sayısı daha yüksek

In den Ländern mit größerer Ungleichheit gibt es mehr Mordfälle.

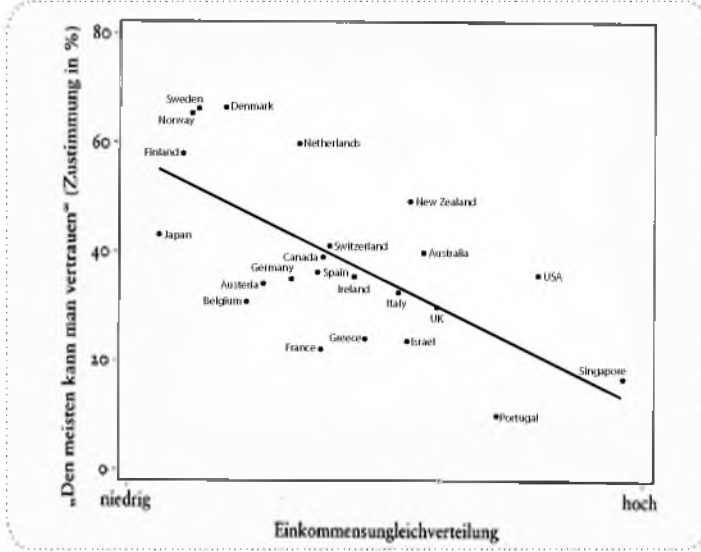
Mordfaelle pro 1 Millionen Bürger; 1 Milyon kişi başına düşen cinayet sayısı
Einkommensungleicheit; Gelir eşitsizliği Niedrig; Düşük Hoch; Yüksek

Eşitsizlik ve Toplumda Bireylerin Birbirlerine Duydukları Güven

Söz konusu çalışmada gelir eşitsizliğinin toplumsal değerler üzerindeki etkisi de araştırılmış ve yine aynı şekilde toplumdaki eşitsizliğin toplumsal değerleri de aşındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Raporda bu konudaki son bir analize daha yer verilmektedir. Tablo 2’de gelir eşitsizliğinin toplumda bireylerin birbirlerine duydukları güvenle ilgisi ölçülmektedir. Buna göre gelir eşitsizliğinin düşük olduğu toplumlarda bireyler arasındaki güven ilişkisi daha yüksek, eşitsizliğin yüksek olduğu toplumlarda ise bireylerin birbirine güvenleri de düşük düzeydedir.

Tablo/Grafik 2- Eşitsizliğin yüksek olduğu toplumlarda bireylerin birbirlerine olan güvenleri daha az

In Ländern mit mehr Gleichheit sind auch mehr Menschen bereit, ihren Mitbürgern zu vertrauen.

Den meisten kann man vertrauen (Zustimmung in %); Vatandaşların çoğunluğuna güvenirim

Einkommensungleicheit; Gelir eşitsizliği Niedrig; Düşük Hoch; Yüksek

Sonuç olarak toplumdaki gelir eşitsizliği sadece eşitsizliğin tarafı olan bireyleri değil toplumun bütünü olumsuz bir şekilde etkilemekte, suç oranlarını artırmakta ve bireylerin bir arada birbirlerine güven içerisinde yaşama değerlerini aşındırmaktadır.

2.3. Gelir Eşitsizliğinin Giderilmesinde Sosyal Yardımlar

Sosyal devlette gelir eşitsizliğinin giderilmesinde ve düşük gelir gruplarının korunmasında en önemli düzeltme aracı bu gruba yapılacak olan sosyal transferlerdir. Bu sosyal transferler aracılığıyla bir yandan düşük gelir gruplarına insan onuruna yaraşır insani hayat standartları sunulurken diğer yandan da toplumdaki gelir eşitsizliği giderilerek, toplumsal barışın tesisi amaçlanır.

Raporun birinci bölümünde ayrıntılı olarak incelenen gelir eşitsizliği ile sosyal yardımlar arasında da oldukça güçlü bir bağın bulunduğu gözlemlenmektedir. Zira gelir eşitsizliği bakımından OECD ülkeleri arasında sondan dördüncü sırada bulunan ülkemiz, sosyal koruma harcamaları bakımından incelendiğinde de gelir eşitsizliğine paralellik göstermektedir. Gelir eşitsizliği sıralamasına sondan dördüncü sırada bulunan Ülkemiz, sosyal koruma harcamalarında ise maalesef sondan ikinci sırada yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda OECD ülkelerinde sosyal koruma harcamalarının GSMH'ye oranları verilmektedir. Buna göre Ülkemiz OECD ülkeleri arasında, sosyal koruma harcamaları bakımından Meksika'dan sonra en düşük orana sahip bulunmaktadır⁶.

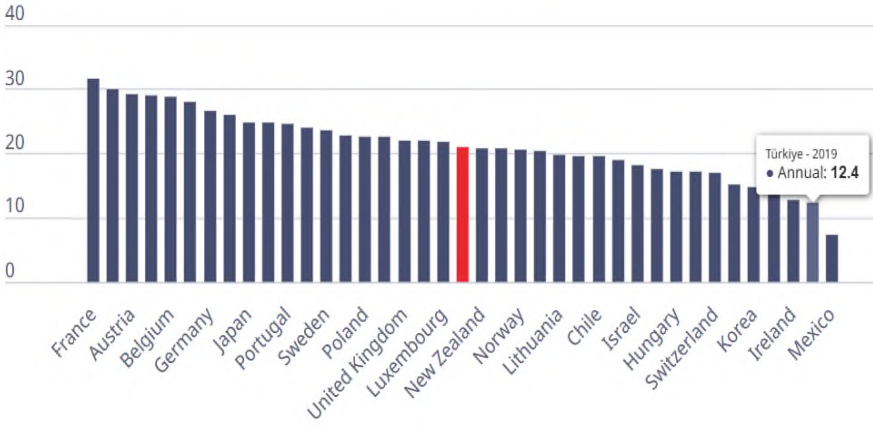
Tabloya göre Fransa %31,6 ile OECD ülkeleri arasında en yüksek orana sahip olurken, %7,4 ile Meksika en düşük orana sahiptir. Meksika'dan sonra en düşük sosyal koruma harcamaları oranına sahip olarak maalesef %12,4 ile ülkemiz gelmektedir. Sosyal koruma harcamaları bakımından OECD ülkeleri ortalaması ise %21,4 olup, ülkemiz hemen hemen ortalamasının yarısı kadar bir orana sahiptir. Esasen bu durum ülkemizde yaşanan bu eşitsizliğin nedenlerinden birisini de göstermektedir. Ülkemizde üretilen GSMH'den yoksul ve düşük gelirli grupların adil bir pay alamadıkları görülmektedir.

Tablo/Grafik 3- OECD Ülkelerinde Sosyal Koruma Harcamaları

Public social spending

Public social expenditure as a percentage of GDP, 2022 or latest year available

■ Annual

Sosyal koruma harcamalarında aynı tablo Avrupa Birliği Ülkeleri ve Avrupa Bölgesi Ülkeleri ile yapılan kıyaslamada da görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Avrupa Birliği ve Avrupa Bölgesi Ülkelerindeki sosyal koruma harcamalarının GSMH'ye oranları verilmektedir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere ülkemiz yine sosyal koruma harcamalarının en düşük olduğu ülke olarak görülmektedir⁷.

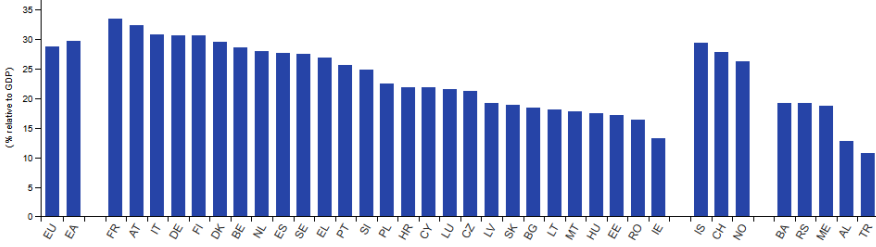
6 OECD Social Expenditure Database, 2022

7 Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_social_benefits, E.T. 12.09.2024

Tablo/Grafik 4- Avrupa Bölgesi Ülkelerde Sosyal Koruma Harcamalarının GSMH'ye Oranı

Expenditure on social protection benefits, 2021

Provisional data: EU, Euro area, France, Italy, Germany, Belgium, Spain, Sweden, Greece, Slovenia, Lithuania, Montenegro and Albania.
Source: Eurostat (online data code: spr_exp_sum)

eurostat

Yukarıdaki tablolardan açıkça görüleceği üzere, Ülkemizde yaşanan gelir eşitsizliğine rağmen, bu eşitsizliği düzeltmeye ve düşük gelir gruplarının refahtan hakkaniyetli bir pay almalarına yönelik olarak atılması gereken en önemli adım olan sosyal transferlerin oranının oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir.

2.4. Refahın Adil Paylaşımında Asgari Geçim Güvencesi

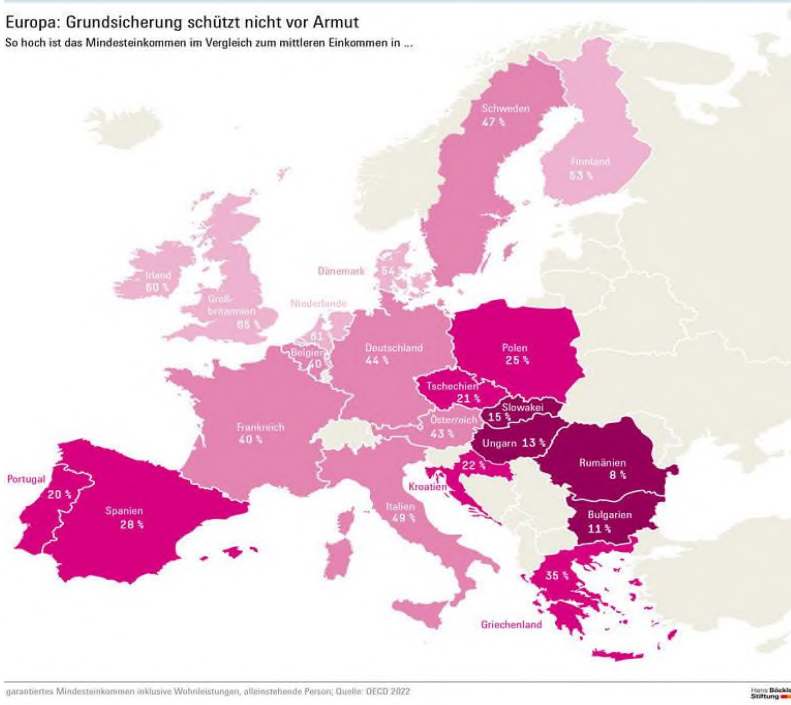
Sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak yoksul ve düşük gelirlili veya herhangi bir gelir olmayan bireylere hayatlarını insan onuruna uygun bir şekilde sürdürebilecekleri asgari bir gelir güvencesi sağlanması zorunludur. Dünyada birçok ülkede değişik şekillerde uygulanan ve farklı isimlerle karşımıza çıkan asgari geçim güvencesi esasen refahın adil paylaşımının da bir gereğidir. Özellikle Avrupa ülkelerinde uygulanan ve miktarları ülkeden ülkeye değişen asgari geçim güvencesi dava edilebilir bir hak olarak düzenlenmesinin arkasında yatan düşünce, insan onurunun korunması ve kamu kaynaklarının adil paylaşımı ilkeleridir.

Ülkemizde yalnızca yaşlı, engelli, dul ve yetimler için öngörölmüş olan bu uygulama maalesef toplumun çok küçük bir kesimini kapsamakta ve eşitsizliği düzeltici etkisi de bu nedenle oldukça zayıftır.

Aşağıdaki tabloda, Avrupa Bölgesi ülkelerinde uygulanmakta olan asgari geçim güvencesi kapsamında bireylere garanti edilen ve dava yoluyla talep edilebilen bir hak olarak düzenlenmiş asgari geçim güvencesi seviyeleri verilmektedir. Tablo, o ülkede bireylere garanti edilen asgari geçim güvencesinin yine o ülkede geçerli olan ortalama ücrete oranını göstermektedir. Tabloya göre örneğin Almanya'da yaşayan herkes yine Almanya'da geçerli olan ortalama ücretin %44'ü tutarında bir asgari geçim güvencesine sahip olup, aradaki fark kadar olan bu miktarda gelir devlet tarafından bireylere ödenmektedir.

Tablo/Grafik 5- Avrupa Bölgesi Ülkelerinde Uygulanan Asgari Geçim Güvencesi Miktarlarının Ortalama Ücrete Oranları

2.5. İşsizlik Harcamaları

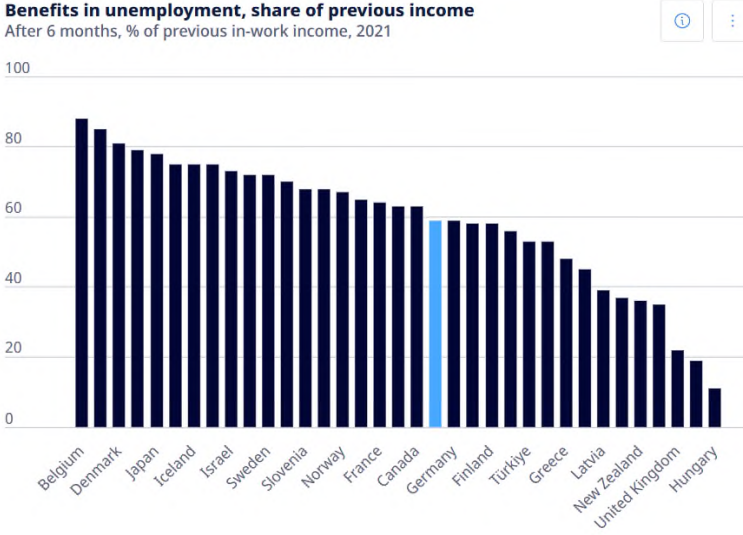
Özellikle bağımlı çalışanların işten çıkartılması ile birlikte uğradıkları gelir kaybının karşılanması amacıyla yapılan işsizlik yardımları da refahın adil paylaşımı bakımından önemli bir göstergedir. İşini kaybeden çalışanların belirli bir süre için mevcut hayat standardına yakın bir standardı devam ettirmeye yetecek bir gelire sahip olması gerekir. Esasen işsizlik sigortalarının temel amacı da bunu sağlamaktır.

OECD ülkelerinde yapılan işsizlik ödemelerinin çalışanların iş kaybindan önceki gelirine oranlarına bakıldığında Ülkemizde işsiz kalan bireylerin ilk altı ayda önceki gelirlerinin yaklaşık %53'ü ile OECD ortalamasında bir gelir elde ederken, işsizliğin onuncu ayından itibaren ise işsizler herhangi bir gelir elde edememektedirler. Ancak OECD ülkelerine baktığımızda, işsizlerin birinci yılın sonunda dahi önceki gelirlerinin ortalama %47'sini almaya devam ettikleri görülmektedir⁸. Bu nedenle ülkemizde de işsizlik sigortasından

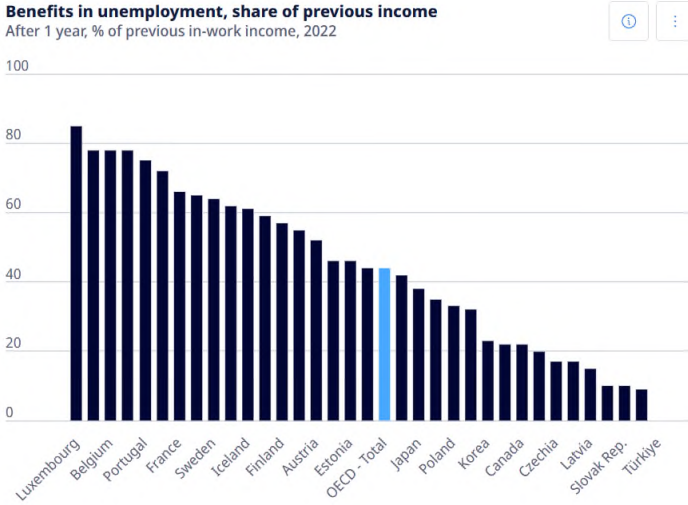
8 OECD Benefits in unemployment, share of previous income, <https://www.oecd.org/en/data/indicators/benefits-in-unemployment-share-of-previous-income.html?oecdcontrol-a2cf-28b226-var6=1YEAR&oecdcontrol-00b22b2429-var3=2021>, E.T. 12.06.2024

yararlanma şartlarının ve süresinin yeniden düzenlenerek, bireylerin daha uzun süre ve daha yüksek bir oranda gelir elde etmelerine imkân tanınması suretiyle işsiz bireylerin de refahtan hakkaniyetli ve adil bir pay almalarının önü açılmalıdır.

Tablo/Grafik 6- OECD Ülkelerinde 6. Ayın Sonunda Ödenen İşsizlik Ödeneklerinin Önceki Gelire Oranı

Tablo/Grafik 7- OECD Ülkelerinde 1. Yılın Sonunda Ödenen İşsizlik Ödeneklerinin Önceki Gelire Oranı

2.6. Ara Sonuç

Ülkemizde özellikle primsiz yardımlar (ihtiyaç sahiplerine yönelik yapılan yardımlar) konusunda maalesef tek bir çatı oluşturulamamış, yardım şartları ve ihtiyaç kriterleri açık ve net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bunun yerine çok sınırlı olarak yapılan merkezi yardımlar dışında, yerel yönetimlerce ve diğer kurum ve vakıflarca yardımlar yapılmaya çalışılmaktadır. Her bir yerel yönetim, kendi kriterlerini, yardım şartlarını ve miktarlarını tamamen kendi inisiyatifi ile belirlemekte ve buna göre yardımlar yapmaktadır. Bu husus yerel seçimlerde çoğunlukla bir istismar aracı olarak kullanılmakta ve vatandaşların siyasal tercihlerinde manipülasyona açık bir alan yaratmaktadır. Tamamen yerel yönetimlerin inisiyatifine dayanan ve hukuken dava edilebilme niteliği olmayan bu yardımların kendisi de eşitlik ilkesini zedelemekte ve bu yardımların etkinliği sorgulanmamaktadır. Bu nedenle, sosyal yardımların merkezi bir sistemle kontrol edilebileceği, şartlarının ve miktarlarının açık ve objektif bir şekilde belirlendiği ve hepsinden önemlisi dava edilebilir sosyal haklar olarak bir bütün halinde yasal bir dayanağa kavuşturulması gerekir. Bu konuda birçok AB üyesi Ülkelerde uygulanan asgari geçim güvencesi, kira yardımı ve diğer ayni ve nakdi yardım sistemleri iyi uygulama örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Aile Politikaları Aracılığıyla Refahın Adil Paylaşımı

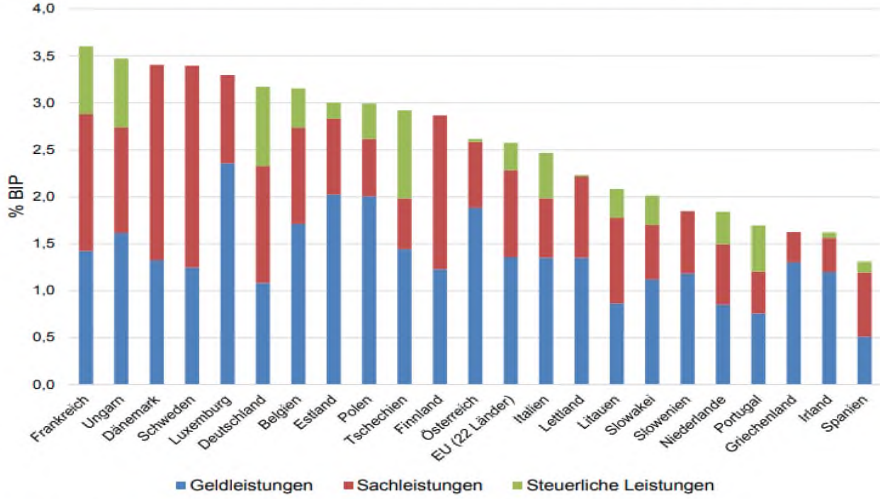
Günümüzde aileye yönelik tehditlerin arttığı, alternatif aile modellerinin tartışıldığı⁹, doğum oranlarının düştüğü, evlenme oranlarının azalıp, boşanma oranlarının arttığı bir dönemde ailenin korunması ve ailelerin refahtan aldıkları payın artırılması, toplumun sağlıklı olarak varlığını devam ettirebilmesi bakımından zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle aileyi korumaya yönelik olarak etkin sosyal politikaların geliştirilmesi ve uygulanması zorunludur. Aile politikaları oluşturulurken elbette yalnızca aileye sağlanan sosyal yardımlar tek başına yeterli olmayacaktır. Ancak raporumuz sadece aileye yönelik sosyal yardımlar ve desteklerle sınırlı tutulmuştur. Aileye yönelik sosyal koruma harcamalarına bakıldığında bu konuda da ülkemizde maalesef aileye yönelik sosyal koruma harcamalarının minimum düzeyde gerçekleştiğini görmekteyiz.

Aşağıdaki tabloda AB Ülkelerinde aileye yönelik yapılan sosyal koruma harcamalarının GSMH'ye oranı görülmektedir. Tablo AB Ülkelerinde aileye yönelik olarak gerçekleştirilen, ayni, nakdi ve vergi kolaylıkları yoluyla sağlanan bütün destekleri ayrı ayrı göstermektedir¹⁰. Tabloya göre Fransa aileye yönelik desteklerde %3,6 ile ilk sırada yer alırken, İspanya %1,4'le son sırada yer almaktadır. AB ortalamasında ise GSMH'nin %2,6'sının aile desteklerine ayrıldığı görülmektedir.

9 Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?, İstanbul, 2014

10 Sonja Dörfler-Bolt, Andreas Baierl; Entwicklung öffentlicher Ausgaben für Familien in 22 EU-Ländern, Viyana, 2022

Tablo/Grafik 8- Türlerine Göre Aileye Yönelik Kamu Harcamalarının GSMH'ye Oranı**Abbildung 2: Öffentliche Ausgaben für Familien nach Leistungsart in % des BIP EU-22, 2017**

Quelle: OECD Family Database 2017

Geldleistungen; Nakdi Yardımlar Sachleistungen; Ayni Yardımlar
Steuerliche Leistungen; Vergi Kolaylıkları Yoluyla Sağlanan Yardımlar

Ülkemize bakıldığında, aşağıdaki tabloda TÜİK (www.tuik.gov.tr) verilerine göre aile harcamalarının GSMH'ye oranının yalnızca %0,5 olduğu görülmektedir. Söz konusu oranın AB Ülkeleri ortalaması olan %2,6'nın beşte birinden daha az olduğu gerçeği karşısında ülkemizde aileye yönelik olarak yapılan sosyal koruma harcamalarının ne denli yetersiz olduğu ortadadır.

Tablo/Grafik 9- TÜİK Verilerine Göre Aile Harcamalarının GSMH'ye Oranı**Sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranı (%), 2021, 2022**

	2021 ^(r)	2022
Sosyal koruma harcamaları toplamı	10,9	8,4
İdari masraf ve diğer harcamalar	0,2	0,1
Sosyal koruma yardımları toplamı	10,7	8,2
Hastalık/sağlık bakımı	3,3	2,6
Engelli/malul	0,3	0,3
Emekli/yaşlı	4,9	3,8
Dul/yetim	1,2	1,0
Aile/çocuk	0,5	0,5
İşsizlik	0,4	0,1
Sosyal dışlanma b.y.s	0,1	0,1

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(r) İlgili yıl verileri idari kayıtlar ve GSYH güncellenmesi nedeniyle revize edilmiştir.

3.1. Aileye Duyarlı Vergi Politikaları

Vergilendirmede aile yükümlülüklerinin dikkate alınması ve vergi matrahı ile vergi oranlarının söz konusu yükümlülüklerle uygun olarak belirlenmesi, ailenin ve toplumun geleceği bakımından önemli bir olgudur. Aile değerlerinin sürekli olarak erozyona maruz kaldığı bir ortamda, aile yükümlülüklerinin göz ardı edilerek her bir çalışanın aile fertlerinin bağımsız olarak vergiye tabii tutulması, vergi adaleti ile bağdaşmayacağı gibi, devletin Anayasada belirlenen Ailenin Korunması yükümlülüğüne de aykırılık teşkil edecektir. Öte yandan bu yönde geliştirilecek politikalar, bireyler nezdinde aileye verilen değeri ve kutsiyeti hatırlatıcı etkiye sahip olacaktır.

Bekâr ve çocuksuz bir çalışan ile evli ve/veya çocuklu çalışan kimselerin aynı oranda vergiye tabii tutulmaları, öncelikle vergi adaleti bakımından kabul edilemez. Zira bekâr ve çocuksuz çalışan ile evli ve/veya çocuk sahibi çalışanların giderleri arasında önemli farklar olacağı açıktır. Vergilendirmede bu yükümlülüklerin etkin bir şekilde dikkate alınmaması öncelikle vergi adaleti ile bağdaşmamaktadır. Vergi adaleti aynı durumda olanların aynı vergilendirme usulüne, farklı durumda olanların ise farklı vergilendirme usulüne tabii kılınmalarını gerektirir.

Aile yükümlülüklerinin vergilendirmede ne derece etkin olduğu konusu OECD tarafından 2023 yılında yayınlanan uluslararası vergi yükü araştırmaları raporunda¹¹ çok açık olarak görülmektedir. Söz konusu rapor incelendiğinde vergi sistemlerinin tamamen aile yükümlülüklerinin dikkate alınarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde ülkelerin son 20 yıl içerisinde giderek artan oranda vergi ve sosyal güvenlik primlerini aile yükümlülüklerine göre düzenledikleri görülmektedir.

OECD vergi istatistiklerinde vergi yükleri hesaplanırken;

- Bekar ve çocuksuz çalışanların,
- Evli, eşi çalışan ve iki çocuklu aile fertlerinin,
- Evli, eşi çalışmayan ve iki çocuklu aile fertlerinin vergi takozları ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Söz konusu istatistiklere bakıldığında yukarıda zikredilen her bir grubun vergi ve sosyal kesintilerden oluşan yükleri (vergi takozu) arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Ancak ülkemiz rakamlarına bakıldığında bu üç grup çalışanların vergi yükleri arasında hiçbir farkın bulunmadığı gözlenmektedir. Oysaki ailenin korunması ve teşviki bakımından aile yükümlülüklerine göre bir vergi sisteminin elzem olduğu açıktır.

OECD 2023 yılı Vergi Raporunda, 2022 yılında bazı ülkelerde ortalama kazanç elde eden bireylerin aile yükümlülüklerine göre vergi ve sosyal kesintilerden oluşan yükleri aşağıda görülmektedir. Buna göre çalışanların vergi takozu birçok ülkede aile durumuna göre yaklaşık olarak yarı oranında azalmasına rağmen, ülkemizde vergi takozunun aile yükümlülüklerine karşı hiçbir tepki vermediği görülmektedir.

11 OECD Taxing Wages 2023

Tablo/Grafik 10- OECD Ülkelerinde Vergi Takozu¹²

	Bekar (çocuksuz) (%)	Evli, eşi çalışan ve 2 çocuklu (%)	Evli, eşi çalışmayan ve 2 çocuklu (%)	2 Çocuklu Tek Ebeveyn
Belçika	53	48,8	37,8	29,6
Almanya	47,8	43,2	32,9	28,4
Fransa	47	44,1	39,2	20,2
İtalya	45,9	41,4	34,9	26,1
Finlandiya	43,1	41,2	39,2	27,3
Slovenya	42,8	38,7	28,9	16,1
İsveç	42,4	39,9	37,5	32,2
Portekiz	41,9	39,7	31,6	25,7
Lüksemburg	40,4	34,4	20,1	13,9
İspanya	39,5	38,2	34,4	25,5
Türkiye	37,2	37,2	37,2	37,2
Litvanya	38,2	33,8	29,5	20,7
Meksika	20,4	20,4	20,4	20,4
Costa Rika	29,2	29,2	29,2	29,2
OECD ortalaması	41,2	31,6	25,6	16,6

Yine aynı şekilde OECD 2023 Vergi Raporunda aile yükümlülüklerini hiç dikkate almayan ülke olarak Türkiye, Meksika ve Costa Rika gösterilmektedir ki, bu durum Meksika ve Costa Rika için, vergi takozunun genel olarak zaten düşük olması (%20, %29) ile açıklanmaktadır. Dünyada eşitsizliğin en yüksek olduğu ülkelerle, aile duyarlılığının en düşük olduğu ülkelerin aynı olması bu anlamda düşündürücüdür.

Yukarıda ki tablodan açıkça görüleceği üzere ülkeler vergi sistemlerini ailenin korunması ve teşvik edilmesi üzerine oluşturmaktadırlar. Aile yükümlülüklerine orantılı olarak vergi ve sosyal güvenlik primleri de azalmaktadır. Özellikle tek eşin çalıştığı çocuklu aileler üzerindeki kesinti yükünün bekar bir çalışana oranla ortalama %20-30 oranda aileler lehine azaldığı görülmektedir. Bu fark iki çocuklu tek ebeveynlerde çok daha artmaktadır. Bu nedenle vergi politikaları geliştirilirken bireylerin aile yükümlülüklerinin (evli, çocuk sahibi olmaları) de etkin bir şekilde dikkate alındığı modeller tercih

12 OECD Taxing Wages 2023 verileri ile oluşturulmuştur; https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/taxing-wages_20725124, E.T. 15.09.2024

edilmelidir. Bu konuda Federal Almanya Vergi Sisteminde olduğu gibi, eşlere, hane halkı geliri üzerinden veya bireysel gelirleri üzerinden vergilendirme konusunda tercih hakkı tanınması bir alternatif olarak düşünülebilir.

Örneğin, eşlerden sadece birisinin çalıştığı bir ailede hane gelirinin 40.000 TL olduğu kabul edildiğinde; eşlerin bireysel gelirleri ($40.000/2 =$) 20.000 TL olarak kabul edilerek, vergi oranları her bir eş için 20.000 TL matrah üzerinden hesaplanmaktadır. Böylelikle eşi çalışmayan ya da eşlerden birisinin düşük gelir elde ettiği ailelerin vergi yükleri önemli ölçüde azalmakta ve çalışanlar yüksek vergi oranlarına tabii olmaktan kurtulmaktadır.

Yine aynı şekilde çalışanların birtakım giderlerini indirim konusu yapılabilmesi de mümkün olabilmektedir. Örneğin her bir mükellef fatura ya da belgeye bağlı olmaksızın bazı giderleri götürü olarak indirim konusu yapabilmektedir. Bunun dışında bekar mükellefler için 11.604 Euroya kadar, evli çiftler için (11.604×2) 23.208 Euro kadar gelirler vergiden muaf tutulmuştur. Ayrıca ebeveynlerin, her bir çocuk için de 6.024 Euro tutarında gelirleri vergiden muaf tutulmuştur. Buna ilave olarak ailelerin gelirlerinden 2.928 Euro'luk kısmı da çocukların eğitim ve bakım giderleri için vergiden muaf tutulmaktadır. İşte bu nedenle bekar ve çocuksuz bir çalışan ile evli ve iki çocuğu bulunan bir çalışanın vergi takozları arasında %50'ye yakın bir fark oluşmaktadır¹³.

Bu nedenle refahın adil paylaşımı ve ailenin korunması için tıpkı hemen hemen bütün OECD ülkelerinde uygulandığı gibi aile yükümlülüklerini dikkate alan vergi politikalarının geliştirilmesi gerekir.

3.2. Nesiller Arası Bağın Güçlendirilmesine Yönelik Sosyal Politikalar

Yoğun çalışma süreleri ve ebeveynlerin her ikisinin de çalışması nedeniyle ailelerin çocuklarla ve aile büyükleri ve yakınları ile geçirdikleri zaman azalmakta, gittikçe küçük aile modeline geçilmekte, böylelikle bireyler toplumda yalnızlaşmakta, nesiller arası bağ tamamen kopmakta ve bireyler kendilerini herhangi bir bütüne ait hissedememektedirler. Bunun sonucu olarak ruhsal hastalıklar, yalnızlık ve depresyon artmaktadır.

Bu kapsamda nesiller arası bağın güçlendirilmesine yönelik olarak AB Ülkelerinde aile politikalarına bakıldığında karşımıza çıkan önemli bir düzenleme olarak 20 Haziran 2019 tarihli 2019/1158 sayılı Ebeveynlerin ve Yakınlarına Bakan Kimselerin İş ve Aile Yaşamlarının Uyumlaştırılmasına Dair Direktif çıkmaktadır. 2010 tarihli aynı yöndeki direktifi yürürlükten kaldıran bu düzenleme ile, çalışan ya da bir yakınına bakmak zorunda kalan kişinin iş yaşam dengesini sağlamaya yönelik olarak Avrupa Birliği içerisinde asgari standartların getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

13 Bkz. Almanya Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan; <https://www.bmf-steuerrechner.de/>

Direktifin içeriğine bakıldığında öne çıkan düzenlemeler olarak;

Babalık İzni	- Çocuk doğumunda 10 iş günü izin. - Ücret: En az hastalık izni ücreti kadar.
Ebeveyn İzni	- Her ebeveyn için 4 ay izin. - 2 ay ücretli ve devredilemez. - Esnek talep edilebilir.
Bakım İzni	- Yılda en az 5 iş günü. - Hasta veya desteğe ihtiyaç duyan bir kişiyi destekleme hakkı.
Esnek Çalışma Düzenlemeleri	- 8 yaş altı çocuk sahibi ebeveynler ve bakım yükümlülüğü olanlar için esnek ve kısmi çalışmaya geçme hakkı.

gibi izin ve sosyal hakların yer aldığı görülmektedir. Esasen Avrupa Birliği'nin kurucu üyesi ülkelerde yukarıda talep edilen hakların çok daha ilerisinde düzenlemeler zaten mevcut olup, bu yönüyle direktifin Birliğe daha sonra katılan Üye Ülkelerdeki uygulamaların iyileştirilmesini amaçladığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda, çeşitli AB ülkelerinde çalışmakta olan ebeveynlere tanınan çocuk bakımı için öngörülen izin süreleri (Elternzeit) ve bu izin süresince ebeveynlere ödenen bakım ücretleri gösterilmektedir. Çocuklarının bakımı için işyerinden ayrılan çalışanlara devlet tarafından belirli bir süre boyunca kazanç kayıplarını dengelemek üzere son kazançlarının belirli bir oranında ödemeler yapılmaktadır.

Tablo/Grafik 11- Bazı Avrupa Ülkelerinde Ebeveyn İzin Süreleri ve Bakım Ücretleri¹⁴

Ülke	Ebeveyn İzin Süresi	Bakım Ücreti (Kazanca Oranı)
Almanya	14 ay (ebeveynler arasında paylaşılabilir)	%65 (üst sınır: ayda 1.800 EUR)
Fransa	12 ay (ebeveynler arasında paylaşılabilir)	Ortalama %70 (gelire bağlı olarak değişir)
İsveç	480 gün (her ebeveyn için 240 gün)	İlk 390 gün için %80, kalan süre için sabit bir oran
Norveç	49 hafta (%100 ücret) veya 59 hafta (%80 ücret)	Seçilen süreye göre %100 veya %80
Avusturya	24 ay (transfer edilebilir)	Ortalama %80, farklı ödeme modelleri mevcut
İtalya	10 ay (ebeveynler arasında paylaşılabilir)	%30

14 Tablo online kaynaklar kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bunun dışında, çocuk bakımı için işinden ayrılarak çocuklarına kendisi bakmak isteyen ebeveynlerin çalışmaksızın çocuk bakımı için geçirmiş oldukları sürelerin de birçok ülkede herhangi bir prim karşılığı olmaksızın sigortalılık süresine dahil edildiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda örneğin Almanya için çocuk sayısı sınırı olmaksızın, her bir çocuk için 3 yıllık süre sigortalılık süresine dahil edilmekte, bu haktan yararlanmak isteyen ebeveynin çocuğun doğumundan önce sigortalı olup olmadığının da herhangi bir önemi bulunmamaktadır¹⁵.

3.3. Aile İçin Daha Fazla Zaman - İnsani Çalışma Süreleri

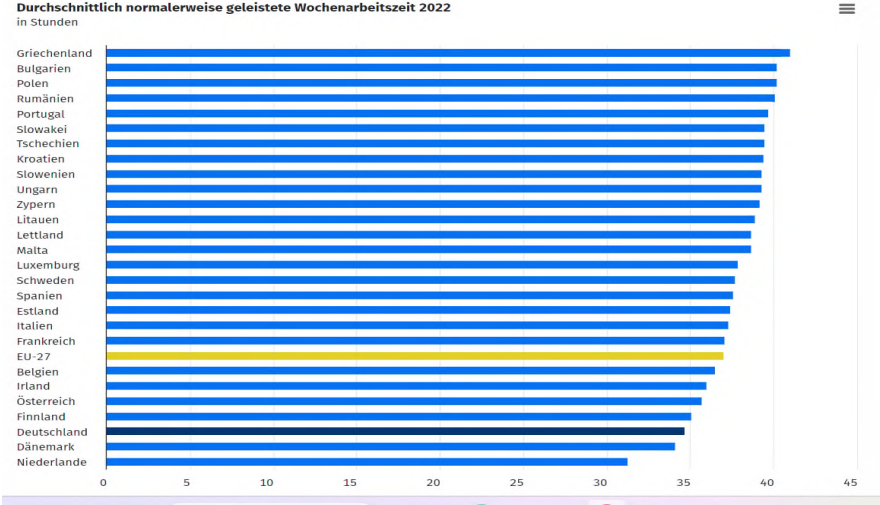
Endüstri toplumlarında 20. yüzyılın ikinci yarısından özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bu husus dikkate alınarak çalışma şartları aile lehine yeniden düzenlenmeye başlamış ve 1950'li yıllardan sonra haftalık çalışmalar 5 işgününe indirilmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak haftalık çalışma süreleri de 40 saate çekilmiştir. Artan refah düzeyine bağlı olarak bugün gelinen noktada haftalık işgünü sayısının birçok gelişmiş ülkede 4 güne indirilmesi tartışılmaktadır. Yine aynı şekilde Avrupa ülkelerinde haftalık ortalama çalışma süresinin de 36-38 saate indirildiği gözlemlenmektedir. Cumhuriyetin ilanından bu yana Ülkemizin kat etmiş olduğu refah seviyesi ortada iken, ülkemizdeki çalışma süreleri geçen yüzyıl içerisinde hiçbir değişikliğe uğramamış, yüzyıldır çalışma süreleri haftalık 6 gün ve 45-48 saat olarak sabit kalmıştır.

Artan trafik yoğunluğu nedeniyle yolda geçen sürelerinde dikkate alındığında, haftalık 6 gün çalışma esasında ailelerin çocuklarına ayırabilecekleri hemen hemen hiç zaman kalmamakta ve bu durumda yukarıda sayılan sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla daha fazla ve nitelikli zaman geçirebilmesi bakımından ülkemizde 100 yıldır aynı şekilde uygulanan çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda, Avrupa Birliği Ülkelerinde uygulanmakta olan ortalama çalışma süreleri gösterilmektedir. Yunanistan haftalık ortalama 40 saat çalışma süresi ile en yüksek ülke olurken, haftalık 32 saat ortalama çalışma süresi ile ortalama çalışma süresi en düşük ülke olarak Hollanda karşımıza çıkmaktadır. AB üye ülkelerinin toplam ortalama çalışma süresi ise 37 saat olarak görülmektedir.

15 https://www.deutsche-rentenversicherung.de/DRV/DE/Rente/Familie-und-Kinder/Kindererziehung/kindererziehung_node.html, E.T.20.09.2024

Tablo/Grafik 12- AB Ülkelerinde Ortalama Haftalık Çalışma Süreleri¹⁶.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, AB ülkelerinin tamamında, haftalık iş günü 5 gün olacak şekilde bir çalışma düzeni kurularak ailenin güçlendirilmesine yönelik olarak aileye daha fazla zaman ayrılmıştır. Bu bağlamda öncelikle haftalık çalışma süresinin 40 saate indirilerek haftalık işgünü sayısının da beş işgününe indirilmesinin yolu açılmalıdır.

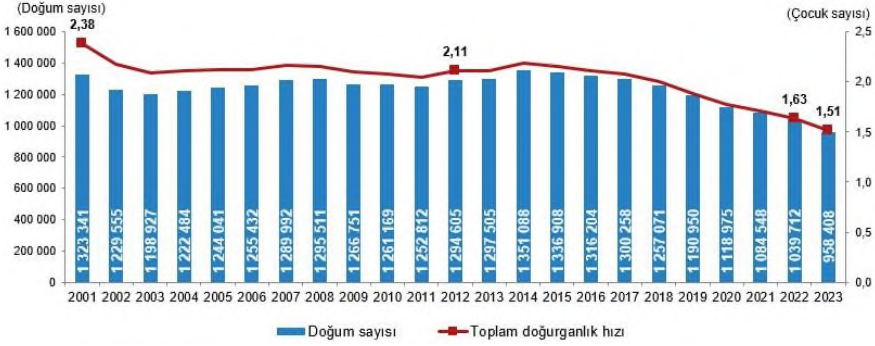
3.4. Çocuğun Refahının Korunmasına ve Artırılmasına Yönelik Politikalar

Sağlıklı bir aile yapısı ve sağlıklı bir toplum için öncelikle çocuğun refahının güvence altına alınmasının devletin sorumluluğunda ve güvencesinde olduğunun kabul edilerek, çocuğun refahının sağlanmasına yönelik her türlü tedbirin alınması gerekir.

Aşağıda TÜİK tarafından hazırlanan istatistikten de anlaşılacağı üzere ülkemizde doğurganlık oranları giderek azalmakta ve bugün itibarı ile ülkemizde doğum oranı 1,51 ile en düşük seviyeye gerilemiştir.

16 DeStatistik, Europa in Zahlen, https://www.destatis.de/Europa/DE/Thema/Bevoelkerung-Arbeit-Soziales/Arbeitsmarkt/Qualitaet-der-Arbeit/_dimension-3/01_woechentliche-arbeitszeitl.html#:~:text=2022%20arbeiteten%20Vollzeiterwerbst%C3%A4tigen%20in%20der,Erwerbst%C3%A4tigen%20damit%2037%2C0%20Stunden., E.T.14.09.2024

Tablo/Grafik 12- Ülkemizde Doğurganlık Oranları (TUIK)

Doğurganlık oranlarının AB Ülkeleri ile karşılaştırılmasında, ülkemizdeki genç nüfus avantajının ortadan kalkmakta olduğunu, doğurganlık oranı bakımından AB ortalamasına yaklaştığı ve doğurganlık oranındaki yavaşlama hızının birçok AB Ülkesinden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda yıllara göre çeşitli ülkelerde doğurganlık oranları görülmektedir. Tablo incelendiğinde ülkemizde doğum oranının giderek azaldığı ve bazı AB ülkelerinin de altına düştüğü görülmektedir. Yine tablodan çıkartılacak önemli bir sonuçta, 2000’li yıllarda 2,38 olan doğum oranının giderek azalarak bugün 1,53’e gerilemesine rağmen birçok AB Ülkesinde tersine bir trend yaşandığıdır. Avrupa’da, 2000’li yıllardan itibaren uygulanan güçlü aile politikaları sayesinde kimi ülkelerde doğurganlık oranlarındaki düşüş trendi tersine çevrilerek doğurganlık oranlarında artış gözlemlenmiş (Örn. Almanya, İsveç, Macaristan), bazı ülkelerde ise doğurganlık oranındaki düşüş hızı oldukça yavaşlatılmıştır.

Tablo/Grafik 13- Çeşitli Ülkelerde Yıllara Göre Doğurganlık Oranları¹⁷

Total fertility rate, 1960–2022
(live births per woman)

	1960	1970	1980	1990	2000	2002	2012	2019	2020	2021	2022
EU (°)						1.43	1.54	1.53	1.51	1.53	1.46
Belgium	2.54	2.25	1.68	1.62	1.67	1.67	1.80	1.60	1.55	1.60	1.53
Bulgaria (°)	2.31	2.17	2.05	1.82	1.26	1.21	1.50	1.58	1.56	1.58	1.65
Czechia (°)	2.09	1.92	2.08	1.90	1.15	1.15	1.45	1.71	1.74	1.83	1.64
Denmark	2.57	1.95	1.55	1.67	1.77	1.74	1.73	1.70	1.68	1.72	1.55
Germany					1.38	1.35	1.41	1.54	1.53	1.58	1.46
Estonia	1.98	2.17	2.02	2.05	1.36	1.32	1.56	1.66	1.58	1.61	1.41
Ireland	3.78	3.85	3.21	2.11	1.89	1.94	1.98	1.71	1.63	1.78	1.54
Greece	2.23	2.40	2.23	1.39	1.25	1.25	1.34	1.34	1.39	1.43	1.32
Spain			2.22	1.36	1.22	1.23	1.32	1.23	1.19	1.19	1.16
France					1.89	1.90	2.01	1.86	1.83	1.84	1.79
Croatia (°)						1.46	1.51	1.47	1.48	1.58	1.53
Italy (°)	2.40	2.38	1.64	1.33	1.26	1.25	1.43	1.27	1.24	1.25	1.24
Cyprus				2.41	1.64	1.57	1.39	1.33	1.36	1.39	1.37
Latvia					1.25	1.22	1.44	1.61	1.55	1.57	1.47
Lithuania		2.40	1.99	2.03	1.39	1.29	1.60	1.61	1.48	1.36	1.27
Luxembourg (°)	2.29	1.97	1.50	1.60	1.76	1.66	1.57	1.34	1.36	1.38	1.31
Hungary (°)	2.02	1.98	1.91	1.87	1.32	1.31	1.34	1.55	1.59	1.61	1.56
Malta			1.99	2.02	1.68	1.48	1.42	1.14	1.13	1.13	1.08
Netherlands	3.12	2.57	1.60	1.62	1.72	1.71	1.72	1.57	1.54	1.62	1.49
Austria	2.69	2.29	1.65	1.46	1.36	1.33	1.44	1.46	1.44	1.48	1.41
Poland (°)				2.06	1.37	1.31	1.33	1.44	1.39	1.33	1.29
Portugal (°)	3.16	3.01	2.25	1.56	1.55	1.45	1.28	1.43	1.41	1.35	1.43
Romania			2.43	1.83	1.31	1.27	1.52	1.77	1.80	1.81	1.71
Slovenia				1.46	1.26	1.21	1.58	1.61	1.59	1.64	1.55
Slovakia	3.04	2.41	2.32	2.09	1.30	1.20	1.34	1.57	1.59	1.63	1.57
Finland	2.72	1.83	1.63	1.78	1.73	1.73	1.80	1.35	1.37	1.46	1.32
Sweden		1.92	1.68	2.13	1.54	1.57	1.91	1.71	1.67	1.67	1.53
Iceland		2.81	2.48	2.30	2.08	1.95	2.04	1.74	1.72	1.82	1.59
Liechtenstein					1.57	1.52	1.51	1.48	1.46	1.53	1.47
Norway		2.50	1.72	1.93	1.85	1.78	1.85	1.53	1.48	1.55	1.41
Switzerland	2.44	2.10	1.55	1.58	1.50	1.38	1.52	1.48	1.46	1.52	1.39
Montenegro							1.72	1.77	1.75	1.76	
Moldova							1.28				
North Macedonia (°)					1.88	1.80	1.51	1.34	1.31	1.44	
Albania						1.90	1.71		1.34	1.31	1.21
Serbia (°)					1.48	1.57	1.45	1.52	1.48	1.52	1.59
Türkiye							2.09	1.88			1.63
Georgia								2.02	1.98	1.98	1.83

AB Ülkelerinde özellikle 2000'li yıllardan sonra aileye yönelik destekler artırılarak geniş kapsamlı aile politikaları yürürlüğe konulmuştur. Aile politikalarında güdülen en önemli amaçlardan birisi de çocuğun refahının korunması ve artırılması olarak belirlenmektedir¹⁸. Bu kapsamda önemli araçlardan birisi hemen hemen bütün AB Ülkelelerinde uygulama alanı bulan çocuk parası (Kindergeld) uygulamasıdır. Bazı AB Ülkelelerinde çocuk parası uygulamaları tarafımızdan genel olarak AB Komisyonu sayfalarında ve açık kaynaklardan faydalanılarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

17 Eurostat: Total Fertility Rate, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:T1Total_fertility_rate,_1960%E2%80%932022_\(live_births_per_woman\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:T1Total_fertility_rate,_1960%E2%80%932022_(live_births_per_woman).png), E.T.12.09.2024

18 Bujard, Martin, Ziele der Familienpolitik, <https://www.bpb.de/themen/familie/familienpolitik/194572/ziele-der-familienpolitik/>, E.T. 15.09.2024

Tablo/Grafik 14- Bazı Avrupa Ülkelerinde Çocuk Yardımları

Ülke	Çocuk Yardımı (Aylık)	Ek Yardımlar
Almanya	Her bir çocuk için 250 €	Düşük gelirli aileler için ekstra teşvikler (örneğin, eğitim yardımları), Ücretsiz Kreş imkânı
Fransa	Ortalama 132-170 € (2 çocuklu aileler için)	Kreş ve Bakıcı ücreti destekleri
Avusturya	Çocuk başına 114-165 € arasında	Doğum sonrası ödenek ve eğitim teşvikleri
İtalya	Ortalama 50-250 € arasında	Eğitim ve okul desteği, engelli çocuklar için özel destek
İsveç	Çocuk başına yaklaşık 125 € (genel oran)	Çocuk bakımı ve sağlık harcamaları için ek destekler
Polonya	Tüm çocuklar için sabit 500 PLN (yaklaşık 110 €)	İkinci ve daha fazla çocuk için artan destek

Tabloda da görüleceği üzere çocukların refahının korunması kapsamında ailelere destek olarak çocuk parası ödemeleri ve diğer ek yardımlarla birlikte ailelere önemli katkılar sağlamaktadır. Çocukların refahının desteklenmesi alanında güçlü sosyal politikalara sahip olan Almanya örneğine baktığımızda, yıllara göre çocuk parasının ve ailelere sağlanan vergi muafiyetlerinin arttığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Almanya'da yıllara göre çocuk parası tutarları ve çocuk başına vergi muafiyet miktarları gösterilmektedir.

Tablo/Grafik 15- Almanya'da Çocuk Parası ve Çocuk Başına Vergiden Muaf Tutulan Miktarlar (1998-2024)¹⁹

■ Höhe von Kindergeld und Kinderfreibeträgen 1998 - 2024

	Jährlicher Kinderfreibetrag (je Kind in €)			Monatliches Kindergeld in €			
	insgesamt	Kinderfreibetrag	Freibetrag für Betreuung/Erziehung/Ausbildung	1. Kind	2. Kind	3. Kind	4. u. weitere Kinder
1998	3.534	3.534	-	112	112	153	179
1999	3.534	3.534	-	128	128	153	179
2000	5.080	3.534	1.546 ¹⁾	138	138	153	179
2001	5.080	3.534	1.546 ¹⁾	138	138	153	179
2002	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2003	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2004	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2005	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2006	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2007	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2008	5.808	3.648	2.160	154	154	154	179
2009	6.024	3.864	2.160	164	164	170	195
2010	7.008	4.368	2.640	184	184	190	215
2011	7.008	4.368	2.640	184	184	190	215
2012	7.008	4.368	2.640	184	184	190	215
2013	7.008	4.368	2.640	184	184	190	215
2014	7.008	4.368	2.640	184	184	190	215
2015	7.152	4.512	2.640	188	188	194	219
2016	7.248	4.608	2.640	190	190	196	221
2017	7.356	4.716	2.640	192	192	198	223
2018	7.428	4.788	2.640	194	194	200	225
2019	7.620	4.980	2.640	204 ²⁾	204 ²⁾	210 ²⁾	235 ²⁾
2020	7.812	5.172	2.640	204	204	210	235
2021	8.388	5.460	2.928	219	219	225	250
2022	8.548	5.620	2.928	219	219	225	250
2023	8.952	6.024	2.928	250	250	250	250
2024	9.312	6.384	2.928	250	250	250	250

¹⁾ Für Kinder unter 16 Jahren.

²⁾ Ab 07/2019

Quelle: Bundesministerium der Finanzen

Jährlicher Kinderfreibetrag (je Kind); Çocuk başına yıllık vergiden muaf tutar
 Monatliches Kindergeld; Aylık çocuk parası, Insgesamt;
 Toplam Kinderfreibetrag; Çocuk başına vergiden muaf tutar,
 Kind; Çocuk Freibetrag für Betreuung/Erziehung Ausbildung;
 Çocuğun bakımı eğitim ve öğrenim için vergiden muaf tutarlar

19 Bundesministerium der Finanzen (Almanya Maliye Bakanlığı verileri), Sozialpolitik aktuell: Das Informationsportal zur Sozialpolitik - Sozialpolitik aktuell: Das Informationsportal zur Sozialpolitik, E.T. 15.09.2025

Görüleceği üzere, 2024 yılında Almanya’da her bir çocuk için ailelere aylık 250 Euro destek sağlanmakta ve aile gelirlerinin çocuk başına 9.312 Euro tutarındaki gelirleri ile her bir çocuk için 2.928 Euro tutarındaki gelirleri vergiden muaf tutulmaktadır. Bunun dışında çocuklara sağlanan ücretsiz kreş imkanları da önemli bir destek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde mevcut sistemde maalesef memurlara sağlanan çok küçük miktardaki çocuk yardımı ödemeleri göz ardı edilirse, ailelere bu yönde herhangi bir desteğin sağlanmadığı, vergi politikalarında çocuk sahibi olmanın herhangi bir şekilde dikkate alınmadığı, herhangi bir kreş yardımının da söz konusu olmadığı görülmektedir.

3.5. Ara Sonuç

Refahın adil paylaşımı bakımından güçlü aile politikaları ile ailenin desteklenmesi imkanları ve yeterli politika araçları bulunmakla birlikte, maalesef ülkemizde ailenin ve çocuğun refahının artırılması ve refahtan adil pay almalarına yönelik bütüncül ekonomik politikalar oluşturulamamıştır.

Yoğun çalışma temposu içerisinde, çocukların anne baba ile birlikte geçirdikleri zaman gittikçe azalmaktadır. Bu durum toplumda kültürel bağlardan yeterince beslenemeyen nesiller ortaya çıkartmakta, nesiller arasındaki bağın giderek zayıflamasına neden olmaktadır. Öte yandan aile politikaları ile özellikle kadınların çalışma hayatına ilişkin tercihlerin birbiri ile uyumlu hale getirilmesi ve özellikle kadınların aile ve çocuk ile kariyer arasında bir tercihe zorlanmayacağı modellerin geliştirilerek desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda özellikle güvenceli esnek çalışma modellerinin güçlendirilmesi zorunludur. Yine aynı şekilde tıpkı AB Ülkelerinde olduğu gibi, vergilendirmede aile yükümlülüklerinin dikkate alınması ve vergi matrahı ile vergi oranlarının söz konusu yükümlülükler için uygun olarak belirlenmesinin, ailenin ve toplumun geleceği bakımından önemli olduğu ortadadır. Bekâr ve çocuksuz bir çalışan ile evli ve/veya çocuklu çalışan kimselerin aynı oranda vergiye tabii tutulmaları, öncelikle vergi adaleti bakımından kabul edilemez.

4. Refahın Adil Paylaşımında Çalışanların Payının Artırılmasına Yönelik Sosyal Politikalar

Sosyal adaletin bir gereği olarak artan gelir ve refahın, bu gelişmenin, büyümenin aktörleri tarafından adil bir şekilde paylaşılması gerekirken ülkemizde milli gelirin oluşmasında en büyük katkıyı veren emek kesiminin GSMH’den aldığı payının sürekli azaldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışanların toplumun artan refah düzeyinden hak ettikleri payı almalarına imkan sağlayacak sosyal politikaların geliştirilmesi zorunludur.

Çalışanların milli hasıladan hak etmiş oldukları payı almaları bir yandan Anayasada düzenlenen sosyal devlet ilkesinin bir gereği olduğu gibi aynı zamanda yine Anayasanın 55. Maddesinde düzenlenen adil ücretin de bir gereğidir. Anayasanın 55. Maddesi 2. Fıkrasında ‘...Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır...’ şeklinde getirilen düzenlemeyle devletin ücretler konusundaki yükümlülüğünün sadece asgari ücret ile

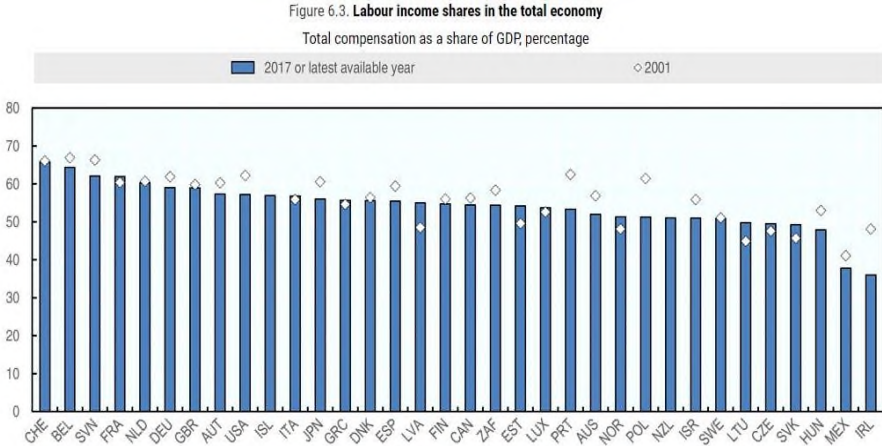
sınırlı tutulmadığı, çalışanların yaptıkları işe uygun bir adil ücret almalarını sağlayacak yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymakla yükümlü olduğu açıkça düzenlenmiştir.

4.1. Çalışanların Gayrisafi Milli Hasıladan Aldıkları Pay ve Sosyal Adalet

Çalışanların bir ülke içerisinde üretilen toplam değerler içerisinde aldıkları pay esasen o ülkede cari olan eşitlik düzeyi ile sosyal adaletin düzeyini ortaya koyan somut bir göstergedir. Eşitsizliğin yüksek olduğu toplumlarda emeğin milli hasıladan almış olduğu payın da düşük olduğu görülmektedir. Bu bakımdan emeğin milli hasıladan almış olduğu payın oranı esasen o ülkedeki sosyal adaletin de önemli bir göstergesi konumundadır²⁰.

Aşağıdaki tabloda OECD ülkelerinde üretilen milli hasıladan emeğin almış olduğu paylar gösterilmektedir. Tabloda dikkat çeken husus gelir eşitsizliği ile emeğin aldığı pay arasında doğrudan doğruya bir orantısızlığın açıkça göze çarpmasıdır. Gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde aynı şekilde emeğin aldığı payında azaldığı, hatta eşitsizlik katsayısına uygun olarak bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Raporda ülkemiz rakamlarına yer verilmemiştir. Ancak raporda Meksika'da çalışanların milli hasıladan en düşük payı aldıkları görülmektedir. Meksika aynı şekilde gelir eşitsizliği bakımından da en sonda yer almaktadır.

Tablo/Grafik 16- OECD Ülkelerinde GSMH İçerisinde Emeğin Payı²¹

20 Bu konudaki ampirik çalışmalar ve tartışmalar için bkz; Schäfer, Claus, Die Lohnquote – ein ambivalenter Indikator für soziale Gerechtigkeit und ökonomische Effizienz, Zeitschrift „Sozialer Fortschritt“, Heft 2/2004, S. 45-52.

21 OECD, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b2774f97-en/1/2/6/2/index.html?itemId=/content/publication/b2774f97-en&_csp_=11d9839f3d9224cfd95c09c235f434d0&itemIGO=oecd&itemContentType=book

OECD verilerinin oldukça eski tarihlere dayanması bakımından ILO verileri üzerinden de ayrıca bir değerlendirme yapmanın sağlıklı olacağı düşüncesiyle aşağıdaki tabloda da ILO verilerine göre değişik ülkelerde çalışanların milli hasıladan aldıkları oranlar incelenmiştir.

Tablo/Grafik 17- ILO Verilerine Göre Değişik Ülkelerde Emegın Milli Hasıladan Aldığı Pay²²

ILOSTAT Data Explorer

Reference area	Source	Year	Value
Austria	ILO - Modelled Estimates	2023	60.9
Bulgaria	ILO - Modelled Estimates	2023	50
Bosnia and Herzegovina	ILO - Modelled Estimates	2023	54
Chile	ILO - Modelled Estimates	2023	53
China	ILO - Modelled Estimates	2023	51.3
Colombia	ILO - Modelled Estimates	2023	47.4
Costa Rica	ILO - Modelled Estimates	2023	55.2
Germany	ILO - Modelled Estimates	2023	60.1
Denmark	ILO - Modelled Estimates	2023	58.2
Finland	ILO - Modelled Estimates	2023	55.1
France	ILO - Modelled Estimates	2023	60.5
Greece	ILO - Modelled Estimates	2023	55.6
Hungary	ILO - Modelled Estimates	2023	44.9
Israel	ILO - Modelled Estimates	2023	51.9
Mexico	ILO - Modelled Estimates	2023	34.8
Netherlands	ILO - Modelled Estimates	2023	61.5
Poland	ILO - Modelled Estimates	2023	46.7
Korea (the Democratic People's Republic of)	ILO - Modelled Estimates	2023	38
Portugal	ILO - Modelled Estimates	2023	56.7
Türkiye	ILO - Modelled Estimates	2023	34.4

Görüleceği üzere, ILO verilerine göre de seçilen ülkeler arasında Ülkemiz emegın payının en düşük olduğu ülke konumundadır. Bu nedenle Ülkemizde çalışanların üretilen değerlerden daha adil ve hakkaniyetli paya sahip olacakları sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

22 ILOSTAT verilerinden derlenmiştir; https://rshiny.ilo.org/dataexplorer58/?lang=en&id=SDG_1041_NOC_RT_A

4.2. Adil Paylaşım ve Sendikal Özgürlüklerin Güçlendirilmesine Yönelik Politikalar

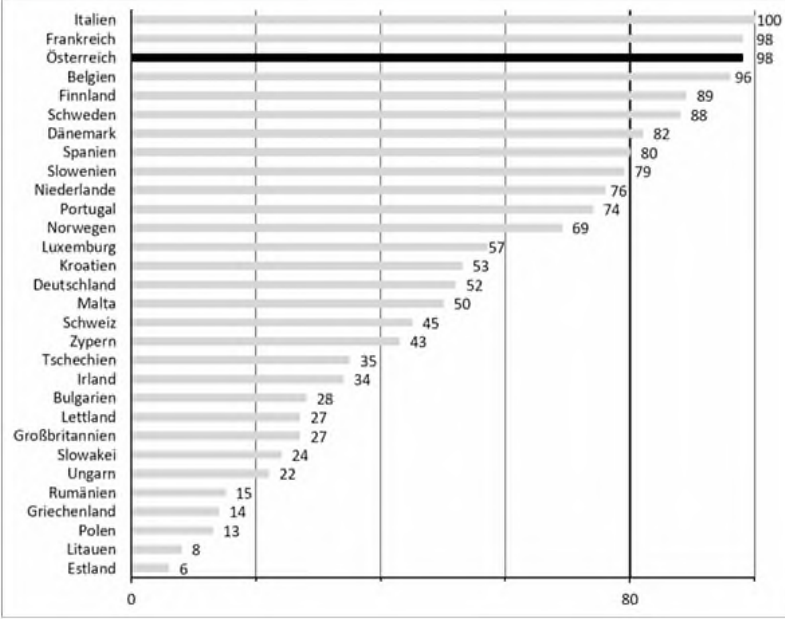
İşçi ve işverenler arasında yapılacak bir pazarlıkla adil bir menfaat dengesinin kurulabilmesi mümkün olmadığı için modern endüstri ilişkilerinde taraflar arasında adil çalışma şartlarının ancak toplu pazarlıklarla kurulabileceği kabul edilmiştir. Bu amaçla 2022 yılında yürürlüğe giren AB Adil Asgari Ücret Tüzüğü'nün 4. Maddesi hükmüne göre, çalışanların bir toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranının %80'in altında olan üye ülkeler, bu oranı en az %80'e yükseltmek için gerekli tedbirleri almak ve bu yönde Avrupa Parlamentosuna bir aksiyon planı sunmak zorunda bırakılmışlardır²³. Görüldüğü üzere AB Sosyal politikalarında adil çalışma şartlarının ancak toplu pazarlıklarla belirlenebileceği kabul edilmiş ve toplu pazarlıklar yasal birtakım düzenlemelerle zorunlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. 2000'li yıllarda neoliberal bakış açısı ile toplu pazarlık alanından uzak durarak bu alanı tamamen üye ülkelerin hakimiyet alanında gören bakış açısı, bu direktifle tamamen değişmiş ve daha adil bir menfaat dengesi kurulması amacıyla toplu pazarlık alanını da kendi düzenleme kapsamına almış durumdadır. Bu yönüyle direktif tarihi bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir²⁴.

AB Ülkelerinde toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayısına bakıldığında Batı Avrupa Ülkelerinde bu oranın oldukça yüksek olduğu ancak Doğu Avrupa Ülkelerinde ise tersi bir seyir izlendiği görülmektedir. İşte bu dengesiz yapının değişmesi ve çalışanların en az %80'inin bir toplu sözleşmeden faydalanır konuma getirilmesi için AB Direktifi bir dizi tedbirler alınmasını öngörmektedir. Üye Ülkeler söz konusu tedbirleri sosyal taraflarla birlikte sosyal diyalog içerisinde almak ve alınan tedbirleri AB Parlamentosuna sunmakla yükümlü kılınmışlardır.

23 Tüzük metni için; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2041>

24 Torsten Müller, Thorsten Schulten; Die europäische Mindestlohn-Richtlinie Paradigmenwechsel hin zu einem Sozialen Europa, Wirtschaft und Gesellschaft 48. Jahrgang (2022), Heft 3, S.335 vd.

Tablo/Grafik 18- AB Ülkelerinde Bir Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma Oranı²⁵**Abbildung 2: Tarifbindung 2021* in % der Beschäftigten in tarifgebundenen Unternehmen**

Ülkemizde sendikalaşma oranları ile bir toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranlarına bakıldığında, Çalışma Bakanlığı istatistiklerine göre ülkemizde sendikalaşma oranı yalnızca %15 olup bir toplu iş sözleşmesinden yararlanma oranı ise çeşitli araştırmalarda yaklaşık %9 olarak tahmin edilmektedir. Özel sektörde çalışanların bir toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranının ise yalnızca %5 civarında olduğu hesaplanmaktadır²⁶.

Güçlü sendikal örgütlenme sadece ücret düzeylerini etkilemekle kalmamakta aynı zamanda çalışanlara ek sosyal imkanlar sağlamak suretiyle toplumdaki gelir eşitsizliğini giderici fonksiyon da ifa etmektedir. Sendikalaşma ve buna bağlı olarak toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranlarının artmasıyla, çalışanlar temel ücret dışında ek edimler de elde edebilmektedirler. Avusturya, Almanya ve Portekiz gibi ülkelerde çalışanların toplu iş sözleşmeleri ile büyük oranda 13. ve 14. maaş olarak adlandırdıkları (Noel ve İzin İkramesi) ikramiyeleri aldıkları gözlemlenmektedir²⁷.

25 Bkz. Dipnot 23

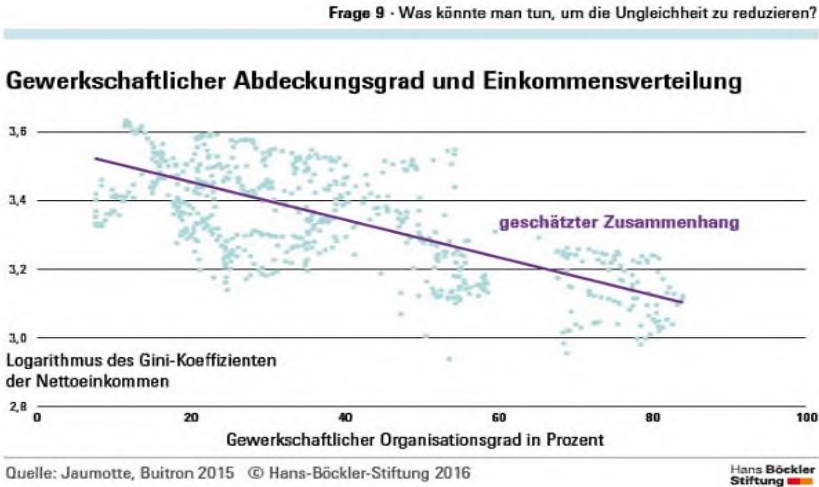
26 Mülayim, Baki Oğuz. "Avrupa ve Ülkemizde Toplu İş Sözleşmesi Kapsama Oranı ve Bu Oranı Etkileyen Faktörler." ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi 5, no. 1 (2023): 110-153.

27 Eures (AB İstihdam Hizmetleri Ajansı), https://eures.europa.eu/index_de

Bir toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranının toplumdaki gelir eşitsizliğini doğrudan etkilediği görülmektedir. Söz konusu etki, toplu iş sözleşmesi ile elde edilen menfaatlerin yüksekliğinin yanında toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranına bağlı olarak daha yüksek oranda bir sendikalaşma nedeniyle sosyal politikaların belirlenmesinde çalışan kesimin karar verici siyasi mekanizmalara daha yüksek düzeyde etki imkanına sahip olmasıyla da açıklanmaktadır²⁸.

Aşağıdaki tabloda, toplu iş sözleşmesinden yararlanma oranının gelir eşitsizliğine etkisi konusunda yapılan bir çalışma görülmektedir. 2015 yılında yapılan çalışmada, toplu sözleşmeden yararlanma oranının mevcut gelir eşitsizliğini olumlu yönde ve çok önemli derecede etkilediği görülmektedir. (Tablonun sağ sütununda gelir eşitsizliği oranları verilmiş, alt satırda ise toplu sözleşmeden yararlanma oranı verilmiştir).

Tablo 19- Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma Oranının Gelir Eşitsizliğine Etkisi²⁹

4.3. Adil Paylaşım ve Asgari Ücretle Çalışan Oranları

Yukarıda da belirtildiği üzere ülkemizde maalesef güçlü bir sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi oranına ulaşamamıştır. Bunun bir sonucu olarak ülkemizde çalışma şartları serbest toplu pazarlıklar yerine işverenler tarafından tek taraflı olarak belirlenmekte ve bu uygulama toplumdaki gelir eşitsizliğini daha da derinleştirmektedir. SGK istatistiklerine göre çalışanların %51'i asgari ücret ve civarında çalışmaktadır³⁰. Bu

28 Hans Böckler Stiftung, Soziale Ungleichheit: Ausmass, Entwicklung, Folgen, 2016

29 Jaumotte, F., Buitron, C. O. 2015. Inequality and Labor Market Institutions. IMF Staff Discussion Note, Nr. SDN/15/14. (Dipnot 26'daki çalışmadan alınmıştır)

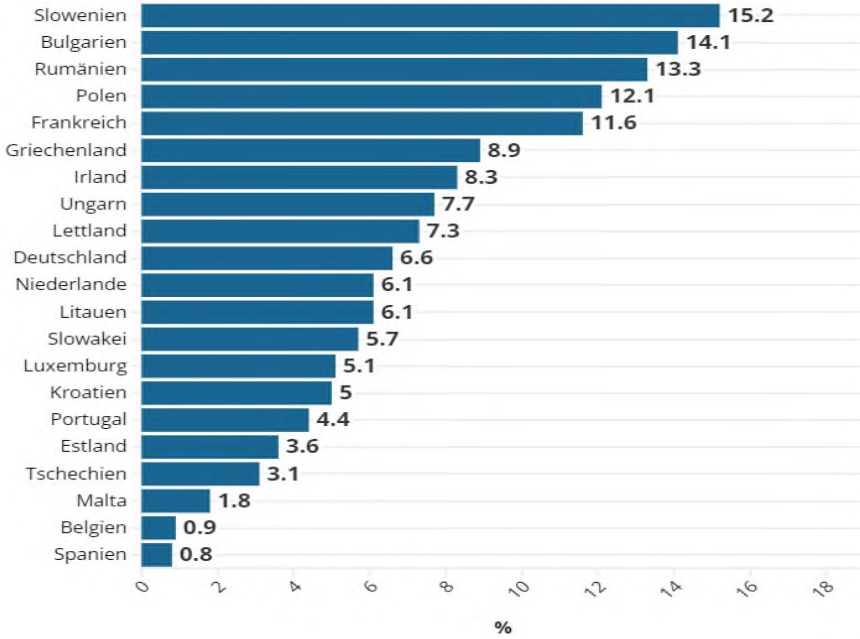
30 <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/E.T.15.09.2024>

nedenle asgari ücret hemen hemen ortalama ücrete denk gelmiş durumdadır. Oysa ki asgari ücret çalışanların korunması ve emek sömürsünün önüne geçmek amacıyla getirilmiş ve ücretlerin en alt seviyesini gösteren bir ücrettir. Aşağıdaki tabloda AB Ülkelerinde asgari ücret ve asgari ücretin %5 üzerinde bir ücretle çalışan sayıları verilmektedir. Tablodan görüleceği üzere, en yüksek oran Bulgaristan'da olup %15,2 civarındadır. Ülkemizle karşılaştırıldığında (%51) ülkemizdeki ücretlerin ne denli düşük olduğu görülecektir. Yine tablodan çıkartılacak bir diğer sonuç ise, bir toplu iş sözleşmesinden faydalanan çalışan oranlarının düşük olduğu ülkelerde (Polonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan vb.) asgari ücretle çalışan oranı da yüksek seyretmektedir. Bu nedenle hakkaniyetli bir paylaşım ve adil bir gelir eşitliğinin sağlanması bakımından güçlü sendikacılığın önemi burada da karşımıza çıkmaktadır.

Tablo/Grafik19- AB Ülkelerinde Asgari Ücret ve %5 Üzerinde Çalışan Oranı

Anteil der Beschäftigten, die weniger als 105 % des Mindestlohns verdienen (2018)

Quelle: Eurostat

4.4. Adil Paylaşım ve Adil Ücret Politikaları

Yukarıdaki tablodan çalışanların yeteri kadar örgütlenememiş olmasından faydalanarak işverenlerin çalışanlarla herhangi bir pazarlık yapmaksızın doğrudan doğruya asgari ücreti sözleşme ücreti olarak belirledikleri anlaşılmaktadır. Oysa ki Anayasal bir zorunluluk olarak çalışanlara yaptıkları işlerine uygun olarak adil bir ücret ödenmesi gerekmektedir. Ücrette Adaletin nasıl sağlanacağı ise esasen pazar ekonomisinde fiyatların belirlenmesi ilkeleri ile aynıdır. Ne var ki pazar ekonomisinde ücretler piyasadaki arz ve talebe göre tarafların serbest pazarlıkları ile belirlenerek adil bir ücrete ulaşılırken, işçinin işveren ile tek başına pazarlık yapmak suretiyle adil bir ücrete ulaşmaları mümkün değildir. Zaten bu fiili olgudan hareketle işçilerin örgütlenerek oluşturdıkları sendikalar aracılığıyla serbest pazarlık yapabilecekleri kabul edilmiş ve bu kabul modern endüstri ilişkilerinin de temelini oluşturmaktadır.

Ancak işveren ile sendikalar aracılığıyla yapılacak bir serbest pazarlıkla ulaşılabilecek ücret düzeyinin adil ücret oluşturacağı kabul edilmelidir. AB Ülkelerinde bu görüşü destekleyen birçok uygulama ve yargı kararları göze çarpmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, toplu iş sözleşmesinden faydalanma oranının %80'e ulaşma hedefi esasen adil ücret arayışının bir sonucudur. Benzer şekilde Alman Federal İş Mahkemesi'nin (Bundesarbeitsgericht; kısaca BAG) kararlarında da bu husus açıkça vurgulanmaktadır. Önüne gelen olaylarda BAG, işçi ve işveren arasında bireysel iş sözleşmesi ile kararlaştırılan ücretin (herhangi bir gabin ya da irade sakatlığı bulunmamasına rağmen) adil ve hakkaniyetli bir ücret olup olmadığı yönünde hakkaniyet denetimine tabii tutarak gerekirse sözleşmenin ücrete ilişkin kısmının geçersizliğine karar vermektedir. Federal Mahkeme bu şekilde edimler arasında aşırı bir orantısızlık bulunması halini (yapılan işe göre ödenen ücret arasındaki dengesizlik) ahlaka aykırılık olarak değerlendirerek geçersizliğine karar vermektedir. BAG somut olaylarda, edimler arası dengesizlik ölçüsü olarak, olayda kararlaştırılan ücretin o bölgede bir toplu iş sözleşmesi ile çalışan emsal işçinin ücretinin 2/3'ünden daha düşük olması halini, ahlaka aykırılık olarak değerlendirerek iptaline karar vermektedir (BAG, 22.04.2009, 5 AZR 436/08).

Burada önemli olan husus emsal alınan işçinin adil bir ücret ile çalıştığı kabul edilebilir olmasıdır. Başka bir olayda BAG özel okulda çalışan bir öğretmenle yapılan sözleşmede kararlaştırılan ücreti hakkaniyet denetimine tabii tutarak, sözleşme ile kararlaştırılan ücretin kamuda çalışan emsal bir öğretmenin ücretinin %70'inden daha düşük düzeyde olması halini ahlaka aykırılık olarak değerlendirilerek, geçersizliğine karar vermiştir (BAG, 26 April 2006- 5 AZR 549/05).

Görülebileceği üzere AB Ülkelerinde, işverenlerin çalışanlarının örgütlü olmamasından faydalanarak daha düşük düzeyde çalışma şartları ile çalışmalarına göz yumulmaktadır. Bu yöndeki uygulamalar hem gelir eşitsizliğini önlemekte hem de sendikal özgürlüğü desteklemektedir.

Ülkemize bakıldığında ise adil ücret konusu gerek Yargıtay gerekse Doktrin tarafından hemen hemen hiç tartışılmamaktadır. Çalışana asgari ücret düzeyinde bir ücretin ödenmesi yeterli kabul edilmekte, edimler arasında olası bir dengesizlik halinde hakaniyet denetimine gidilmemektedir. Genel Mahkemelerimiz dahi edimler arasındaki dengesizlik halini ahlaka aykırılık nedeniyle geçersizlik nedeni kabul ederken³¹ bu konunun iş yargısının gündemine gelmemiş olması düşündürücüdür.

5. Sonuç

Ülkemizdeki gelir eşitsizliğinin düzeltilmesi ve refahın adil paylaşımına yönelik olarak üç büyük sosyal grup karşımıza çıkmaktadır Bunlardan ilki düşük gelir grupları olup, düşük gelir gruplarının desteklenmesine ve refahtan hakaniyetli pay almalarına yönelik olarak;

- Primsiz sosyal yardım oranları maalesef minimum düzeyde olup, yoksul kesim refahtan adil bir pay alamamakta ve bu durum mevcut gelir eşitsizliğini daha da derinleştirmektedir.
- Çeşitli kurum ve kuruluşlarca özellikle yerel yönetimlerce yapılan primsiz yardımlar da herhangi bir objektif kritere bağlı olmaksızın ve tamamen idarenin inisiyatifini ile yapılmakta, yapılan yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşım ulaşmadığı ve eşitsizliği gidermede ki etkisi maalesef ölçülememektedir.
- Ülkemizde sosyal koruma harcamaları gerek OECD gerekse AB Ülkeleri arasında en düşük düzeyde uygulanmakta ve dava edilebilir bir hak olarak düzenlenen yardımlar çok düşük bir orana tekabül etmektedir.
- İşsiz ve herhangi bir gelire sahip olmayan bireylerle elde ettiği gelire geçimini sağlamak zorlanan sosyal gruplara yönelik olarak uygulanmakta bir sosyal yardım programı maalesef bulunmamaktadır (yaşlı, dul, yetim, engelli bireylere yapılan ödemeler göz ardı edildiğinde).
- Prime dayalı işsizlik sigortasında dahi yararlanma şartlarından dolayı çok az kişi çok az süre ve az miktarda yararlanabilmektedir.
- Bu nedenle yoksul ve düşük gelirli grupların refahtan adil pay almalarına yönelik olarak, sosyal yardımların dava edilebilir hak olarak düzenlendiği, bütüncül ve etkili sosyal politikalara ihtiyaç bulunmaktadır.

31 Y 11. HD E.2021/565 K.2021/5340 T.23.06.2021 ('...hisse değerine etki eden tüm hususlar gözetilerek dava konusu hisse satışında satış tarihi itibarıyla tarafların edimleri arasında kesin hükümsüzlük sebeplerinden olan ahlaka aykırılık derecesinde bir nispetsizlik bulunup bulunmadığının tespiti ile ulaşılabilecek sonuç çerçevesinde bir karar verilmesi gerekirken eksik incelemeye dayalı yazılı şekilde hüküm tesisi doğru olmamış, kararın bu yönden davacı yararına bozulmasını gerektirmiştir.')

Refahın adil paylaşımında karşımıza çıkan ve etkin sosyal politikalarla desteklenmesi gereken ikinci grup olarak karşımıza aileler çıkmaktadır, ailelerin desteklenmesi konusunda ise;

- Aile kavramı Türk Vergi Sistemine yabancı bir kavram olup aile yükümlülükleri vergilendirmede hiçbir şekilde dikkate alınmamaktadır.
- Azalan nüfus artış hızının tersine çevrilmesi yönünde söylemlere karşı çocuklu ailelere ve annelere karşı herhangi bir sosyal yardım politikası oluşturulmamıştır.
- Çalışma ve yaşam dengesini çalışanların tercihine göre kurabilmelerine yönelik düzenlemeler yapılmamıştır.
- Ebeveyn bakım süreleri ne ücretle desteklenmekte ne de sosyal güvenlik primi olarak değerlendirilmemektedir.
- Çocuğun refahının artırılmasına yönelik olarak ailelere yeterli destekler sunulamamaktadır.
- Bu nedenle kapsamlı bir aile politikasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizde, refahın adil paylaşımı konusunda etkin sosyal politika hedefi olarak karşımıza çıkan üçüncü grup ise çalışan kesimdir. Bu kapsamda ise;

- Çalışanların oluşumuna aktif olarak katıldıkları milli hasıladan aldıkları pay bakımından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılaştırmasında en sonlarda yer almaktadır. Esasen bu durum ülkedeki gelir eşitsizliği ile paralellik göstermektedir.
- Çalışanların refahın adil paylaşımı konusunda en temel sorunun, işçi işveren arasında adil bir menfaat dengesinin kurulamamasından kaynaklandığı görülmektedir. Toplu pazarlıkla belirlenemeyen çalışma şartları ancak yasal asgari sınırlarla düzenlenmeye çalışılmakta ve bu durum çalışanların milli hasıladan aldıkları payın da aynı şekilde asgari düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Çalışanların %51'inin asgari ücretle karşılığı çalıştığı bir endüstri ilişkiler sisteminin adil bir paylaşımına karşılık gelmediği ortadadır.
- Bu nedenle, daha adil ve hakkaniyetli bir paylaşım bakımından, güçlü sendikacılık, güçlü sendikacılık için de güçlü bir iş güvencesi zorunludur. Gelir dağılımının daha adil ve çalışma şartlarının daha insani olarak düzenlendiği toplumlara bakıldığında, çalışanların milli hasıladan aldıkları payını yükseltmeye yönelik olarak sendikalaşma ve toplu iş sözleşme düzeninin teşvik edildiği hatta AB mevzuatında toplu sözleşmeden faydalanma oranlarının üye ülkeler için %80'e çıkartılması için bağlayıcı düzenlemeler getirildiği ve yargı organlarının da toplu sözleşme kapsamı dışında kalan çalışanları işverenlerin inisiyatifine bırakmayarak taraflar arasındaki ilişkinin adil bir çizgide yürütülmesine yönelik tavır aldıkları görülmektedir.
- Bu nedenle çalışanların refahtan adil pay almalarına yönelik olarak, gerek toplu pazarlık sisteminin reforme edilerek, toplu sözleşmeden faydalanan işçi sayısının tıpkı gelişmiş ülkelerde olduğu gibi en üst seviyeye getirilmesi gerekir.

- Bunun yanında bir şekilde toplu pazarlık sistemi dışında kalan çalışanların çalışma şartlarını işverenin insaf ve merhametine terk etmeyecek bir sistem kurulması gerekir.
- Demokratik toplumlarda adil bir menfaat dengesinin kurulamadığı durumlarda oluşan dengesizliği düzeltme görevi kendisine verilen yargı organlarının da ülkemizde maalesef oluşan bu hakkaniyete aykırı fiili duruma müdahale etmekte isteksiz davrandıkları gözlemlenmektedir. Oysaki bir toplumda, öğretmenlerin, avukatların, bir işyerindeki işçilerin yarıdan fazlasının asgari ücretle çalışması karşısında, yargının oluşan bu hakkaniyete aykırı duruma müdahale ederek, adaletsiz uygulamaya izin vermemesi, Anayasanın kendisine vermiş olduğu bir görev olup, hukuk devleti de bu konuda yargıya gerekli hukuki araçları sunmaktadır.

HAK-İŞ
KONFEDERASYONU

HAK-İŞ
KONFEDERASYONU

HAK-İŞ
KONFEDERASYONU

HAK-İŞ KONFEDERASYONU

CONFEDERATION
SYNDICAT
EUROPÉEN
TRADE UNION

REFAHIN ADİL PAYLAŞIMINDA
VERGİ ve SOSYAL
POLİTİKALAR